

502685

BUDAPEST

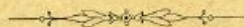

AZ EZREDEVES KIÁLLITÁS ARCHITEKTURÁJA

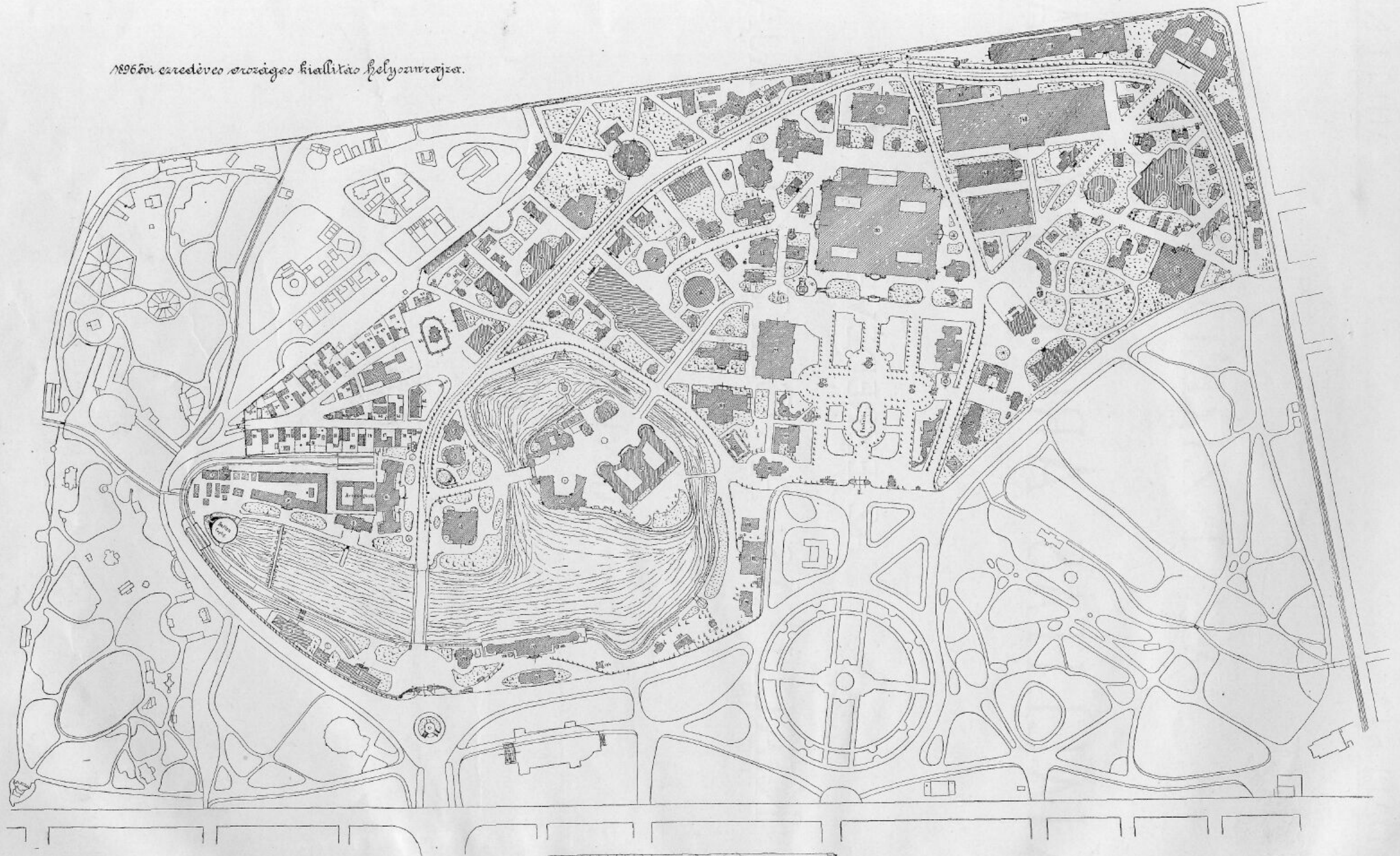
MDCCCXCVII

SCHROLL ANTAL és sa MŰKiadók
BÉCSI.

AZ EZREDÉVES
KIÁLLÍTÁS ARCHITEKTURÁJA.

1896-én tervezett országos kiállítás helyszínrajza.

BUDAPEST.

MILLENNIUM.

AZ EZREDEVES KIÁLLÍTÁS ARCHITEKTURÁJA.

A KIÁLLÍTÁS IGAZGATÓSÁGÁNAK, A MAGY. MÉRNÖK- ÉS ÉPÍTÉSZ-EGYLETNEK,

VALAMINT

A KIÁLLÍTÁSI ÉPÍTKEZÉSEKNÉL KÖZREMŰKÖDÖTT ÉPÍTÉSZEKNEK TAMOGATÁSÁVAL

KIADJA ÉS MAGYARÁZÓ SZÖVEGGEL ELLÁTTA

BÁLINT ZOLTÁN

ÉPÍTÉSZ.

48 OLDAL SZÖVEGGEL. 35 TÁBLÁVAL.

59 A SZÖVEG KÖZE NYOMOTT KEPPEL.

BÉCS.

SCHROLL ANTAL ÉS T^{SA} MŰKIADÁSA

I. MAXIMILIANSTRASSE 9.

502.685

M.N. MUZEUM KÖNYVTÁRA
Nyomtatv. Növendéknapló
1897 év. 1124. sz.

SZAMOS-UJVÁR NÉMETHI DÁNIEL ERNŐ BR.

KERESKEDELEMÜGYI M. KIR. MINISZTER ÚR Ö NAGYMÉLTÓSÁGÁNAK

AZ 1896.-I EZREDÉVES KIÁLLÍTÁS ORSZÁGOS BIZOTTSÁGA ELNÖKÉNEK

MÉLY TISZTELETTEL AJÁNLVA.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

DEPARTMENT OF THE HISTORY OF ARTS

1941-1942

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

A történelmi kiállítás a tó felől.

BEVEZETÉS.

Kassa tudós és fenkölt szellemű püspöke Bubits Zsigmond, mint a műtörténészek IV. nemzetközi kongresszusának elnöke, múlt év október hó 1.-jén a kongresszuson tartott elnöki megnyitó beszédében a következőket mondotta: »Tekintsék önök a magyar állam történetének csak fontosabb, korszakalkotó eseményeit, és látni fogják, hogy mily végtelen harcokba került ezt a hazát, melyet vitéz és bölcs őseink könnyű szerrel hódítottak meg, a következő századok alatt megtartanunk.« És a kiváló főpap bámulatos tömörséggel adta elő Magyarország történetének vázát. Azokat a harcokat és küzdelmeket, melyek ezt a szép, gazdag országot egy évezreden át dúlták, elpusztítva mindent, amit tehetség és szorgalom teremtett, és sivár romokat hagyva maguk után ott, ahol előbb díszes templomok hirdették békés idők munkáját és művészetét.

És csakugyan, ha Magyarország mai kulturális állapotát igazságosan akarjuk megítélni, alig tehetjük azt a nemzeti történelem ismerete nélkül. Ez adja meg nekünk mai műveltségünk mérő-egységét és ez adja meg nekünk a milléniumi kiállítás igaz értékét. Mert ez a kiállítás gazdasági és műveltségi állapotunk hűségese tükrö volt. Őszintén, tulzások nélkül, kerülve mindent, ami szemfényvesztésszerű, mutattuk be iparunk, mezőgazdaságunk, kereskedelmünk és közművelődésünk képét, hogy abból a mai Magyarország megkonstruálható legyen; és bemutattuk azokat az emlékeket, melyek letűnt századok kulturájából megmaradtak, hogy azokból megkonstruálható legyen — az ezeréves Magyarország. Ebben rejlett a kiállítás célja és eszméje. Hű és eleven képből bemutatni multat és jelent. Tanuljon belőle a magyar, erősödjék bizalma önmagához, erősödjék bizalma a jövőhöz. A nemes verseny ösztönözze erőinek fokozottabb kifejtésére, a bemutatott eredmény gazdagítsa tudását, finomítsa, nevelje ízlését. És tanulja meg történetét is; lássa elmúlt idők törekvéseit, lássa a haladást, és lássa kijelölve az utat, melyen előre

kell törnie. — Az idegen pedig ismerjen meg bennünket. Tanulja meg, győződjék meg, hogy a művelt Európa keletén egy sokat szenvedett, sokat hányatott nép él immár ezer esztendeje. Évszázakig védő bástyája Kelet hordái ellen a nyugati műveltségnek, a kereszténységnek. »És annyi balszerencse közt, oly sok viszály után« a viharoktól nem megtörve, de megedzve, konszolidálva, nyugat-európai intézmények közepette tartja magasán a civilizáció zászlaját. Hogy lássa a történelmi emlékekből, hogy ez a nemzet mindig, minden időben hivatása magaslatán állott; hogy fogékony volt minden szép és jó iránt; és ha mostoha viszonyok a múltban haladásának gátat vetettek, fokozott törekvéssel, erősebb akarattal tör ma előre, hogy helyét a művelt nyugati kultúr-nemzetek körében elfoglalhassa.

... Mire ez a mű napvilágot lát, az a keret, melybe a nemzet ezeréves létének képét, a milléniumi kiállítást befoglalta, már nagyrészt a bontó munkások csákányának esett áldozatul. A tündérváros, mely mintegy varázsűtésre épült fel Budapest város-erdőjében — rövid fél esztendei létre, lassan ismét elpusztul; és a területen, ahol csak egy év előtt varázslatos szépségű termekben hangyabolyként nyüzsgött a sokaság, ma ismét puha pázsit terül el és fiatal ültetvények hajtanak.

Önként áll elő a kérdés, jogos-e, helyes-e, hogy az a szellemi kincs, az a művészi anyag, mely a kiállítás építményeiben fel volt halmozva, annak bezárta után semmivé legyen, elpusztuljon, annélkül, hogy a legcsekélyebb nyomot is hagyná művészet történetünkben? Betöltötte-e hivatását a forma, mikor a tartalom már szétfoslott? Azt hiszem, a forma igen, mint szerkezeti kelléke a kiállításnak, de azok az eszmék, amelyek ennek a keretnek a művészi megjelenést biztosították, amelyek ezt a keretet művészeti objektummá tették, azt hiszem, ezekért örök kár volna, ha veszendőbe mennének. Mert kétségtelen, hogy itt a formában magában is művészi tartalom volt. A kiállítási építményeknek anyaguk csak

A történelmi csarnok reneszánsz épületének melléklépcsőjében alkalmazott székelyföldi díszítő motívumok.

rövid életet biztosított, de alkotóik művészi ihlete, alkotásaik iránt való odaadó szeretete megadta e műveknek a jogot, ha nem is az örökkévalóságra, de mindenesetre arra, hogy arasznyi létük meghosszabbíttassék, és hogy a bennük lefektetett művészi ideálok a magyar építőművészet történetében nyomot hagyjanak, tanulságul szolgálván a jövőnek, s egyszersmind emlékéül egy lélek-emelő és magasztos nemzeti ünnepnek. Ez volt, ami e munkám kiadására indított. És még egy körülmény. Ugy tapasztaltam, hogy a kiállításoknak éppen építészeti keretük az, ami a látogatóra — talán természeténél fogva — a legközvetlenebb hatást teszi. Az építészeti művek hatása, mint minden művészeté általában, univerzális, és a benyomás, melyet ezekről nyerünk, rendesen a legmélyebb és a legtovább tartó. Innen magyarázható, hogy az utazó, legyen az művész vagy kereskedő, szakember vagy amatőr, a meglátogatott városok nevezetesebb épületeinek fényképgyűjteményével tér haza, és szeretettel fordul azokhoz akkor is, amikor már egyéb benyomásai elhalványultak.

Hogy felfogásommal nem állottam egyedül, mutatja az az élénk rokonszenv, melylyel munkámnak már eszméje kartársaimnál találkozott, és mutatja némileg az a levél, melyet Alpár Ignác, a kiállítás történeti főcsoportjának méltán magasztalt építőművésze, hozzám intézett akkor, amikor művem eszméjét vele közölve, őt arra kértem, hogy ahhoz előszófelét írjon.

Íme a levél:

Tisztelt Barátom!

Az ezredéves kiállítás napjai megvannak számlálva. Anyaga, melyet egy ezeréves nemzet hordott össze ünnepére, ismét széteszlik azokban a csatornában, melyek azt összegyűjtötték. Ezzel megszűnik azoknak az építményeknek is létjogosultsága, melyekben gazdasági, ipari és művészeti fejlődésünk termékeit felhalmoztuk, eltűnnek azok a művek, melyeket a magyar építészet a kiállítás területén alkotott. Kezdetől fogva éreztem azt, hogy nem volna méltányos, ha ez építészeti alkotások nyomtalanul vesznének el és azért igaz örömmel üdvözöltem Önt, mikor azzal a tervvel járult elem, hogy a kiállítás architektúráját méltó műben akarja megörökíteni, oly munkában, a mely átadja az utókornak azt, a mi megérdemli, hogy élete meghosszabbíttassék.

Hogy mi volt a jelentősége ennek a kiállításnak reánk magyarokra nézve, s hogy mennyire sikerült bebizonyítanunk e kiállítással azt, hogy nekünk is van valami szerepünk és hivatásunk a nemzetek társaságában, annak megítélését azokra

bízom, a kik arra nálamnál hivatottabbak. Mi rámutattunk multunkra, hogy vele igazoljuk igényeinket a jövőre nézve, s hogy erőt merítsünk a továbbfejlődéshez. Bemutattuk retrospektíve, történeti fejlődésünk minden fázisán át, egykori kulturánk maradványait, emlékeit, a melyeket a hazánkat oly sokszor dúlt vésztől és enyészettől megkímélt a sors, hogy ezzel a történeti kiállítással bizonyítsuk be azt, hogy minden időben megtettük kötelességünket és teljesítettük kultur-misszióinkat.

Sajnos, hogy főleg építészeti emlékeink a civilizált Európa előtt még nem eléggé ismeretesek, mert aránylag nem nagy számban és hazánknak csak azokon a vidékein állnak még fenn, a melyek török uralmat sohasem ismertek, s így a félhold pusztításaitól meg voltak kímélve. Műemlékeink csak az északi határszéli vármegyékben és Erdélyben maradtak meg eredeti épességükben; azokban a megyékben, melyeket hatalmas hegyek, mint természetes védőbástyák zárnak el és kíméltek meg a vad hordák barbarizmusától. Viszont a gazdag alföldi rónán csak elszórt kőhányások, vagy csekély halmok jelzik ma egy-egy elpusztult műemlék, vagy egész község helyét. Már azért is szükségünk volt erélyes demonstrációra és építészeti műemlékeink csoportosítására, a mely kiállításunk egyetemes történeti karakterét kiegészítse.

Igen természetes, hogy a történeti főcsoport épületeiben feldolgozott anyag csak kis része a még fennálló műemlékeknek, valamint természetes az is, hogy a föltétlenül szükséges összhang kedvéért nem minden műemlék vagy részlet volt a csoportban eredeti nagyságában alkalmazható és hogy egyes épületekből csakis a jellemző motívumokat használhattam fel; másutt pedig, nevezetesen az összekötő részeknél, minden másolástól vagy szigorú utánzástól távol, csak az egyes korszakok szellemében, egyébként egészen önállóan kellett terveznem. Így a jáki apátság templom kapuzatát, a román épületcsoport néhány részletét, különösen az oszlopfejek nagyobb részét, a vajda-hunyadi vár erkélyhomlokzatát, a bautzeni Mátyás király emléket természetes nagyságában használtam fel. A szepes-csütörtökhelyi kápolna gyönyörű kórusa és több műemlékrészlet a fent említett összhang kedvéért kisebbitett arányban, mások meg nagyobbított méretben kerültek bemutatásra. Szükségesnek tartottam ezt a néhány megjegyzést tenni, hogy ezeket az eltéréseket később koncepczióm hibájául ne rójják fel.

A történelmi főcsoporton kívül is létesült néhány épület történeti műemlékeink feldolgozásával, de kiállításunk épületeinek

nagy része magán viseli a modern kor bélyegét és annak szellemében épült. Tervezőik a rájuk bízott feladatnak a legnagyobb részt derekasan és művészen feleltek meg, mert a nagyszámú kiállítási csarnokok és pavillonok közt határozottan többségben vannak azok, melyek a kiállítások építészetének általános színvonalát eléri, sőt részben meg is haladják.

Azta művészi anyagot, a melyet hazai építészeink kiállításunk építkezéseiben felhalmoztak, egy oly műben, mint Ön tervezi, megörökíteni, mindnyájunk részéről hálát érdemlő feladat. Azért üdvözlöm én szíves-örömet szép vállalkozását, melylyel a magyar építőművészetnek, a magyar ezredéves kiállításnak, a magyar nemzetnek hasznos szolgálatot tesz.

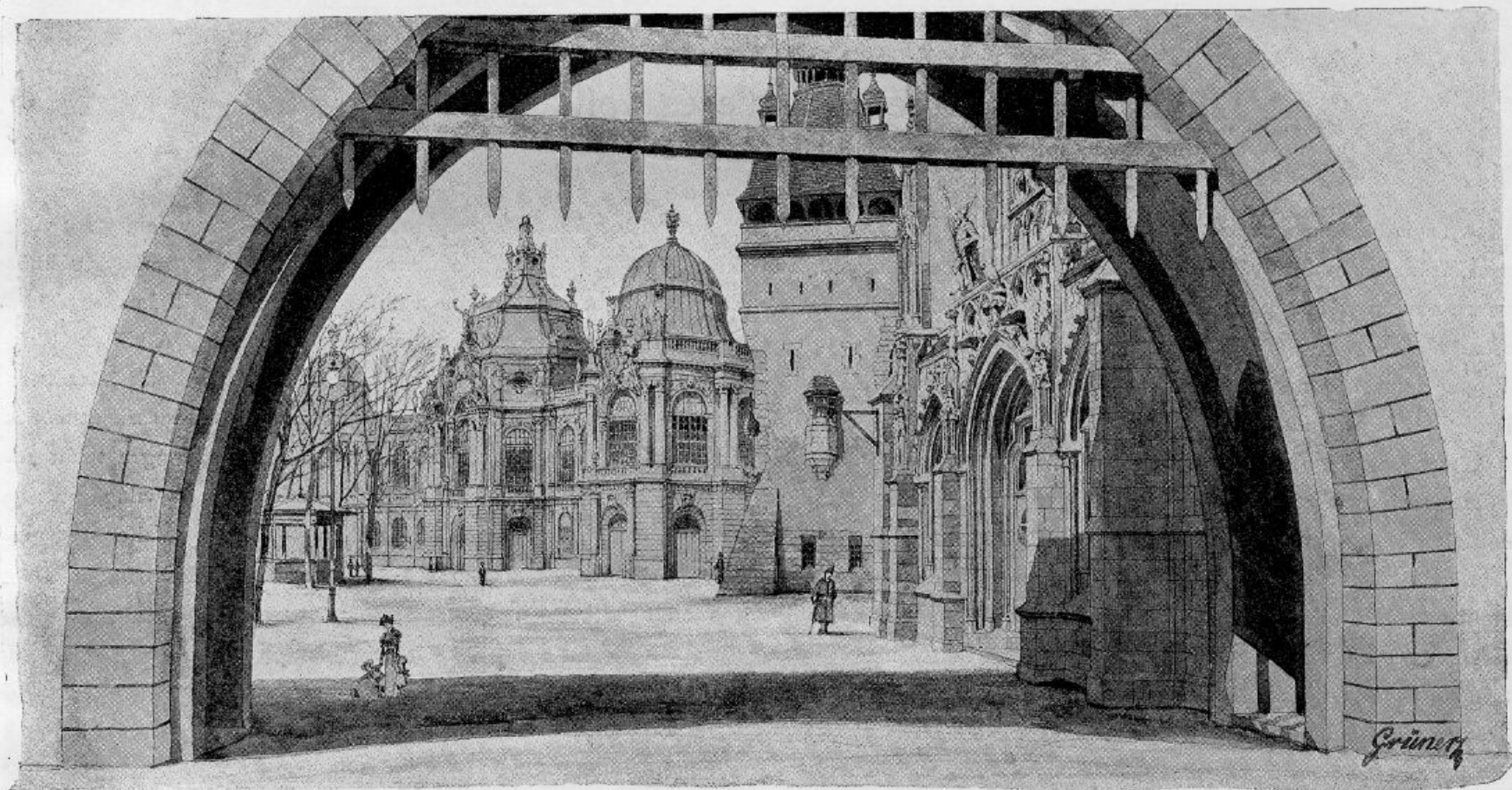
Budapesten, 1896. év október havában.

Szíves kézszorítással

Alpár Ignác.

a felvételek eszközlésénél, mint azok feldolgozásánál erre helyeztem a főfigyelmet; és ez vezetett e mű szövegének megírásánál is, sem többet, sem kevesebbet nem akarván adni, mint a mi az anyag feldolgozásához kitűzött céloim érdekében éppen szükséges volt.

Mielőtt munkámat, annak fogvatkozásaiért jó indulatú elnézést kérve, a művelt nagyközönségnek átadnám, nem mulaszthatom el, hogy őszinte köszönetet ne mondjak az ezredéves kiállítás igazgatóságának, és itt első sorban Schmidt József dr. miniszteri tanácsos úr ő méltóságának, a kiállítás igazgatójának; Szalay Imre miniszteri tanácsos úr ő méltóságának, a történeti főcsoport igazgatójának; valamint Müller Béla miniszteri oszt. tanácsos úrnak, a kiállítás műszaki-osztálya vezetőjének, akik az adatok készséges rendelkezésemre bocsájtásával, valamint hathatós támogatásukkal e műnek létrejöttét lehetővé tették; különösen köszönetet a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet választmányának, és itt első sorban akkori elnökének, Czigler Győző

Betekintés a csúcsíves főbejáraton át a történelmi csarnok udvarába.

Ezek után nekem csak kevés szavam van még. Az előbb felsorolt szempontok figyelembe vételével oly művet akartam létesíteni, mely a szakember könyvtárát kiegészítse, a nem szakembernek pedig tárgyánál fogva érdekes, összeállításánál és előadásánál fogva pedig lehetőleg művészi értékkel bíró emlékművet nyújtson. Szemem előtt lebegett itt az, hogy míg a nyugati metropolisok kiállításairól hasonló irányú igen nagyszabású művek jelentek meg, addig nálunk ebben az irányban mi sem történt. Ami fényképekben, szépirodalmi és egyéb lapokban napvilágot látott, az többnyire inkább tájképfelvétel volt; valamely ünneplő csoport vagy élénk forgalom megörökítése inkább, a hol tehát az építőművészeti szempont kéllőleg nem érvényesülhetett. Éppen azért úgy

műegyetemi tanár úrnak, akik e munka létrejöttéhez hathatós erkölcsi támogatásukkal hozzájárultak; és köszönetet Alpár Ignác építész úrnak és többi kartársaimnak, akik a kiállítás építkezéseinél közreműködve, adataikat és eredeti rajzaikat szívesen bocsátották rendelkezésemre; végül pedig igaz köszönetet kell, hogy mondjak Schroll Antal és Társa műkiadó cégnek, mely annyi jóakarattal törekedett oda, hogy e mű egyidejűleg magyar és német nyelvű kiadásban jelenjen meg, külsőleg is méltó legyen Magyarország ezredéves ünnepéhez.

Budapesten 1897. év tavaszán.

Bálint Zoltán

építész.

Részlet a tó környékéről.
Igazgatósági épület. Folyamhajózás és csatornázás.

A kiállítás előkészületei, terve és építkezései általában.

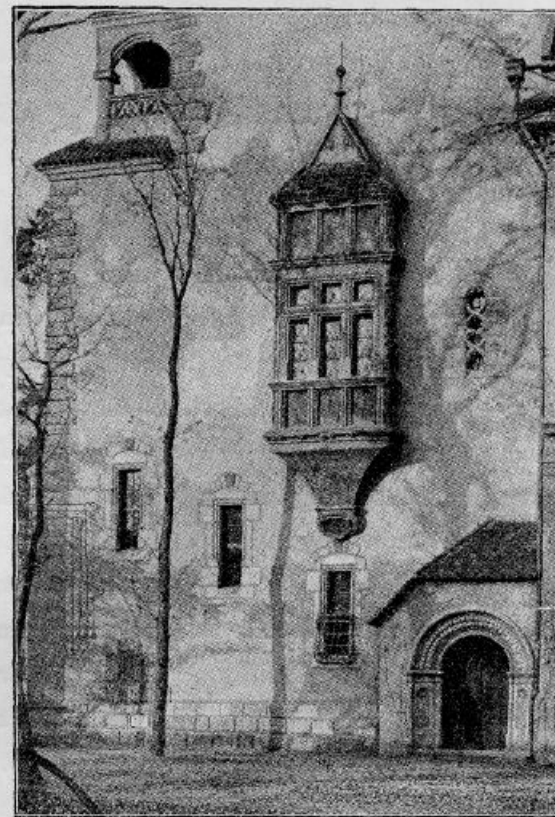
Az a hatalmas nemzeti felbuzdulás, mely a magyar állam fennállásának ezredik évét világra szóló nemzeti ünnepéssé akarta avatni, ennek az ünnepelésnek csúcspontjául az országos kiállítást szemelte ki.

A nemzet e nagy népek történetében is ritka lélekemelő alkalomból vissza akart tekinteni multjára, és látni akarta jelenének hű képét, hogy gyönyörködjék benne, és erőt merítsen a jövőre. Felhalmozni országa szívében a dicsőséges mult fenmaradt tanu-jeleit, honfentartó fegyvereit és harci lobogóit, melyekkel évszázadokon át védte a nyugati kulturát Kelet hatalma, a biztos megsemmisülés ellen; és felhalmozni a jelen békés munkájának eredményét, hogy meggyőzzön mindenkit arról, hogy megértette az idők szavát és kész is, képes is, hivatását a kultur nemzetek körében betölteni.

Az ország vezetői legalkalmasabbnak vélték erre a nemzeti kiállítást. Az mult országgyűlés az 1892: II. t.-czikkel igttatta törvénybe az 1895. évben Budapesten tartandó országos nemzeti kiállítás eszméjét. Baross Gábor kereskedelmi miniszter, ez a korán elhunyt lánglelkű államférfi, 1891. október 31-én terjesztette az országgyűlés képviselőháza elé az öt szakaszból álló törvényjavaslatot, annak megokolásában szépen kifejtven, hogy nemzeti fennállásunk ezredik évfordulója alkalmából rendezendő ünnepségeink alig nyerhetnének méltóbb betetőzést a nemzeti országos kiállításnál, melyet a fejedelem protektorátusa alatt az ország fővárosában rendeznénk. A miniszter óhajának azonban, amely tehát országos kiállítás rendezésére irányult, kiválóbb társadalmi és politikai faktoraink között is számos ellenzője akadt, s nagyrészt a miniszternek minden akadályt legyőző vasakarátának köszönhető, hogy a nagy közönség óhajával szemben, mely a világkiállításért lelkesült, mégis az országos kiállítás eszméje diadalmaskodott.

A világkiállítás eszméjének főharczoza Zichy Jenő gróf volt, aki még 1891. év január havában Szapáry gróf kormányelnökhöz memorandumot nyújtott be a milléniumi világkiállítás tárgyában. Az ő pártján állottak a vérmesebb reményűek mind. A világkiállítás gondolata egymagában is merészebbnek, elragadóbbnak látszott, és így nem csoda, ha a közvéleményben, amelynek fantáziáját már is elragadta e gondolat, ez az eszme élénk visszhangra talált. A »nemzeti ünnepek alkalmából rendezendő jubilaris világkiállítás« eszméje, amely a chicágói kiállításban — Amerika felfedezésének 400 éves jubileuma alkalmából — tényleg érvényesült, igen vonzó gondolatnak látszott.

Azt remélték egy világkiállítástól, hogy az — kapcsolatban a millénium ünnepségeivel — Magyarországot egy időre Európa központjává fogja tenni, hogy hazánk és nemzetünk iránt az érdeklődést világszerte fel fogja ébreszteni, és hogy általa Budapest, ez a fiatal és sok reményre jogosító világ-város, az érdeklődők ide csődülő százazrei által a világvárosok sorába úgyszólván ünnepélyesen fog fel-

A bártfai erkély.

A maksai mennyezet.

avattatni. A nemzeti önérték emelése, de meg politikai szempontból is lándzsát törtek a világkiállítás mellett, például állítván oda Brüsszel városát, melynek 1888-i világkiállítását hasonlíthatlanul több idegen látogatta, mint az 1880-ban függetlenségének 50 éves jubileuma alkalmából pazar fényvel rendezett ünnepeit és nemzeti kiállítását.

A kormány azonban ezt az eszmét nem tette magáévá. A fent említett törvényjavaslat indoklásában úgy érvelt, hogy az ezredik évforduló nemzeti ünnep, az ünneplésnek is nemzetinek kell lennie, és így a kiállítás se legyen más; tanúja fog annak lenni az egész világ, de az, amit felmutatni tudunk és fogunk, legyen a miénk, a mi saját erőnkéből eredett.

A nemzetközi kiállítások ma már különben is nem annyira kiállítások, mint vásárok. A luxus és gazdagság oly mérvet öltenek ezek rendezésénél, az igények az ily kiállításokkal szemben ma már oly nagyok, hogy mindezeknek kielégítése rendkívüli anyagi eszközök alkalmazását teszi szükségessé, feltéve természetesen, hogy nem valami közepes, hanem igazában nagyszabású kiállításról lenne szó. Az ilyen világkiállítások, mint a tapasztalás mutatja, majdnem mindenütt oly pénzügyi nehézségekkel jártak, s az illető állam vagy város részéről oly megfeszített anyagi áldozatokat követeltek és követelnek, melyek nem állanak arányban a kiállítás által elérni célzott eredményekkel, különösen most, midőn az igények úgy szólván már a végletekig fokozódtak. A kormány egy ily szabású kiállítás rendezését sajátunkból nem tartotta bizonyos értelemben elérhetőnek, azt pedig, hogy a millénium ünnepségeinek idegen tőke adja meg a fényét — sem megokoltnak, sem kíváncsnak nem tartotta.

Az 1885-i kiállítás után csak nemzeti kiállítás lehet olyan, hogy az ipari fejlődésünkre és nemzeti termelésünk minden ágára élenkítő hatást gyakoroljon, s míg a világkiállítás sikerét biztosítani alig lehet, addig az országos kiállításnak meg van a maga szűkebb határozott kerete, amelynek kitöltése fáradsággal jár ugyan, de minden esetre sikerrel biztat, és amely mégis elég nagy arra, hogy a külföld érdeklődését s bizonyára elismerését és rokonszenvét is felkeltse irányunkban.

Daczára tehát a vérmesebbek agitációjának a világkiállítás eszméje mellett, a kormány javaslatai törvényerőre emelkedtek, eldöntve így az első fontos kérdést, mely úgy szólván az egész ország közvéleményét két pártra osztotta.

Baross Gábor hirtelen gyászos halála után Lukács Béla kereskedelemügyi miniszter vette kezébe a kiállítás ügyét. Még ugyanabban az esztendőben, hogy a fent érintett törvényjavaslat szentesítést nyert, tehát az 1892. év decemberében az ő elnöklésével tartotta meg az ezredéves kiállítás országos bizottsága alakuló első ülését. A meghívóval

együtt az országos bizottság tagjaival három munkálat tervezetét közölték: u. m. az országos bizottság szervezeti szabályzatát, a kiállítás programját és a kiállítás épületeinek jegyzékét, úgy azonban, hogy ezeket a munkálatokat az esetleg felmerülő óhajokhoz képest már eleve módosíthatóknak jelezte a miniszter. A kormány azonban ekkor már a kiállítás helyére nézve bizonyos mértékben megállapodásra jutott, amennyiben a főváros törvényhatósági bizottsága, a kormány által kért területet, t. i. a városligetnek a Stefánia-út jobb és bal oldalán fekvő részeit a kiállítás céljaira készséggel átengedte.

A helykérdést, illetőleg a kormánynak ezt az intézkedését azonban már eleve élénk agitáció előzte meg, amely különben még az országos bizottságban a következő évben tartott ülések egyikén is élénkebb eszmecserében lelte visszhangját. A közvélemény ugyanis éppen nem nyugodott meg abban, hogy a kiállítás a városligetben rendeztessék.

Azok előtt, akik a kiállítást nagyobb szerűnek óhajtották és képelték, a városliget egyáltalában nem látszott alkalmasnak erre a célra, hanem más tágasabb teret kerestek, melynek individuális karaktere a kiállítás elrendezésének köznapiságát, vagy helyesebben sablonszerűségét eleve kizárta. Azok között a területek között, amelyek a kiállítás céljaira alkalmasnak látszottak, különösen kettő jöhetett szóba, az egyik az úgynevezett Pék-erdő, a másik a Gellérthegy déli lejtője alatt elterülő Lágymányos.

Csak egy pillantást vetve a főváros térképére, az idegenkedés a városligettel, mint kiállítási területtel szemben nagyon is megokoltnak fog látszani. A dunabalparti résznek alig van parkja vagy ligete. Még terek nélkül is szűkölködünk, és így teljesen érthető volt a főváros közönségének aggodalma, hogy egyetlen nagyobb üdülőhelyét egyrészt a kiállítási építkezések megkezdésétől azok lebontásáig a főváros közönségétől elvonják, másrészt pedig, hogy az építkezéssel sok fát pusztítanak el. Ezzel szemben az 1885-i kiállítás a városligetet mintegy predesztinálni látszott arra, hogy minden következő kiállítást ott rendezzenek. Bár kissé nyárspolgári felfogásra vall, mégis gyakran hallatszott hogy a városliget területe ilyen célra már rendezve van, a városhoz nagyon közel fekszik és könnyen megközelíthető. Az 1885-i kiállítás nem hogy ártott volna a városligetnek, de használt, a most tervezett állandó híd pedig és az új körút, mely a város-

ligetnek egy elhanyagolt részét a Stefánia-úttal volt összekötendő, a ligetnek még igen jelentékeny előjogot biztosított.

Hogy ennek daczára a Lágymányosnak mily lelkes barátai voltak, annak jellemzésére csak azt említjük, hogy Lipthay Béla báró az országos bizottság idézett ülésén kifejtette, hogy a Lágymányos berendezése nem fogna túlságos költségbe kerülni, miután a tervezett kikötőépítés folytán az ott szükséges nagymérvű feltöltés költsége esedik. Sőt tovább menve bejelentette, hogy felajánl minden morális, sőt pénzbeli garanciát is ebben a tekintetben, ha a bizottság az eszmét elvben elfogadja. Különben ennek a városrésznek elhelyezése, úgyszólván földrajzi alakulása olyan, hogy egészen speczifikus előnyöket ígért. A Dunapart hosszában elterülő kiállítási terület, háttérében a Gellérthegygyel, nem mindennapi látványt nyújtott volna, és igen szerencsésen érhattünk volna el nagyobb külső hatást. Ennek a területnek voltak lelkes

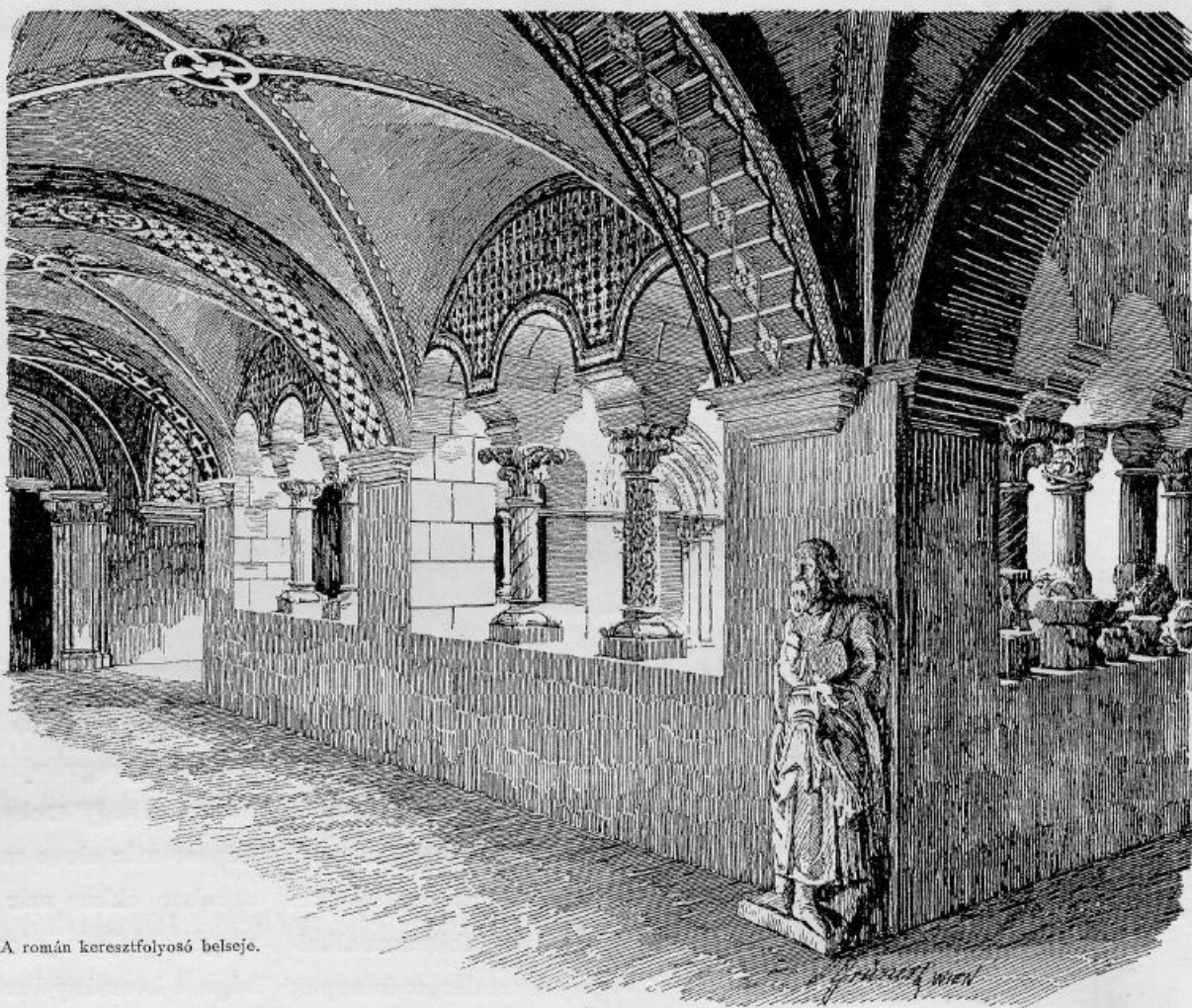
hívei Gerster Kálmán és Mirkovszky Géza építészek is, akik részletes tervben és madártávlati képben ismertették eszméiket

a közönséggel. A kormány azonban az országos bizottság hozzájárulásával a hely kérdését végleg eldöntötte és a városligetet jelölte ki a kiállítás helyéül. A határozat érett megfontolás eredménye volt, melyet a gyakorlati kivihetőség szempontjai támogattak. A kormány felelőssége érzetében csak olyan helyet választ-hatott, ahol a költségek előre voltak láthatók; másrészt az idő is annyira előrehaladott volt,

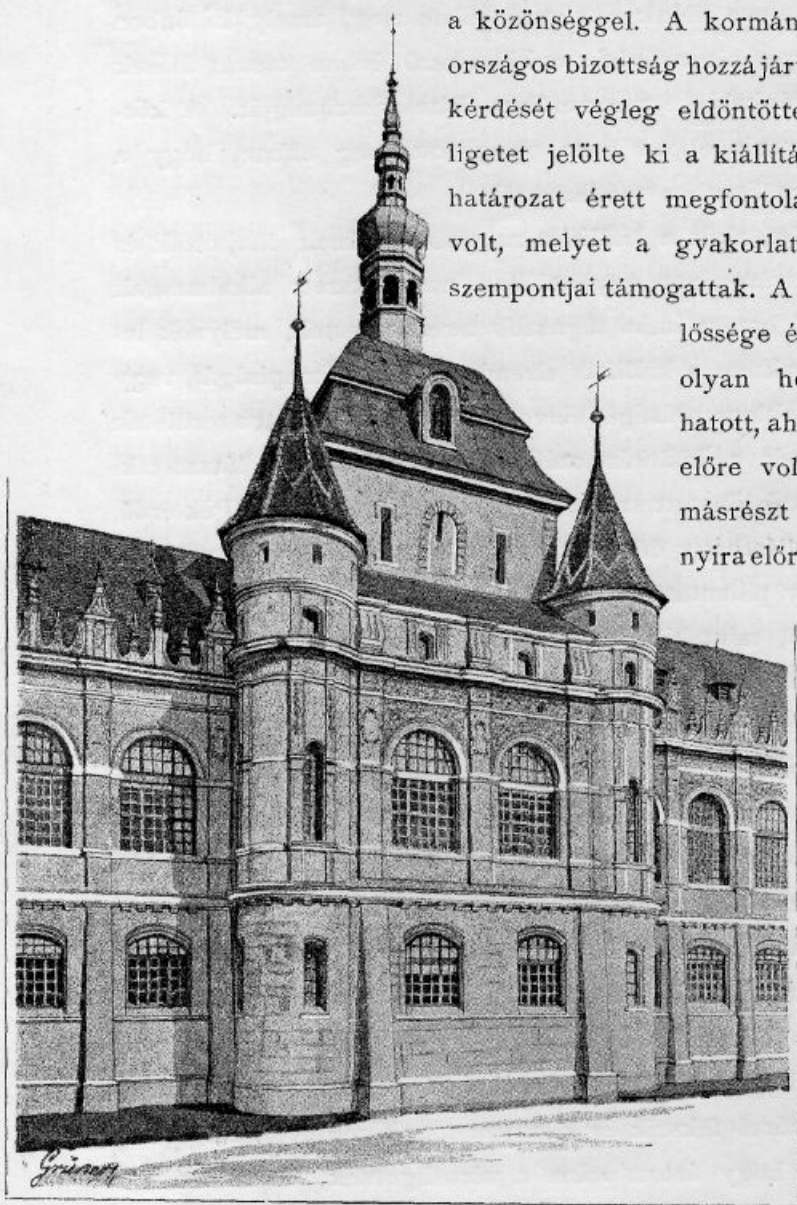
hogy új hely kiszemelése oly halasztást okozott volna, ami egyértelmű leendett a fiaszkóval. Így nyugodott meg azután a közvélemény is a városligetben; meg kell azonban jegyeznünk, hogy amikor a főváros közönsége a városliget mellett foglalt állást, a két szigetről még nem volt szó, és utólag csak a kész dolog előtt hajlottak meg a város kiküldöttei, — kifejezést adván annak a pium desideriumnak, hogy a fák lehetőleg megkíméltesse és hogy a szigetekre ne épüljön nagyobb épület. (!)

Az országos bizottságnak még fentemlített első ülésén, ámbár a bizottsági tagok egy része a kiállítást 1895-ben okvetetlenül megtartandónak vélte, mégis voltak, akik hangsúlyozták, hogy a történelmi igazság ezt egyáltalában nem kívánja meg, mert a magyar tudományos akadémia annak idejében mint történelmi tény csak azt említi fel, hogy a magyarok 888-ban hazánk területén még nem telepedtek meg, s hogy 900-ban a honfoglalás be volt fejezve. Ezen a gyűlésen még egy szempont emelkedett ki. Hang-

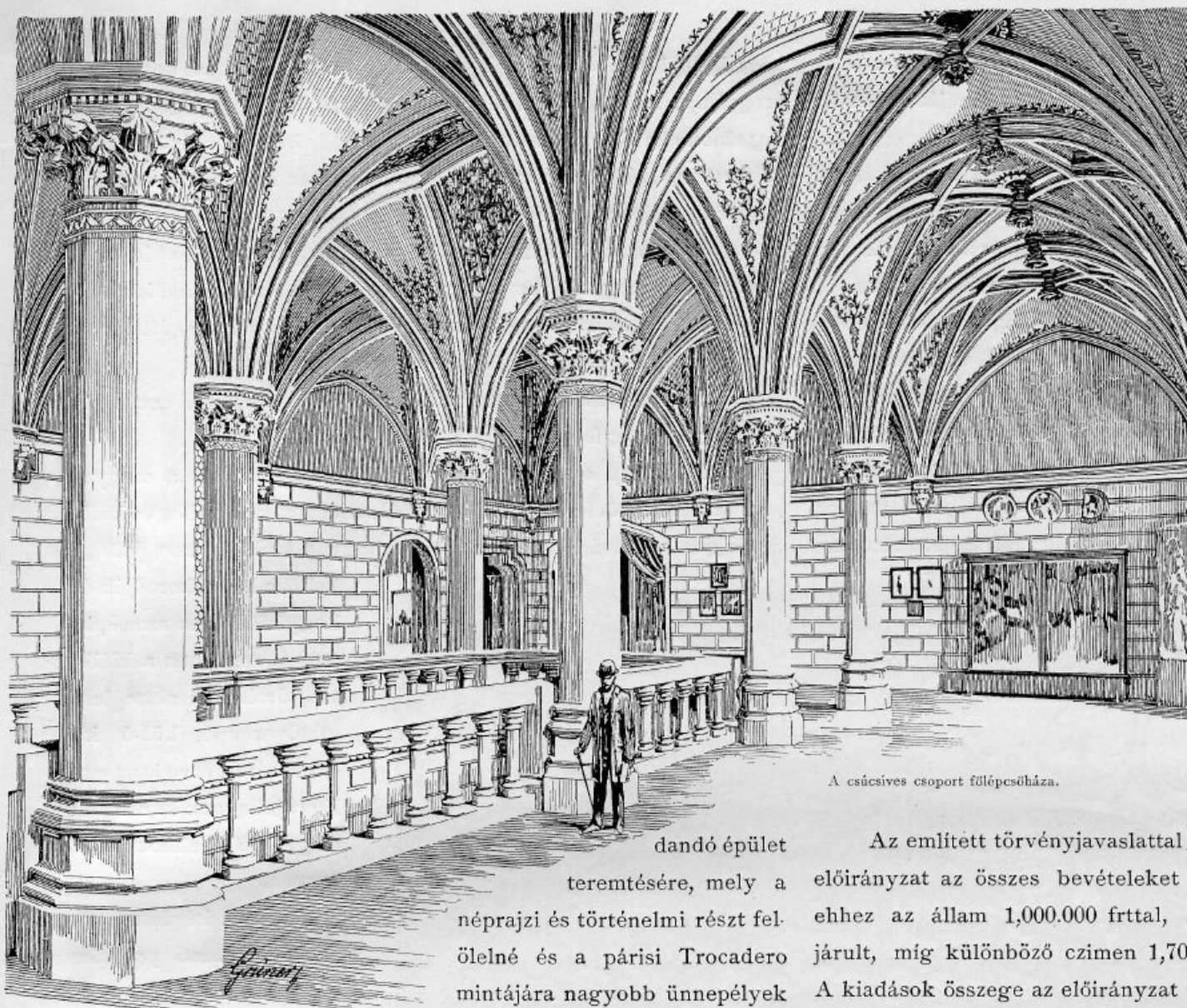
súlyozták egyrészt, hogy az épületek számának meghatározásánál a természetes fejlődésnek kell tért engedni és egy központi főépületet teremteni, mely az egész kiállítás jellegét megadja; hogy ebből a szempontból az 1885-i kiállítás központja, a még fennálló iparcsarnok, aligha felelne meg rendeltetésének. Keglevich István gróf volt az, aki a bizottságban hangsúlyozta erősebben annak szükségességét, hogy a kiállítás milléniumi jellege kidomboríttassék. Ő a történelmi jelleget a legfokozottabb mértékben óhajtotta már a kiállítás programjában keresztülvinni, hogy az feltüntesse a fejlődést, melyen ez az ország és lakói ezer éven át keresztülmentek. Az eszmék ekkor még burkoltak és az egyes szónokok szavaiban ma is csak keresve kell keresni csiráját annak az igen hatalmas eszmének, ami a kiállítás megvalósításában azután nyilvánult. Így az egyik felszólaló, Miklós Ödön, később földművelésügyi államtitkár, a fősúlyt szintén a történelmi fejlődésre fektette, valamint a néprajzi életviszonyoknak és a nemzeti momentumoknak megőrzésére; ő is egy hatalmas építészeti központ létesítésére törekedett, egy mara-

A román keresztifolyosó belseje.

A reneszánsz épületnek hátsó homlokzata.

A csúcsíves csoport fölépcsőháza.

dandó épület
teremtésére, mely a
néprajzi és történelmi részt fel-
ölelné és a párisi Trocadero
mintájára nagyobb ünnepélyek
rendezésére is alkalmas volna.

A következő 1893. év legeljén Lukács Béla kereskedelem-
ügyi miniszter azután az országgyűlés elé terjesztette az országos
nemzeti kiállítás költségeinek fedezéséről intézkedő törvényjavas-
latot. A javaslat szerint, mely különben mihamarább törvény-
erőre emelkedett (1893: III. t.-cz.), az állam 1,000.000 frttal járul
a kiállítási biztosítási-alap létesítéséhez; a legfontosabb rendel-
kezése azonban a törvényjavaslatnak az volt, hogy a kiállítás
megtartását az 1892-i törvénytől eltérőleg 1896-ra halasztotta el.
A halasztás oka nem az volt, hogy a kiállítás 1895-ben nem
lett volna létesíthető, hanem történt ez a milléniumra való tekintet-
ből, mely a kormány megállapodásához képest 1896-ban volt
megülendő. A kormány ugyanis a milléniumot maradandó köz-
művek létesítése által is meg akarta örökíteni, melyek mind-
annyian a nemzet erejét, haladását és művelődés útján való előre-
törekvését hirdetnék. Így a milléniumi évre tervezték a Mátyás-
templom felszentelését, az új országháznak legalább részben
való berendezését, a Vaskapu megnyitását, a tervezett Duna-hidak
megépítését és a forgalomnak való átadását, igazságügyi, ipar-
művészeti palota létesítését stb., melyek mind a millénium fényét
és jelentőségét emelnék, más felől a nemzet állami élete második
ezredévének kezdetét maradandó művekkel jelölnék meg, s amely-
hez a nemzeti kiállítás is, mint a nemzet szellemi és anyagi
életének visszatükrözője méltóan sorakoznék. Különösen állt ez a
Vaskapu-művek befejezéséről, ami nemzetközi jellegénél fogva oly
kimagasló momentum, hogy a milléniumi ünnep iránt is alkalmas
az érdeklődést fokozni. Ezeket a munkákat kellett tehát befejezni a

millénium évére, és miután
ez 1895-ig alig volt lehet-
séges, másrészt pedig a tör-
ténelmi hűség a honfoglalás
ezeréves fordulójának meg-
ünneplését éppen nem köve-
telte 1895-ben, miután, mint
már érintettük, a »Magyar
Tudományos Akadémia« ál-
tal kiküldött bizottság 1883.
évi január hó 25.-én kelt
jelentése szerint a honfoglalás
kezdeté és befejezése közötti
idő teljesen kétségtelen tény
gyanánt a 888—900 évek
közötti időre tehető — a
kormány a kiállítás megtar-
tását 1896-ra halasztotta el,
amikorra a fent említett köz-
művek elkészülte is bizton
várható volt.

Az említett törvényjavaslattal egyidejűleg bemutatott költség-
előirányzat az összes bevételeket 2,800.000 frtban irányozta elő;
ehhez az állam 1,000.000 frttal, a székes főváros 100.000 frttal
járult, míg különböző czimen 1,700.000 frt. bevételre számítottak.
A kiadások összege az előirányzat szerint ugyancsak 2,800.000 frtra
rúgott, ebből az összegből épületekre 1,200.000 frt. volt elő-
irányozva, installáció és díszítésre pedig 200.000 frt. Szembe
állítva ezzel az 1885.-i kiállítás adatait, ott épületekre tényleg
kiadtak 1,330.000 frtot. Megjegyzendő azonban, hogy az ezredéves
kiállítás építkezési költségvetésében az említett 1,200.000 frtnyi
összegben az 1885.-i kiállításról megmaradt állandó jelleggel épült
iparcsarnok (586.000 frt.), az 1885.-i műcsarnok (most egészségügyi
csarnok 105.800 frt.) és az 1885.-i király-pavillon (most Gerbaud
czukrárszája 20.000 frt. építési összeggel) bent nem foglaltatnak.

Az 1893. év elején azután a kiállítás szervezési munkálatai
is gyors egymásutánban indultak meg. A kiállítás igazgatójává
Németh Imre miniszteri tanácsost nevezték ki; de ő nemsokára
nagy beteg lett, és 1895. január 20.-án a kiállítás minden őszinte
barátjának gyászára ki is mult az élők sorából. Még az ő életé-
ben a történelmi főcsoportra nézve külön igazgatóságot szervezett
Lukács Béla kereskedelmi miniszter, és ennek az igazgatóságnak
élére 1894. október 18.-án Szalay Imre, kultuszminiszteri taná-
csost nevezte ki, aki mellett a főelőadói tisztet Czobor Béla dr. vitte.
Abba a fontos állásba, melyet Németh oly kiváló szakértelemmel,
lelkiismeretességgel és ügyszeretettel töltött be, csaknem egy
teljes évi interregnum után a miniszter bizalma Grännenstein
Béla, pénzügyminiszteri tanácsost helyezte. Ő azonban 1895.
február 15.-én két és félhavi működés után szintén megvált állásá-
tól, melyet a pénzügyminiszteri államtitkársággal cserélt fel.

Ugyanez a kormányválság a kiállítás országos bizottságának
is új elnököt adott Dániel Ernő báró, kereskedelmi miniszter
személyében. Az ő elnöksége alatt hajtották végre a kiállítási

munkálatok legnagyobb részét, és kétségtelen tény, hogy bár az előkészítés és szervezés elődeinek érdeme, éppen a lázas munka oroszlanrésze az ő minisztersége idejére esik.

Dániel Ernő báró testtel és lélekkel résztvett a kiállításnak ezredévünkhöz illő megvalósításában. És ha a milléniumi ünnep e nagy aktusa hozzánk méltó díszszel, fénynyel és sikerrel járt, az első sorban Dániel Ernő báró kereskedelemügyi miniszternek kiváló érdeme. Ő nevezte ki a kiállítási igazgatóság élére Schmidt József dr. földművelésügyi miniszteri tanácsost, aki hivatalát Gräzensteintávozásával nyomban elfoglalta, és buzgósággal és odaadással vezette, egész a kiállítás ügyeinek lebonyolításáig.

A kiállítási építkezések műszaki felügyelete kezdettől fogva Müller Béla, műszaki tanácsos kezébe volt letéve, a ki már az 1885-i kiállításnak is főmérnöke volt, és így kiváló szakértelme

Meg lévén általánosságban állapítva a kiállítás kerete és programja, a kereskedelemügyi miniszter, mint az országos bizottság elnöke kettős pályázatot hirdetett. Az 1893. évi február hó 8-áról keltezett pályázati hirdetményben a miniszter így nyilatkozott:

Pályadíjban kívánom részesíteni:

1.) azon pályaművet, mely a leghelyesebben és legcél-
szerűbben megoldja az elhelyezés kérdését, azaz a kiállítás tar-
tozékát képező összes építmények és létesítmények úgy általános,
valamint viszonylagos elhelyezésének módját;

2.) azon pályaművet, mely az alantabb jelzett eszmének
leginkább megfelelő tervrajzot mutatja be.

Minthogy a tervezett kiállítás a honfoglalás és a magyar
állam ezredik évfordulója alkalmából rendeztetik, ennél fogva külö-
nös gondot kívánok fordítani arra, hogy a kiállítás ezen jellege

kellően kidomborodjék és
hogyan különösen azon épít-
mény, amelyben a kiállít-
ás történelmi része lesz
elhelyezendő, külső ki-
képzsére nézve is az em-
lített jellegnek és cél-
nak megfelelő és ahhoz méltó
legyen.

Az első kérdésre vo-
natkozó pályázati program
azután felsorolta a főbb épü-
letek használható alapterü-
let-szükségletét, amint kö-
vetkezik:

- a) A történelmi kiállítási
épület 3000 m² hasz-
nálható alapterülettel.
- b) Néprajzi és házi ipari
kiállítási csarnok kö-
rülbelül 1500 m²-rel.

A fraknói vár mennyezet díszítése.

mellett gazdag
gyakorlati ta-
pasztalattal is
rendelkezett. Az
ő vezetése alatt
állott a kiállítás
műszaki osztálya.
A kiállítás tit-
kárja, és egyszer-

smind a sajtóosztály főnöke is, Gelléri Mór, az orsz. iparegyesület
aligazgatója volt, a ki a kiállítás körül szintén kiváló érdemeket
szerzett magának.

A kiállítás földművelési, erdészeti és vadászati (VI. és VII.)
csoportjára nézve a földművelésügyi miniszter hatósága alatt külön
kiállítási irodát szerveztek, melynek élén kezdetben Bernolák
Sándor min. tanácsos állott. Valami balvégtet azonban, a mely
nem akarta megengedni, hogy azok, akik az ezredéves kiállítás
alapjait megvetették, művük sikerét is élvezzék, őt is elragadta
az élők sorából, és helyébe 1895 elején Krisztinkovics Ede
miniszteri osztálytanácsost nevezték ki. — Ez után a kitérés után
amelyben a kiállítás előkészületeinek leírásában azok egymásutánját
illetőleg nagyon is előre vágunk, térjünk vissza elhagyott fonalunk-
hoz, oda, ahol a kiállítás első költségelőirányzatát mutattuk be.

- c) Köznevelési csarnok 1500 m²-rel.
- d) Egészségügyi csarnok 800 m²-rel.
- e) Az igazgatósági épület 1000 m²-rel.
- f) Mezőgazdasági termények kiállítási csarnoka 4500 m²-rel.
- g) Kertészeti csarnok 1000 m²-rel.
- h) Erdészeti pavillon 1000 m²-rel.
- i) Borászati és pincészeti kiállítási csarnok 1000 m²-rel.
- k) Horvát-Szlavon országok kiállítási csarnoka 800—1000 m²-rel.
- l) Bányászat, kohászat és építő-anyagok kiáll. csarn. 2000 m²-rel.
- m) Közlekedésügyi kiállítási csarnok 3500 m²-rel.
- n) A nagy gépcsarnok 10.000 m²-rel.
- o) Kazán-ház és gépszerelő csarnok 400 m²-rel.
- p) A kapitányi hivatal épülete 350 m²-rel.
- r) Felügyelőségi épület 400 m²-rel.
- s) Tűzvédelmi lak- és szertár-épület 400 m²-rel.
- t) Ruhatárak, klozetek, vasúti rakodó és pénzügyvédelmi épület.
- u) Kiállítási nagy vendéglő 800 m²-rel.
- v) Ünnepek csarnoka 5000 m²-rel.

Az 1885-i kiállításról még fenmaradt iparszarnok, műcsarnok és király-pavillon az ezredéves kiállítás céljaira ismét felhasználandó, de a tervezőtől tette függővé a program, hogy ezek a pavillonok esetleg más rendeltetést nyerjenek; viszont azonban megkívánta, hogy az elrendezési tervnél figyelembe vegye, hogy a fő- és székváros pavillonja és számos magán-pavillon, továbbá több vendéglő és kávéház és egyéb kisebb építmény a helyszínrajz tervezetében akadály nélkül szintén beilleszthető legyen. Megkívánta továbbá a program, hogy az ünnepélyek megtartására oly terület maradjon rendelkezésre, amelyen legalább 20.000 ember kényelmesen elfér.

A történelmi kiállítás tervére vonatkozólag a pályázati program a következőket említette: a történelmi kiállítás három csoportra fog oszlani, úgymint: az egyházi, köz- és magán-élet, továbbá a hadászati csoportra. Megkívántatik a pályázótól, hogy a szóban forgó építmény vázlatrajzát egyidejűleg mutassa be az elrendezési helyzetrajzzal. Továbbá: az építés stílját a tervező tetszésére bízatik, kívánatos azonban, hogy a *magyar történelem vagy régi magyar építmények motívumai lehetőleg felhasználtassanak*. Az épület vagy építmény ideiglenes jellegűnek tervezendő és annak létesítéséhez bármely építési anyag javasolható, mégis figyelembe veendő az, hogy a helyiségek, melyek a tárgyak kiállítására fognak szolgálni, teljesen tűzbiztosak legyenek.

A megoldás kereshető oly irányban is, hogy a történelmi kiállítás céljaira oly állandó jellegű épület emeltessék, mely a kiállítás befejezte után múzeumi vagy képzőművészeti célokra is alkalmas és felhasználható lenne.

Tájékoztatóul szolgáljon, hogy ez épület költségei az esetben, ha ideiglenes jellegű épület terveztetik, a 300.000—400.000 frtot, ha pedig állandó jellegű s múzeumi vagy képzőművészeti célokra szolgáló épület terveztetik, a 800.000 frtot túl nem haladhatják.

Pályázati határidőül az első kérdésre 1893. évi márczius hó 31., a második kérdésre u. a. évi április hó 30. napja tűzetett ki, amely időpontig az első kérdésre 34, a másodikra 11 pályamunka érkezett be. A bíráló-bizottság, melynek élén Batthyányi Géza gróf állott, különben pedig öt kiváló szakférfiből és tizenkét nem-építészből volt összeállítva, a nagy körültekintést és fáradságot igénylő munkát aránylag igen rövid idő alatt elvégezte és be-terjesztette jelentését, mely nemcsak a pályamunkák lelkiismeretes elbírálására szorítkozott, hanem úgy a kiállítási terület beosztására, mint a történelmi csarnok létesítése körül követendő főbb elvekre nézve is adott véleményt.

Az országos bizottság már május 31.-én tárgyalta a bíráló-bizottság jelentését, és annak alapján az első kérdésre kitűzött 3000 koronát 4000 koronára emelvén fel, négy pályaművet 1000—1000 korona jutalomban részesített, azzal a megokolással, hogy a kitűzött feladatot a pályaművek egyikének sem sikerült ugyan teljesen megoldania, de a kitüntetett négy terv együttevén annyi kimagasló előnnyel bírt, hogy azokat egy tervben egy-egy feldolgozással összesítve s a kifogásolt hibákat kihagyva, a bíráló-bizottság az 1896-i ezredéves országos kiállítás elhelyezési tervét a pályázatnak teljesen megfelelő szellemben látja maga előtt kidomborodni, s ezzel megvalósítva képeli azt az eszményt,

melyet az 1896-i ezredéves országos kiállítás nagyszabású méreteiről, s a modern követelmények szerint való architektonikus és esztetikai szempontból is megfelelő elrendezéséről magának a kereskedelmi miniszter a pályázat kiírásakor alkotott.

A négy kitüntetett terv szerzői voltak: a »Vitam et sanguinem« szerzői Korb Flóris és Giergl Kálmán;

a »Magyarország nem volt, hanem lesz« szerzője Schickedanz Albert;

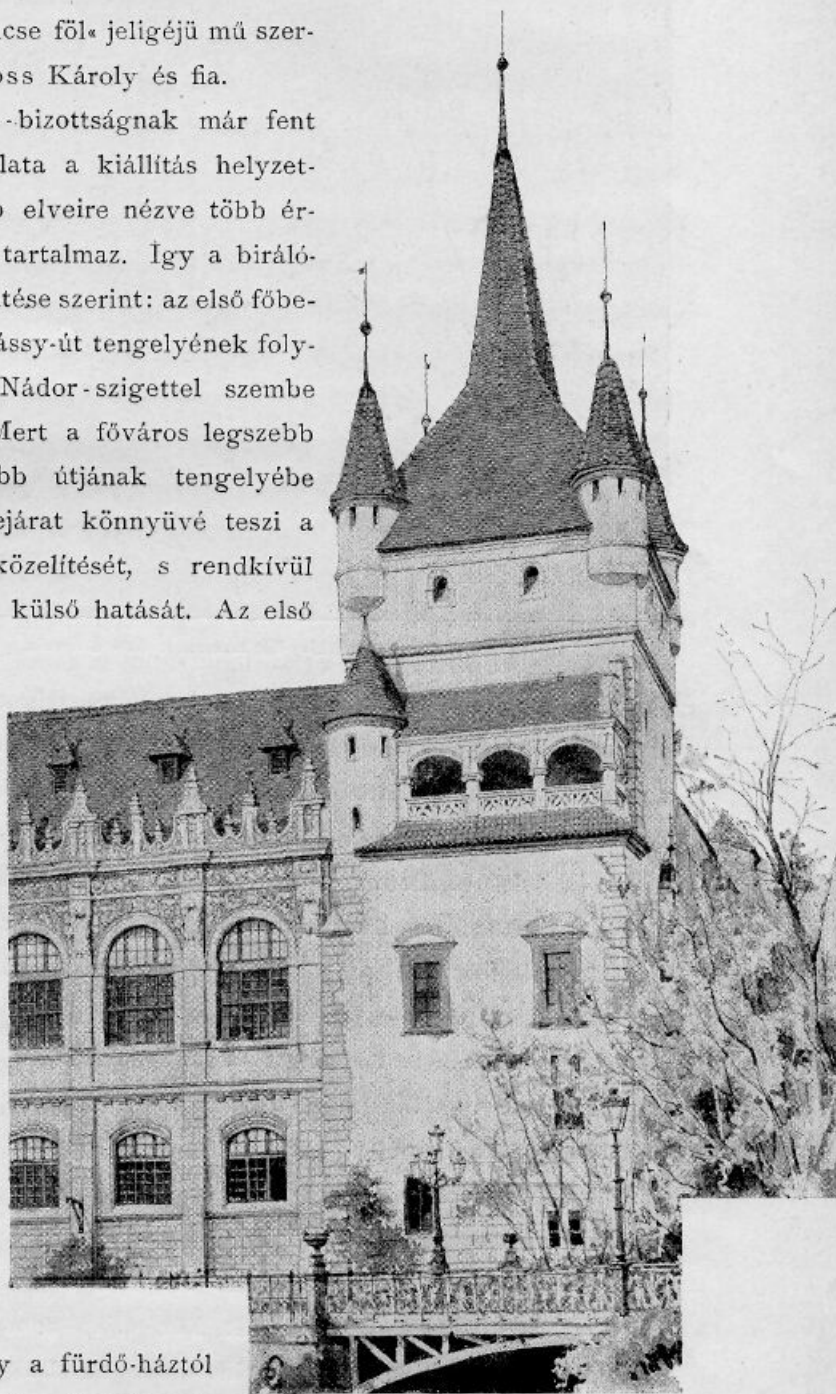
az »Ezer év körben« szerzői Gerster Kálmán és Mirkovszky Géza;

a »Szerencse föl« jellegű mű szerzői Neuschloss Károly és fia.

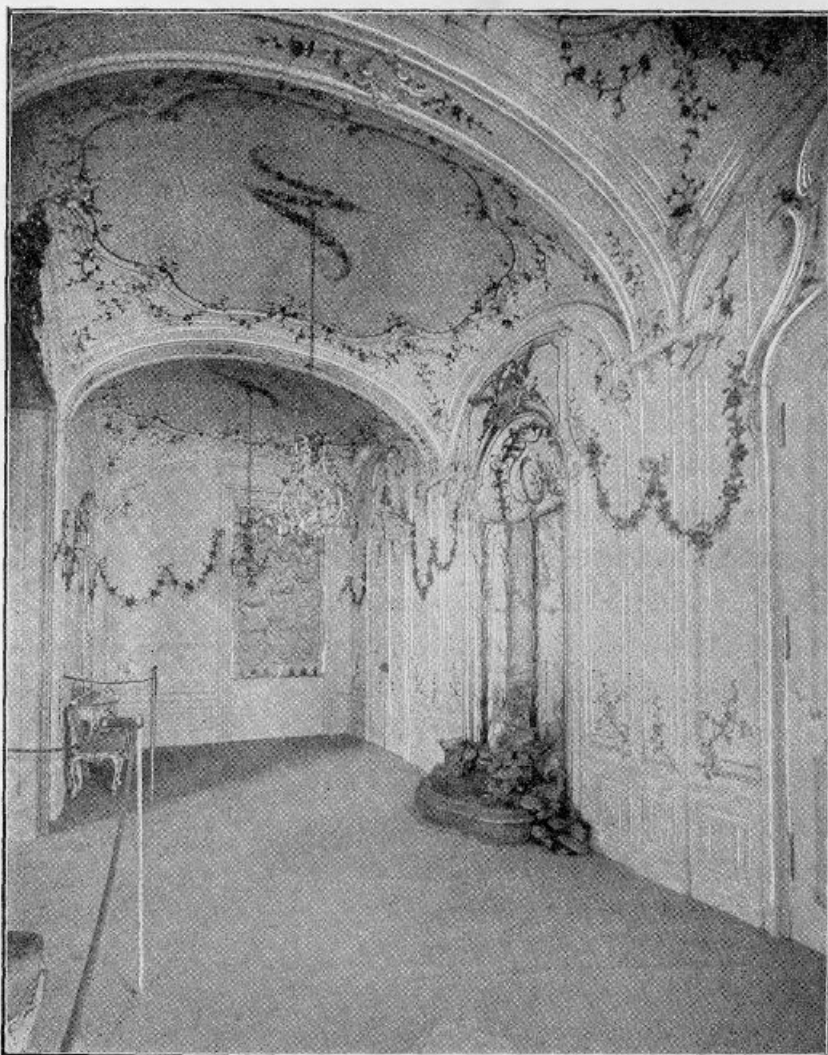
A bíráló-bizottságnak már fent említett javaslata a kiállítás helyzet-tervének főbb elveire nézve több érdekes pontot tartalmaz. Így a bíráló-bizottság jelentése szerint: az első főbejárat az Andrássy-út tengelyének folytatásába, a Nádor-szigettel szembe helyezendő. Mert a főváros legszebb és legnépesebb útjának tengelyébe helyezett főbejárat könnyűvé teszi a kiállítás megközelítését, s rendkívül emelné annak külső hatását. Az első főbejárat a

Nádor-szigettel megfelelő széles híddal kötendő össze, mely a látogatók áradatának nagyobb hullámzását is kényelmesen és veszély nélkül meg-bírja.

A Nádor-sziget azon részének, mely a fürdő-háztól jobbra esik, és a Széchenyi-szigetnek a kiállítás területébe való bevonása szükségesnek mutatkozik azért, mert a főbejárat érintett elhelyezése e szigetek bevonását mellőzhetlenné teszi, továbbá mert a szigetek festői fekvése és a városligeti tónak a kiállítási területbe való bevonása, ünnepélyek rendezése alkalmával, de különben is utólrhetetlen hatást biztosít, s végre, mert a történelmi kiállítás épületeinek jellemző elhelyezésére alkalmasabb terület az egész városligetben nem található. Figyelembe veendő az az általános óhaj is, hogy a kiállítás történelmi csoportja kimagasló rész legyen, és ez a jelzett elhelyezési mód által külsőleg is leginkább juthat érvényre.

A brassói Katalin-bástya végződése.

A herceg Eszterházy-féle lakosztály. Salle à terrain.

Maga a történelmi főcsoport a Széchenyi-szigeten helyezendő el vár- és bástyaszerű épületben; úgy e szigeten, mint esetleg a vele szomszédos területen elférnek a Magyarország fejlődésének fő-korszakai szerint tervezendő épületek, melyek a szigetről a kiállítás külső és belső területére remek távlati hatást gyakorolnak.

Ezek az irányelveken kívül ebbe a javaslatba már nagyrészt le volt fektetve az a helyzetterv, amely azután tényleg kivitelre is került.

Ugyancsak a fent említett bizottság újabb két taggal kiegészítve bírálta el a történelmi kiállítás céljaira emelendő épület pályakérdésére beérkezett 11 pályamunka terveit is. A bizottság, bár számos tehetségre, szorgalomra valló és bizonyos irányban a dolog mélyére ható pályamunka érkezett be, a pályázat értelmében kontemplált két díjat nem adta ki, mert véleménye szerint nem akadtak olyan pályaművek, melyek a történelmi csarnokra kiírt pályakérdést külső kiképzésében a miniszter óhaja, belső berendezése tekintetében pedig a kiállítás követelményei szerint megoldották volna, sőt szembetűnőleg előtérbe lépett az a hiány, hogy amely munka belső elrendezése szerint teljesen megfelelő volna, az külső arányaiban és kivitelében a kitűzött célra nem alkalmas, vagy megfordítva. A bizottság itt is azt javasolta, hogy a rendelkezésre álló 6000 koronából négy egyforma pályadíj létesíttessék és az a legkiválóbb négy pályamű tervezőjének adassék ki.

A bizottság továbbá azt javasolta, hogy a kereskedelmi miniszter a jelígy levelek felbontása után a négy pályadíjjal jutalmazott pályázót a végleges tervnek vázlatszerű elkészítésére hívja fel és pedig azzal a feltétellel, hogy e szűkebb pályázatban nyertes terv készítője az illető csarnok felépítésével fog megbízni. E javaslat értelmében kitüntetett négy terv szerzői voltak:

az »Ezredéves történetünk ezer évre remény nekünk« jelígyű mű szerzője Schickedanz Albert;

a »vörös kör, fekete pont« szerzője Pfaff Ferencz;

az »A« jelű mű szerzője Tandor Ottó;

a »vörös félhold, vörös csillag« szerzője Alpár Ignác;

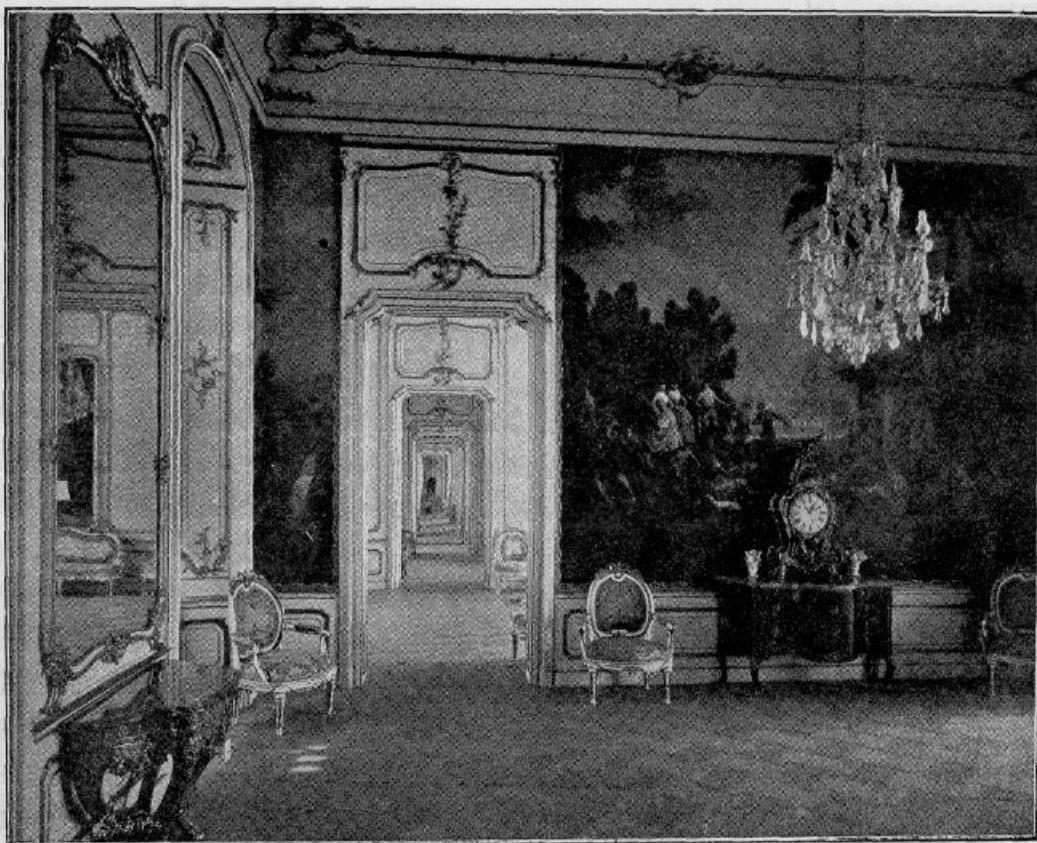
a dicsérettel kitüntetett »O« jelű mű szerzője Kolbenheyer Viktor építész.

A bizottság jelentésében különben most már azt javasolta, hogy eltérőleg az eredeti pályázati prográmtól a történelmi csarnok csakis mint ideiglenes épület tervezendő (azonban belül tűzmentes fallal) és pedig főleg azért, mert már a történelmi csoport mostani munkálkodása után is tudva van, hogy az eddig előirányzott terület nem lesz elegendő, s így annak kivitele — ha nem ideiglenes épületnek tervezetnék — rengeteg összegekbe kerülhetne; a költségek pedig 350.000—400.000 frt. közötti összegben állapítandók meg.

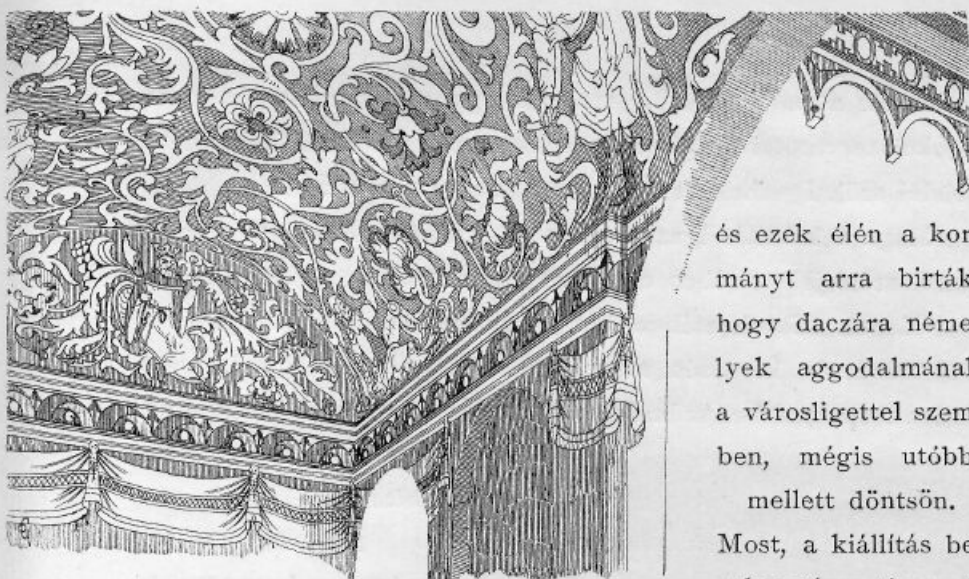
Az országos bizottság és a miniszter is magáévá tette mindenben a bíráló-bizottság álláspontját, s így ebben az értelemben írták ki a szűkebb pályázatot.

Mielőtt erre az igen érdekes pályázati kiírásra és annak eredményének ismertetésére áttérnénk, ismételt ki kell tértünk a kiállítás helyére, a városligetre.

Teljes tárgyilagossággal igyekeztünk feltüntetni azokat az okokat, amelyek a kiállításnak a városligetben való rendezése mellett oly nyomósan estek latba, és amelyek az intéző köröket

A herceg Eszterházy-féle lakosztály. Előterem.

Mennyezetdíszítés magyaros motívumokkal a reneszánsz rész melléklépcsőjében.

és ezek élén a kormányt arra birták, hogy daczára néme-lyek aggodalmának a városligettel szem-
ben, mégis utóbbi mellett döntsön.

Most, a kiállítás be-
rekesztése után, ami-
kor teljesen tiszta

képünk van a kiállításról, ennek valóságos arányairól, látogatott-ságáról, ünnepeiről, most, amikor annak ismertetésével annak bírálata-t is kötelességünk gyakorolni, szükségesnek tartjuk, hogy egész részletességgel térjünk ki a kiállítás helyének megválasztására, illetőleg annak történetére.

Hogy a városligetből mit csinált a kiállítás, hogy nem került-e túl nagy faáldozatba, nem vetköztette-e ki jellegéből a ligetet, a főváros dunabalparti része lakosságának ezt az egyetlen üdülő-helyét, — amint ettől annak idején sokan tartottak — ennek eldöntése nem e mű keretébe tartozik. Minket a terület mint kiállítási terület érdekel, erről akarunk tehát egyet-mást elmondani.

Mert amitől sokan aggódtak, tényleg bekövetkezett. Az a terület, amit a kiállítás tényleg elfoglalt, és amely, meg-jegyezzük, tetemesen nagyobb volt már az eredetileg tervezett területnél — a kiállítás céljaira tényleg is, de különösen esztetikai szempontból szűknek bizonyult. Az a feltétlen elismerés, melylyel a kiállítás elrendezésének kiváló szépségei, magas architektonikus színvonala iránt viseltetünk, és amely elismerés adta a tollat is kezünkbe, feljogosít bennünket arra is, hogy tárgyilagos igazság-szeretettel rámutassunk a kiállítási terület megválasztásánál és elren-dezésénél elkövetett hibákra: ennek a területnek túlszűköltségére, arra a körülményre, hogy nagyobb terek és útvonalak úgyszólván hiányoztak, vagy elenyésző csekély számban és méretben létesültek, és így rendkívül csökkent az esztetikai hatás, amit a kiállítás némely, különben magas művészi színvonalon álló épületei tettek.

Ennek a túlszűköltségnek volt következménye az, hogy egészen idegenszerű építményeket, annélkül, hogy architektúrájuk összhangba lett volna hozható, úgyszólván rendszer nélkül kellett egymásra halmozni, és hogy ez a rendszertelen túlszűköltség — ismételten hangsúlyozzuk, nem annyira a tervezők hibájából, mint a karakterizált állapot következtében — az iparsarnoktól délkeletre már egész rendszerré vált, úgy, hogy a gépcsarnok, a a magyar állam-vasút gépgyára és a sokszorosító iparágak pavillonjának, valamint közvetlen környezetüknek elhelyezése az iparsarnok szomszédságában és egymáshoz képest, egy elhelyezési terv kompozíció-kellékeinek minden elemi szabályát ignorálni látszik; az építmények tömegével, magasságával és ezeknek a tömegeknek elosztásával egyáltalán nem számol, úgy, hogy azok építészeti hatása ezáltal igen nagy mértékben veszít és ezek a monumentális és nagy méretegységű építmények méreteikkel egy-

másra látszanak licitálni. A gépcsarnok hosszoldalának felén, az említett másik két csarnok pedig csaknem egész hosszoldalukon egymás által el vannak fedve, úgy, hogy alig megközelíthetők, és a területen sehol sincs pont, ahonnan ezek az építmények egész nagyságukban áttekinthetők volnának.

Az elhelyezésnek ez a kényszerült zsufoltsága azt sem engedte meg, hogy a főutak nagyobb, monumentálisabb építmények tengelyébe essenek, vagy megfordítva, hogy ezek az építmények útvonalak tengelyébe legyenek elhelyezhetők. Ez a helyzetterv oka egyes építmények látszólag szeszélyes és első pillanatra megokolatlannak látszó konfigurációjának. Így a magyar állam-vasút és közlekedésügyi csarnok építészeti megoldás tekintetében hatalmas középrészszel bír, oldalszárnya azonban csak egyik irányban van; viszont a hatalmas középrészszel szemben van ugyan egy rövid útvonal, de ide is benyúlik a gépcsarnok óriási teste, írgyen takarva el a közlekedési csarnok középrészének csaknem felét. Az építő-ipar csarnokának gyönyörű és páratlan színhatású középrésze *majdnem* egy fontosabb és elegendő hosszú utvonallal tengelyében áll, de ezzel is szöveget képez, úgy, hogy hatása csökken, és a legnagyobb épületek a főközlekedési vonalakra a legtöbb esetben — ha ugyan egyáltalán hosszirányúak — nem a hosszabbik, de rövidebb oldalukkal támaszkodnak.

Maga a történelmi csarnok is, ez az oly szépen megkomponált művészi egész, mintha a sziget és tó méretéhez képest kiesnék a léptékből, és így az a hatás, amit a gazdag lomb és virágdísz a tó víztükrével a körülötte fekvő építmények architektonikus szépségeinek kiemelésére biztosít, az épületek egymásra halmozott-sága által tetemesen szenved.

Ha azt a művészi teremtő erőt, melyet a kiállítás épületeinek megteremtésébe alkotóik belefektettek, egy megfelelő területen van alkalmuk érvényesíteni, ha például a választás a Lágymányosra esik, úgy a kiállítás külső *architektonikus* hatása olyan lett volna, mely párját ritkítja, és teljes mértékben érvényre jutott volna az az erő, mely modern építészetünkben lüktet, hogy bámulatra ragadjon mindenkit, akinek érzéke van művészi szépség iránt, különösen ha ez a természettel szövetkezik, hogy a szívet lelket elragadja.

Így azonban a városligetben rendezett kiállításnak is meg volt a maga kétségtelen előnye. A viszonylag kis alapterület, mely

Részlet az üsfoglalkozások pavillonjából.

a kiállítás rendelkezésre állt, biztosította annak egységes voltát, áttekinthetőségét, és ha az a körülmény, hogy egyes épületek részben el voltak rejtve, magának az objektumnak érvényesülésére hátrányos is volt, viszont a részletek csekélyebb hangsúlyozása a csoportok festői képének határozott előnyére vált.

A valóság szerint a kiállítás helyének kérdését nem egyedül a rendelkezésre lévő pénz, vagy idő határozta meg. Figyelemmel kísérték mindazokat a momentumokat, melyekben a kiállítás rendezése-

nek kérdése előre haladt, az első eszmék felvetésétől egészen a kiállításnak megnyitására feltétlenül kitűnik, hogy maguk a kiállítás hivatott megalkotói ezt a kiállítást sokkal szűkebb keretűnek képzeltek, mint ahogy az tényleg létesült, és mindig az 1885.-i kiállítás tanulságaira és az ott szerzett tapasztalatokra támaszkodva nem becsülték eléggé azt a körülményt, hogy az 1885.-i kiállítás óta az egyes iparágak jelentékenyen megizmosodtak, új iparágak keletkeztek, kulturális szempontból pedig szintén óriási módon haladt az ország. Így esett, hogy a kiállítási területlegmegfelelőbb kihasználására hirdett pályázatban a kiállítás helyéül még a városligetnek csak az a része volt megnevezve, a melyik a Stefánia-út jobb és bal

oldalán terül el és csak melleleg volt felemlítve, hogy esetleg a szomszédos területek (így a körönd) is kombinációba vehetők. A Stefánia-út e terv szerint is a területen kívül maradt volna, és így a két részt az út áthidalásával kapcsolták volna össze. A beépített területkövetelmény is folyton fokozódott, amint az egyes csoportbizottságok a csoportok kiállítási programjával elkészültek, és a főépületek belső méreteit megállapították. Ezeknek a méreteknak összesítése után az a kétségtelen meggyőződés volt meríthető, hogy a rendelkezésre lévő terület távolról sem elegendő

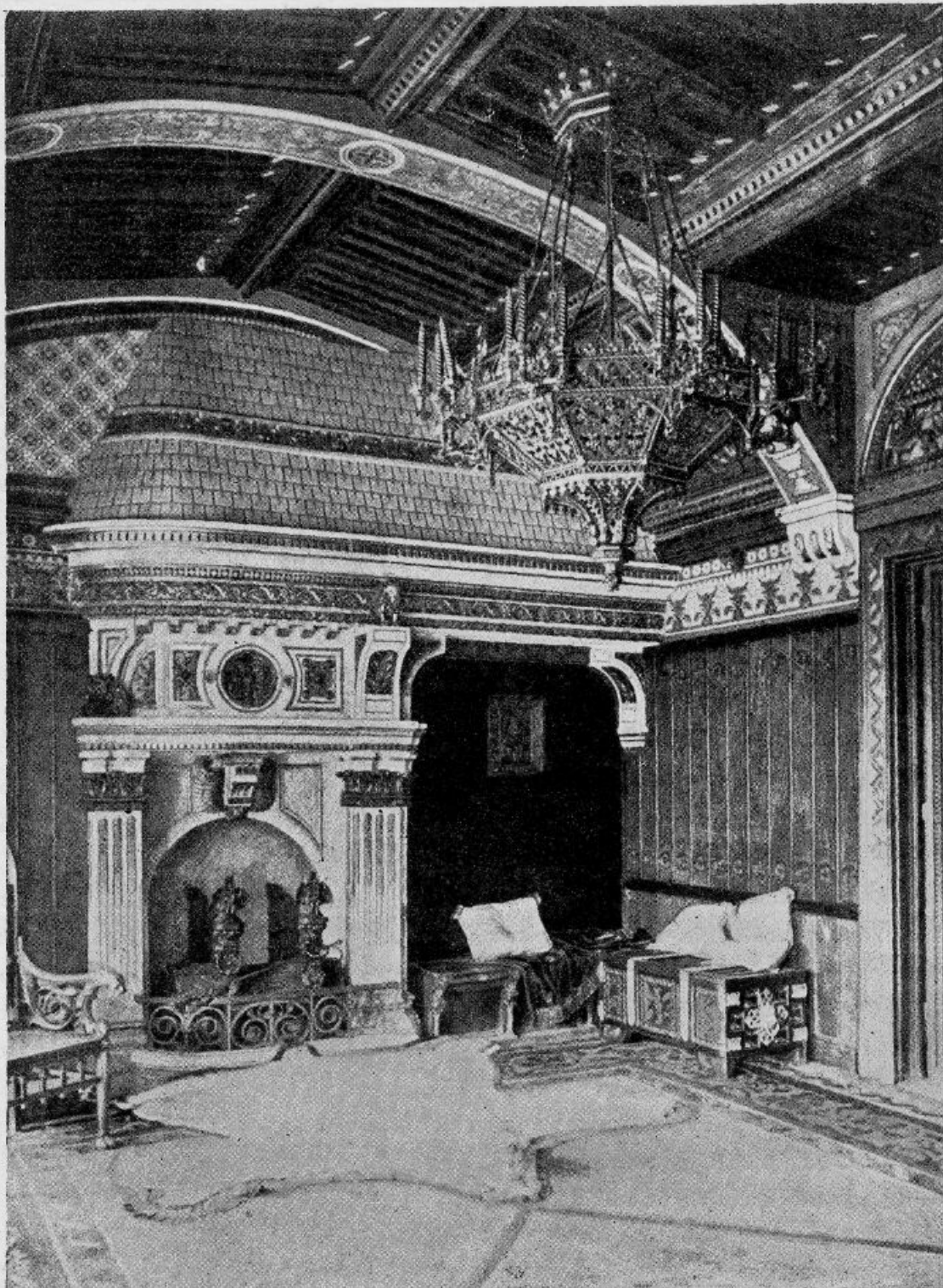
mindannak a befogadására, amit az egyes csoportok tüzetesen megokolt tervezetei alapján az ezredéves országos kiállítás keretében felölelni szükségesnek és kívánatosnak mutatkozott.

Maga a kiállítás igazgatósága a kiállítás 1894.-i előmunkálatairól szóló jelentésében erről így nyilatkozik:

„Ennek következtében két mód kínálkozik, a melylyel a területrendezés kérdését megoldani lehet. És pedig: 1. vagy minden csoport térbeli szükségletét lényegesen redukálni; 2. vagy a területet megnagyob-

bítani.

Az első módra nézve már eddig is megtette a miniszter úr a szükséges intézkedéseket s egyes csoportok térigényeitényleg már 20—50%-kal vannak leszállítva (!); de ha a kiállítás fényét, sikerét és ezredéves ünnephez mért jelentőségét csorbítani vagy veszélyeztetni nem akarjuk; ha súlyt helyezünk arra, hogy a termelőknek a kiállítással szemben támasztott méltányos igényei kielégíttessenek: a redukciókban is csak bizonyos határig lehetett menni, mert szem előtt kellett tartani egyes olyan csoportok megfelelő kidomborítását, melyek az ezredéves ünnepel szoros kapcsolatban állanak s melyek kulturális és gazdasági erőnket új oldalról, eddig alig sejtett kedvező arányokban lesznek hivatva a külföldnek bemutatni,

Ő felsége a király lakosztálya. Dolgozó szoba.

— erre pedig csak egy mód kínálkozott: a terület megfelelő megnagyobbítása.

Igy a főváros kiküldött bizottságával történt megállapodás folytán elhatározták, hogy a kiállítás területébe bevonandó még az egész Nádor-sziget, olyformán azonban, hogy az ártézi fürdő s egy ehhez vezető legalább 12 öl széles út a kiállítás területén kívül s szabadon hozzáférhető maradjon a fürdőre utalt közönség számára. Bevonták még a kiállítás területébe az új hidfőtől a tó mentén az állatkertig elterülő keskeny földnyelvet is, és így a

kiállítás eddigi 472.000 m^2 -nyi területe a kibővítés által 22.000 m^2 -nyivel gyarapodott. A tóval együtt azonban, mely most egészen beleesett a kiállítás területébe, az 1896.-i kiállítás területe meghaladja az 510.000 m^2 területet. Az 1885.-i kiállítás területe az állatkiállítási épületeken kívül 300.000 m^2 -t tett s e szerint — miután az állatkiállítási épületek most is a területen kívül terveztettek — az 1896.-i kiállítás területe 210.000 m^2 -rel nagyobb az 1885.-i kiállítás egész területénél.

Hogy mily arányban változott meg a kiállítás mérete ahhoz képest, amint azt eredetileg tervezték, arról az ezredéves országos kiállítási pénzalap zárszámadása tesz mindennél meggyőzőbb tanúságot.

Szembe állítván u. i. ennek némely tételét az 1893. január 7.-én Lukács Béla akkori kereskedelemügyi miniszter által bemutatott költségeloirányzat megfelelő tételével, következőket látjuk:

	Első költségeloirányzat	zárszámadás
1. Állami hozzájárulás	1,000.000 frt	1,550.000 frt — kr.
2. Összes bevételek	2,800.000 „	5,285.892 „ 57 „
3. Összes kiadások	2,800.000 „	5,271.599 „ 37 „
4. Kiadások épületek cz.	1,200.000 „	2,359.945 „ 76 „
5. „ „ installáció és díszítés cz.	200.000 „	385.990 „ 44 „

És mind ennek dacára a beavatottak igen jól tudták, hogy a kezdetben tervezett alapterülethez képest rendkívül nagyobbított kiállítási épületek sem voltak képesek befogadni a kiállítandó tárgyak egy részét s a kiállítók igényeiket sok esetben még a javult térviszonyok mellett is redukálni voltak kénytelenek.

Ez a körülmény, hogy t. i. a kiállítás tartalmát és méreteit illetőleg csak akkor tájékozódtak az intéző körök, amikor már a kiállítást másutt, mint a városligetben rendezni nem lehetett, ha csak a kiállítást elhalasztani vagy bukásnak kitenni nem akarták — ez menti, vagy helyesebben magyarázza az elhelyezés kérdésének látszólag talán szűkkeblű elintézését, mely a kiállítás általános elrendezésében és különösen épületeinek csoportosításában oly sok hibának lett szülőanyjává.

Ezek után térjünk vissza a történelmi kiállítás épületeire hirdetett II. pályázatra.

Az első pályázat pályanyertes tervezőinek adott program lényeges pontjaiban a következőket mondotta: az épületcsoportot most már határozottan a városligeti Széchenyi-szigeten kívánta elhelyezni, úgy azonban, hogy a Nádor-szigetről a Széchenyi-szigeten át az iparcsarnokhoz vezető út főközlekedési jellegében — úgy, amint ez a már elfogadott úthálózati tervben meg volt állapítva — fentartassék, és így az kellő szélességben a történelmi csarnok épülettömegén és udvarain átvezessen. A kiállítási helyiségek nagyrészt a földszinten helyezendők el; az épületnek fontosabb és kívülről is akcentuálandó szárnya vagy szárnyai fölé azonban egy emeletsor is tervezendő.

A történelmi kiállítási épület architektúrája úgy tervezendő, hogy az a hazánkban eddig dívott főbb építészeti stílusokat — tehát a románt, a csúcsívet, a reneszánszt és ez utóbbinak válfajait: a barokot és rokokot — egészben véve szellemükben, részleteiben pedig nevezetesebb hazai műemlékeink hű utánzatai-

ban tüntesse fel, minek folytán az épületnek egyes részei, p. o. egész épületszárnyak vagy csak egyes részletek, kapuk, ablakok, kandallók stb. — maguk is mint az építészeti csoport kiállítási tárgyai fognak szerepelni.

Az épület egyes részeinek csoportosítása lehetőleg festői legyen és a különböző stílusokban tervezett főbb épületcsoportokat alkalmas átmenetek kössék össze egymással, anélkül, hogy az összbenyomást szinpadiassá tennék. Általában az épület már külsőleg is általános érdeklődést keltsen föl a látogató közönségben.

A megkívántató alapterület a program szerint következőleg oszlott meg:

A csoportok haszonterületének összege	4650 m^2
A közlekedésre számítandó	1550 „
Administráció (legalább 3 helyiség)	250 „
Őrizet (katona)	100 „
Rendőrség, tűzoltóság	60 „
Az összes terület tehát	6610 m^2

E 6610 m^2 területből körülbelül 2000 m^2 az első emeleten helyezendő el, úgy, hogy a földszinten a beépítendő terület körülbelül 4610 m^2 lesz. A pályázóknak bővebb tájékoztatul megjelölte a program azon hozzávetőleges arányt számokban, mely az egész területből az egyes stílusokra esik.

a) A földszinti területből:

A román korszakra	600 m^2
A csúcsívesre (a XIV—XV. század)	1000 „
A reneszánszra (XV. század vége és XVI—XVII. század)	2000 „
A barokk és újabb korra	1000 „

b) Az emeleti helyiségeknél:

A román korszakra	— „
A csúcsíves korszakra	500 „
A reneszánsz korszakra	800 „
A barokk és újabb korra	700 „

Az épületcsoport költségeinek összegét 400.000 forintban állapította meg a program, úgy azonban, hogy ezek az épületek ideiglenes jellegük dacára teljesen tűzbiztos és szilárd szerkezettel bírjanak.

A pályázat 1893. év december végével járván le, három pályamunka érkezett be, Alpár Ignác, Schickedanz Albert és Pfaff Ferencz építészekről; Tandor Ottó építész ellenben a mostani pályázatban nem vett részt. A terveket Tolnay Lajos miniszteri tanácsos elnöklésével egy 20 tagú bizottság bírálta el, amely a következőkben állapodott meg: Mindhárom pályázó behatóan foglalkozott a feladattal, így minden terv kétségtelen előnyökkel bír, egyrészt a kedvező általános elrendezést, a külső csoportosítást, vagy festői hatást, — másrészt a helyiségek célszerű besztását, az épületek megfelelő kiképzését és a hazai műemlékek részleteinek ügyes felhasználását illetőleg.

Viszont tagadhatatlan, hogy a terveknek vannak lényeges hiányaik is, ezek azonban olyanok, hogy azok dacára minden terv alkalmas arra, hogy bizonyos módosítások és átdolgozások után a kilátásba vett célnak megfelelővé alakuljon. A bizottság mégis Alpar

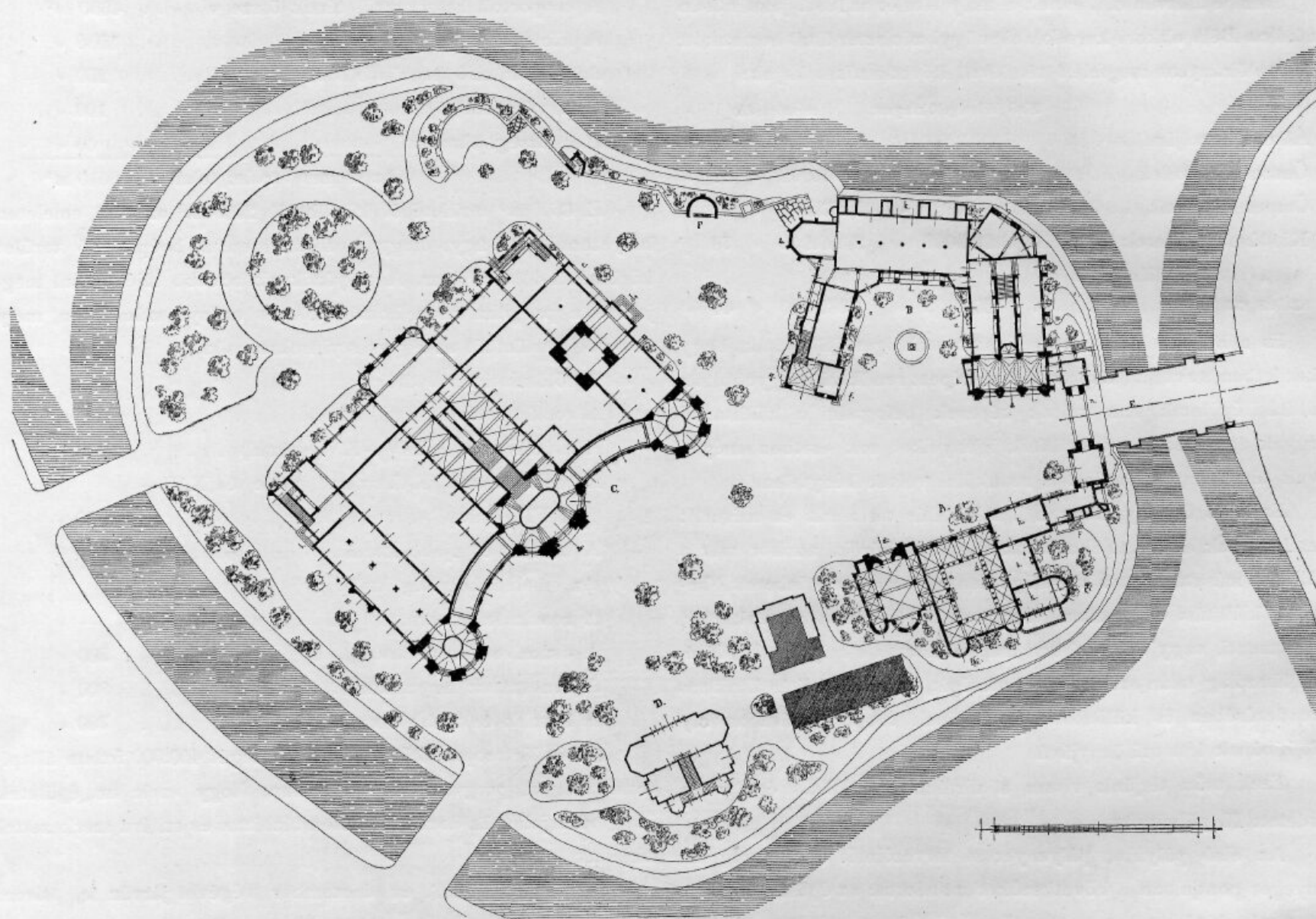
Ignác építésznek nyújtotta a babért, mint a viszonylag legjobb mű szerzőjének, pályaterve igen kedvező általános elrendezéseért és festői hatásáért; míg pályatársait elismerésre és jutalomra méltatta.

Ezekon kívül a bíráló-bizottság még a következőket terjesztette elő: Miután a városligetnek az ezredéves országos kiállítás céljaira történt átengedése vonatkozó egyezményben a székes főváros határozottan kikötötte, hogy a szigetek igénybevételénél az épületek esetleg szétszétva úgy helyezendők el, hogy a növényzet lehetőleg kíméltesse; minthogy továbbá tűzrendőri szempontból a lehető intézkedések minél nagyobb mértékben való alkalmazása szükséges; miután végre kívánatos az is, hogy a

fedett járók vagy folyosók lennének az épületcsoportok összeköttetésére alkalmazandók.

A Széchenyi-szigetnek vár- és bástyaszerű épületrészekkel való díszítése, a hid és kapu stb. megtartandó. Ezek azonban az épületcsoportoktól elkülönítve, mint különálló építmények, illetve alkotások (esetleg mint az építkezések negyedik csoportja) lennének létesítendők.

Az elrendezésnek e javaslat értelmében leendő keresztvitele szempontjából a bíráló-bizottság azt az óhaját fejezte ki, hogy az építkezés a pályázók között megfelelő módon osztassék meg, annál is inkább, mert a pályázók a feladat megoldásával eddig is tüzetes tanulmányok alapján foglalkoztak, továbbá azért,

A történelmi csarnok alaprajza. A román, B csúcsíves, C reneszánsz csoport. D és foglalkozások pavilonja.

történelmi kiállítást előreláthatólag nagy számban látogató közönség több irányba tereltesse s hogy ez által az épületekben való rendszeres közlekedési utakra tulságos sok területet fentartani szükséges ne legyen: célszerűnek látszik, hogy a történelmi kiállítás épületei három egymástól elkülönített csoportban állíttassanak fel.

E három csoport felölelné:

- az Árpád-házi román,
- az Anjou és a Hunyadiak korabeli csúcsíves és
- a Habsburgok reneszánsz és barokk korszakait, amint ez különben a tervezési programban elő van írva.

A különböző stílusokban tervezett épületcsoportoknak lánczolatlan összeköttetése mellőzendő volna és csak megfelelő tágas

hogy a különböző stílusok kellőképpen való érvényesítésére a megbízottak kellő gondot és időt fordítsanak.

Miután azonban az országos bizottság utasítása értelmében folytatott beható tárgyalások az épületcsoportok megfelelő elosztására nézve eredményre nem vezettek, a kereskedelemügyi miniszter Alpár Ignác műépítész bízta meg a történelmi csoport összes épületeinek tervezésével és a művezetéssel. A belső berendezést, díszítést s az enteriőrök létesítését Schickedanz Albert műépítész tanárra bízta; a harmadik pályázó, Pfaff Ferencz pedig nagyérdemű részletterveiért jutalomban részesült.

Alpár nagy ambícióval és igaz ügyszeretettel fogott hozzá a rá bízott feladat megoldásához. A Széchenyi-szigeten a későbbi

felügyelet és őrség számára épített őrházat építési irodául rendezte be és egy serény művészi hajlamú fiatal gárda élén dolgozta fel a mester azt a szép anyagot, mely az eddigelé egyik legszebb építészeti feladatot volt megvalósítandó. Csakhamar élénk élet uralkodott a kis szigeten, és lassan, de mindig meglepőbben domborodott ki ennek az épületcsoportnak impozáns nagysága és érdekessége, mely azután minden nézőjét elragadta, hogy az ezeréves mult megrögzített történeti momentumainak szemléletével a hálás kegyelet és büszkeség érzetét csöpögtesse az élő nemzedék szívébe.

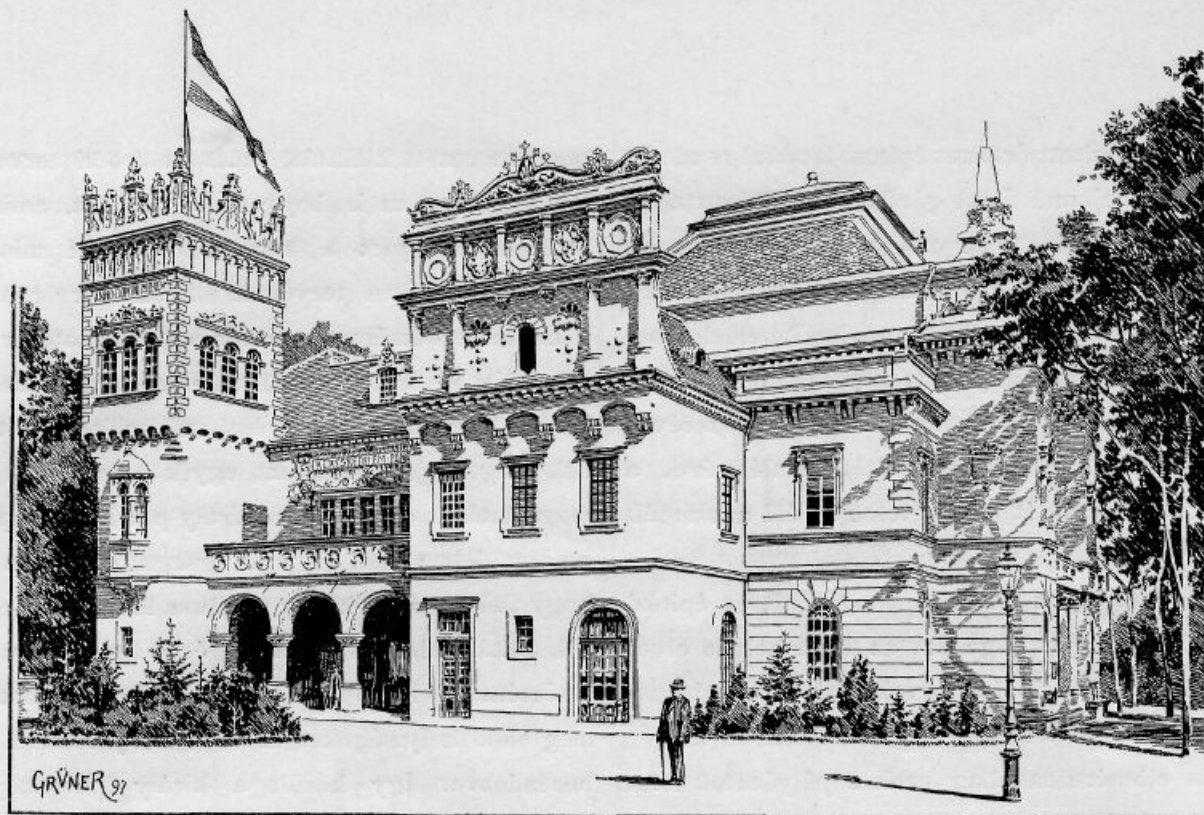
Időközben különben az egész területen megindult az építési tevékenység. A kiállítás igazgatósága azt az igen helyes elvet követte, hogy minden létesítendő épület terveire pályázatot hirdetett, első díjúl rendesen a kivitellel való megbízást tűzvén ki.

Minden várakozás ellenére azonban ezek a pályázatok nem jártak mindig olyan eredménnyel, amelyet a lojális pályázati feltételek után és az érdekes és többnyire hálás építészeti feladatokkal szemben várni lehetett volna, úgy hogy azután az építendő hivatalos épületeknek egy részét megbízás útján adták ki magán-építészeknek, más részüket viszont a kiállítási igazgatóság kebelé-

ben szervezett kiállítási műszaki iroda tervezte meg és építette fel. Így esett az is, hogy az a pályázat, amit a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet a kereskedelemügyi miniszter felhívására a király-pavillon tervének elkészítésére rendezett, nem vezetett a kívánt eredményre, miután a benyújtott tervek közül egyik sem volt elég jó és elég alkalmas arra, hogy ennek a magas és kétségkívül a legnemesebb művészi ambíciót felkölteni hivatott feladatnak megfeleljen, másrészt egyik sem állott annak az eszmének magaslatán, amelyet a király-pavillon képviselni és kifejezni hivatva lett volna. Így az igazgatóság arra határozta el magát, hogy külön álló király-pavillon létesítését egyáltalán mellőzi és a kiállítás felséges védnöke és a fenséges uralkodó-ház számára a történelmi főcsoport román korbéli épületcsoportjában teremt megfelelő helyiségeket, a kellő kényelemmel és változatos izléssel berendezve. Így került a király lakosztálya abba az épületcsoportba, amelynek stylje és részletei az ezer év előtti honalapítás korszakára emlékeztetnek, és amely az Arpád-ház korbéli emlékeket magukba foglaló rendkívül festőien csoportosított helyiségek — a kápolna és keresztfolyosó — szomszédsága által hivatásához méltó kifejezést és hangsúlyozást nyert.

Történeti kiállítás: őshalászat kunyhója.

A kereskedelem-, pénz- és hitelügy kiállítási csarnoka.

A kiállítási építkezések áttekintése.

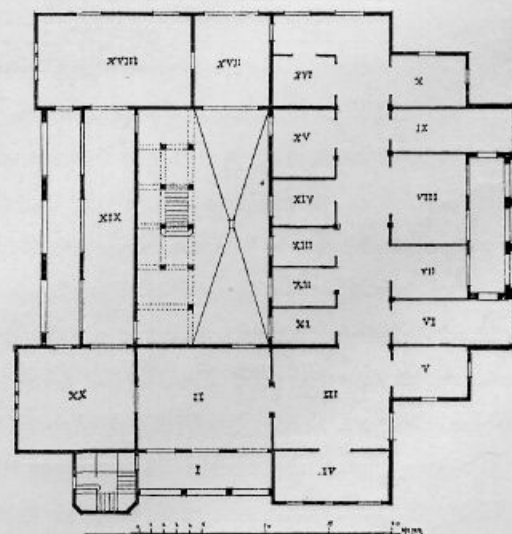
A kiállításnak a Városligetben való elhelyezésére kétségtelenül befolyást gyakorolt az a körülmény, hogy így a kiállításához Budapest legszebb utja — az Andrássy-ut — vezetett. Ez a pompás utvonal, mely nemcsak a fővárosnak méltó büszkesége, de rendkívül szerencsés elrendezésével a nyugat-európai világvárosok utjai között is ritkítja párját, nem egész harmadfél kilométer hosszúságban nyilegyenes irányban köti össze a főváros szívéét — cityjét — a város ez időszerint legnagyobb közkertjével. Belső részén zárt sorban épült komoly palotái között szélessége 18 öl (34.14 m), míg a körut keresztezésénél létesült nyolcszögletű téren túl a zárt házsorok visszalépnek, hogy az itt 24 öl (45.52 m) széles uton fasorral szegett lovagló és sétáló utaknak adjanak helyet. A hatalmas utat kiebb egy második tér — a rondó — szakítja meg, melyen túl a házsorok előtt előkertek szegik be az utat. Majd villaszerű, szabadon álló, többnyire családi lakóházak és paloták váltják fel a zárt sorokat. Így közvetíti ez az ut rendkívül művészen a zárt házsorú várost a ligettel, melyben harmonikusan olvad fel. Ennek a pompás utnak tengelyében, ott, ahol a Stefánia-ut és az állatkerti körut elágaznak, az Artézi kút fölé emelt gloriett áll még ez időszerint, ezen túl pedig a tengely meghosszabbításában az ezredéves kiállítás főbejárója létesült. Kétségtelen, hogy a kiállítás monumentális és művészi szépségű kapuzatának hatását ez az elébe állított gloriett rendkívül leszállította. E gloriettnak, miután helyére tervezik az ezredévet megörökítő hatalmas emléket, napjai meg vannak számlálva, s technikai okokból mégsem volt a kiállítás megnyitásáig eltávolítható, noha e miatt le kellett mondani arról a meglepően szép távlati hatásról, amire különben a kiállítás alapelrendezésének megállapításánál méltán számítottunk.

Még nagyobb volt azonban ennél az a hiba, hogy a Nádor-szigetre vezető állandó jelleggel épített hidat úgy tervezték, hogy

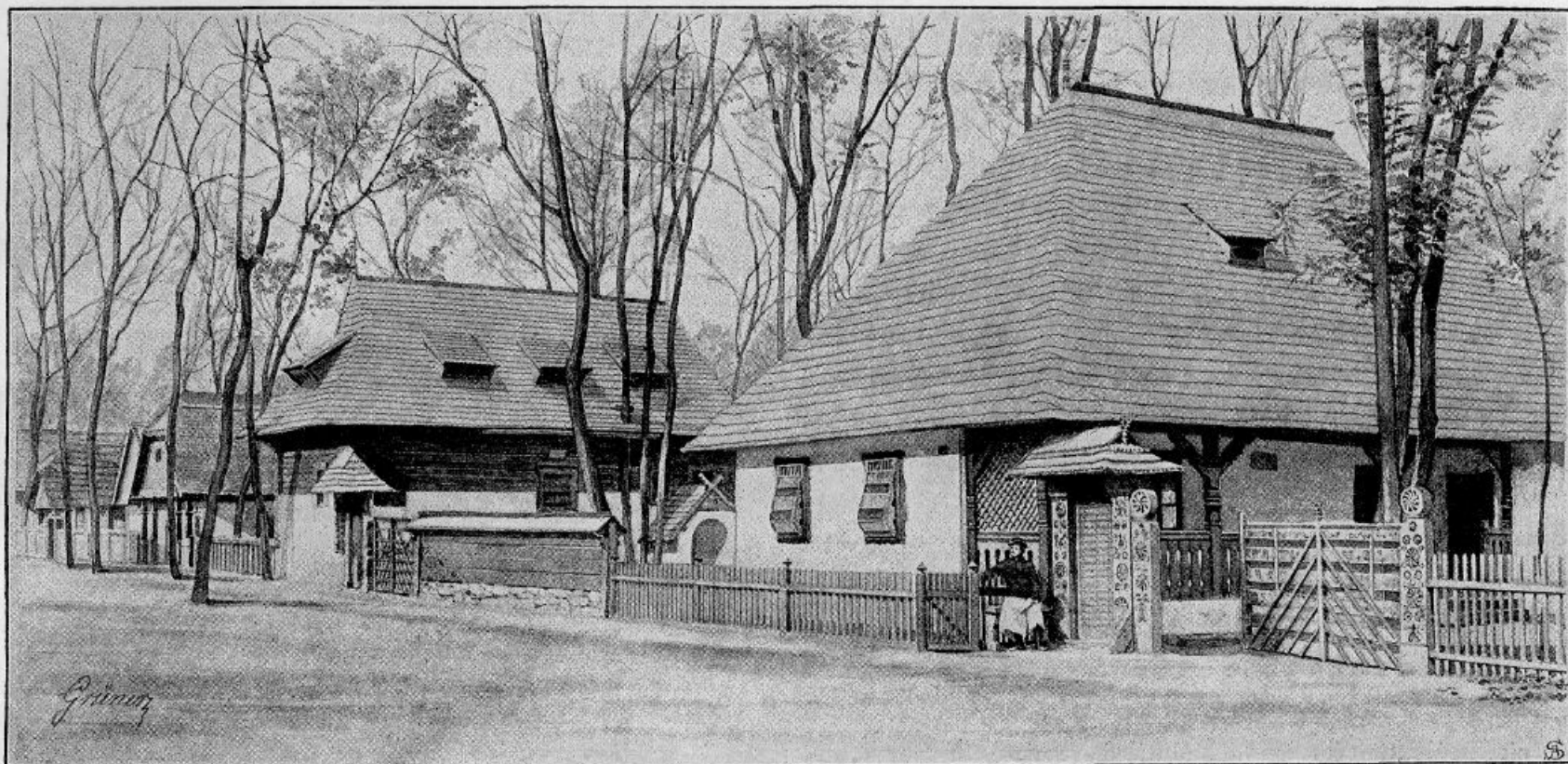
annak tengelye nem esik egybe az Andrássy-út tengelyével, hanem szöget képez vele. A töréspont az innenső, tehát az I. főbejáró felőli hídfele esik, de ez eltérést a kiállítás ideje alatt a főkapu elhelyezése elég szerencsésen takarta. Nagyobb kár, hogy ezt a hibát, mert hogy hiba, az kétségtelen, városrendezési szempontból is meg fogjuk sinleni, mivel a tengelynek törése által elveszítjük azt a szép és hatásos perspektívát, mely az Andrássy-utról az építendő új artézi fürdőre nyílt volna, — a mikor is a tó megett a fák között emelkedő fürdőépület lett volna az Andrássy-utnak tulajdonképeni távlati befejezése.

Most a hid folytatásaként a kiállítási nagy körut létesült. A 25 m széles ut 1430 m hosszúságban az egész területet átszeli, és így a kiállításnak főközlekedési vonala; gyalogjárói 6—6 m szélesek, s a felmaradó 13 m széles kocsiuton a kiállítás ideje alatt keskeny vágányú villamos vasut közlekedik. Az ut állandó jelleggel épült, makadással van burkolva és még 1894. május havában átadták a közhasználatnak; szegélyeire ugyancsak az időben platánokat, nagylevelű hársakat és ezüstlevelű juharfákat ültettek.

Az állandó hidtól — ha a főbejáraton át jövőnk a kiállítás területére — baloldalra, a tó partján elterülő aránylag keskeny földterületet köröskörül a hadsereg kiállítása foglalja el. A bejárat mellett közvetlenül a hadfelszerelési szál-

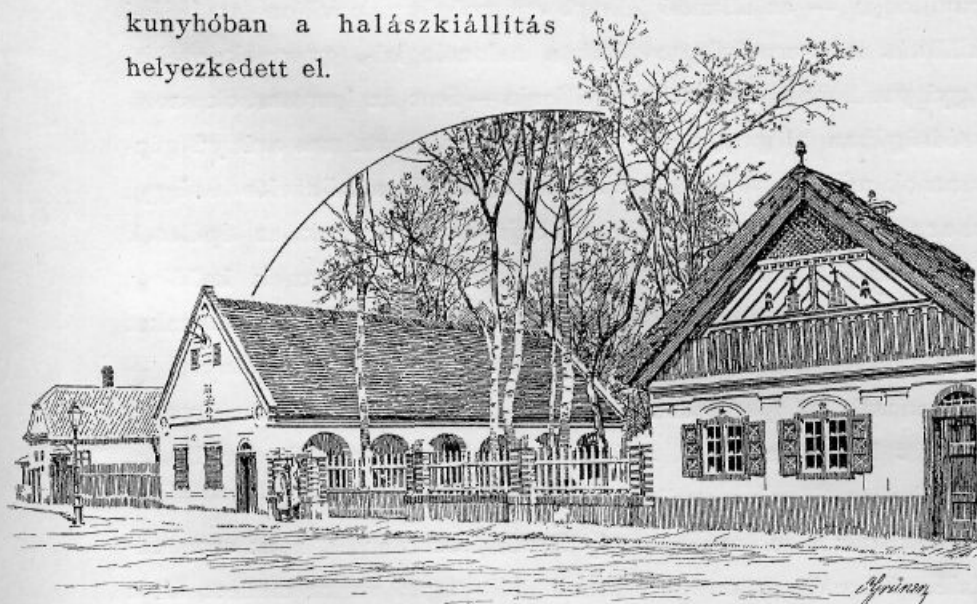
A kereskedelem-, pénz- és hitelügyi kiállítási csarnok alaprajza.

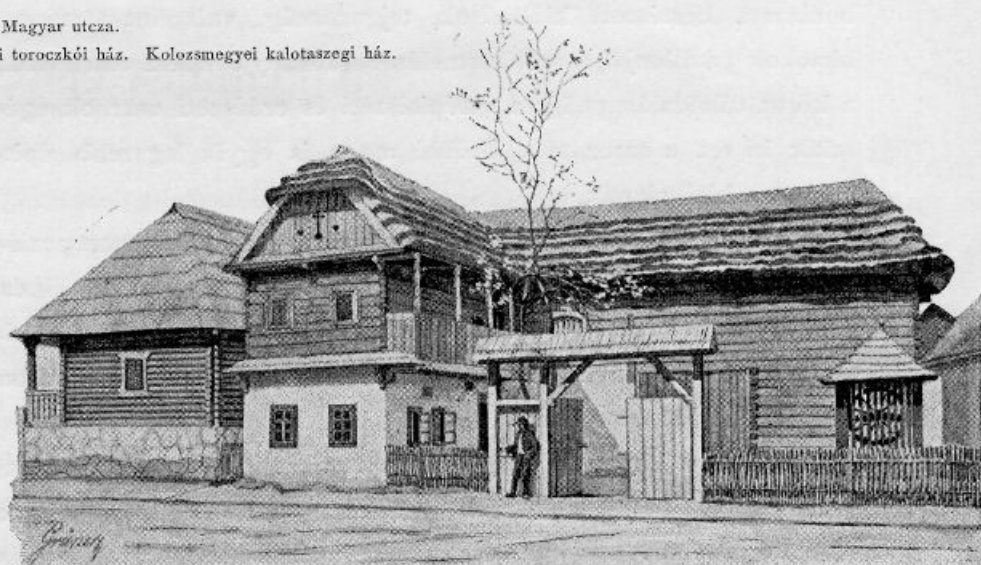
Néprajzi csoport: Magyar utca.
Somogymegyei csökölyi ház. Torda-Aranyosmegyei torockói ház. Kolozsmegyei kalotaszegi ház.

litók kissé nehézkes arányú és méretű kiállítási csarnoka (mely a finoman részletezett főkapu szomszédságában architektonikus hatás tekintetében igen szerencsétlenül van elhelyezve), mellette a honvédség épülete, az utászok által épített hid a tavon át, túlhan a közös hadsereg kiállítása, a hadi tengerészeti épülete, egy-néhány barak, főző tűzhely, légénységi és betegsátor stb., szóval a hadsereg anyagi szervezete és felszerelése teljes mértékben és összefüggő teljességben. Az épületek itt mind ideiglenes jellegűek. A nagyobbak monumentális irányban vannak több-kevesebb szerencsével megoldva; egyedül a hadi tengerészeti pavillonja utánozza egy tengeri hajó formáját és teszi változatosabbá éppen kiállítási karakterével a csoportot.

A bejáratától jobbra, s ugyancsak a hid innenső oldalán, a folyamhajózás és szabályozás kiállítása a »Budapesti korcsolya-egylet« állandó palotájában volt elhelyezve, e mögött egy igénytelen épületben a kereskedelmi tengerészeti, a palotán innen pedig festői elrendezésű halász-konyhóban a halászkiállítás helyezkedett el.

Magyar utca.
Brassómegyei csángó, veszprémmegyei szt.-gaáli ház, borsodmegyei mező-kövesdi matyóház.

Nemzetiségi utca.
Hunyadmegyei román-, nyitrai megyei handlovai ház.

A hid tulsó partján a kiállítási nagykörút legelején két nagyobb önálló jellegű pavillon emelkedik. Jobb kézről van a pénzügyi intézetek pavillonja, mely részben felső-magyarországi műemlékek részleteit tünteti fel elég szerencsés felhasználással; a hidra néző része azonban modern és kevésbé is sikerült. A hídfőtől balkézre egy nagy igényű, állandó jelleggel épült, azonban nagyobb építészeti műbecs nélkül való pavillon emelkedik — a székesfőváros kiállítási épülete. A pénzügyi intézetek pavillonja tözsomszédságában ugyancsak a kiállítási körút mentén áll József királyi herczeg magán kiállítási pavillonja. A kettő közt kanyarodik át az út a Széchenyi-szigetre, ahol mint egyik főközlekedési vonal az ott elhelyezett történelmi főcsoport épület-tömegét átszeli, és az iparcsarnok nyugati homlokzata előtt vezet el. A Széchenyi-szigetet teljesen a történelmi főcsoport épületei foglalják el. A történelmi műemlékeinkből komponált épületeken kívül az ugyane csoport keretébe tartozó és foglalkozások vadászcastély formájú pavillonja van még a szigeten, míg e mögött kicsiny gyaloghíd vezet a tóban pilótákra épített és halászat kunyhójába. Ezeken az épületeken kívül itt a szigeten csak egy cukrászbolt és a tűzörség épülete van.

Visszatérve a kiállítási nagy körutra, a székes-főváros pavillonja mellett elhaladva, a nagy körut baloldalán terül el a néprajzi csoport. Falu, három utcával, a téren templom, körülötte iskola, községháza, csárda, a faluban minta-kórház és a hazánkban élő különféle nemzetiségek háztípusai hű másolatokban. — Tovább van a házi ipar csarnoka, felépítésében magyar műemlékek reminiscenciájával, majd ugyancsak a körut baloldalán, de kissé hátrább a fák között a selyemtenyésztés pavillonja élénk szilhuettjével és színezésével. A csarnok élénken emlékeztet azokra a képekre, a melyeket a kínai házakról többnyire a teakereskedők jóvoltából ismerünk. Majd Bosznia és Hercegovina kiállítási csoportja következik. Az okkupált tartományoknak a körut hosszában elhelyezkedő nagy-csarnoka kedves változatosságot nyújt keleti jellegével. A csoportot e mögött néhány kisebb épület egészíti ki.

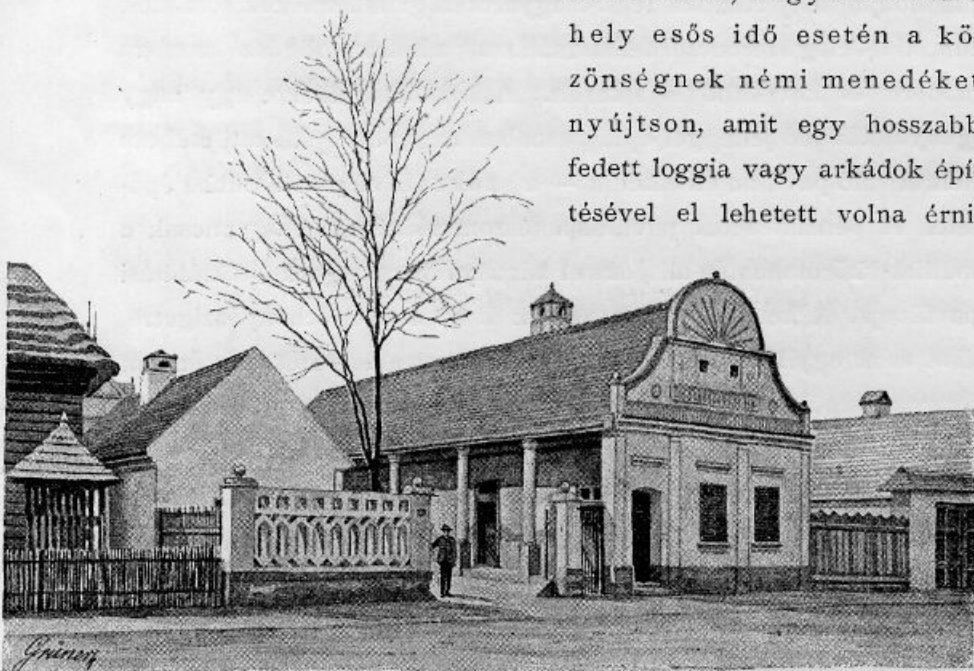
A csoporttal szemben a körut jobb oldalán egy nagyobb csarnok, a mezőgazdasági-csarnok áll hosszas négyszög alakjának rövid oldalával támaszkodva a körutra, minek következtében méretei természetesen csak bajosan érvényesülnek. Közvetlenül közelében helyezkednek el azok a csarnokok, melyekben földművelésünk és állattenyésztésünk kiállításai vannak elhelyezve. A borászati, kertészeti kiállítások, tejgazdaság, valamint a ménesbirtokok pavillonjai, a szőlőtermelés és dohányjővedéki csarnokok, a körut túloldalán pedig a vízepítészeti és erdészeti csarnok egészítik ki ezt a sorozatot. Utóbbi maga is egyik legszebb építménye a kiállításnak.

Az iparcsarnok, bár innen is könnyen elérhető, koncepcziójánál fogva azonban az előtte elterülő korzó-területre támaszkodik, és a király-utcai u. n. városligeti fasor folytatásul szolgáló s a kiállítási területen kívül eső nagy rondón keresztül, a II. főbejáraton át érhető el közvetlenül.

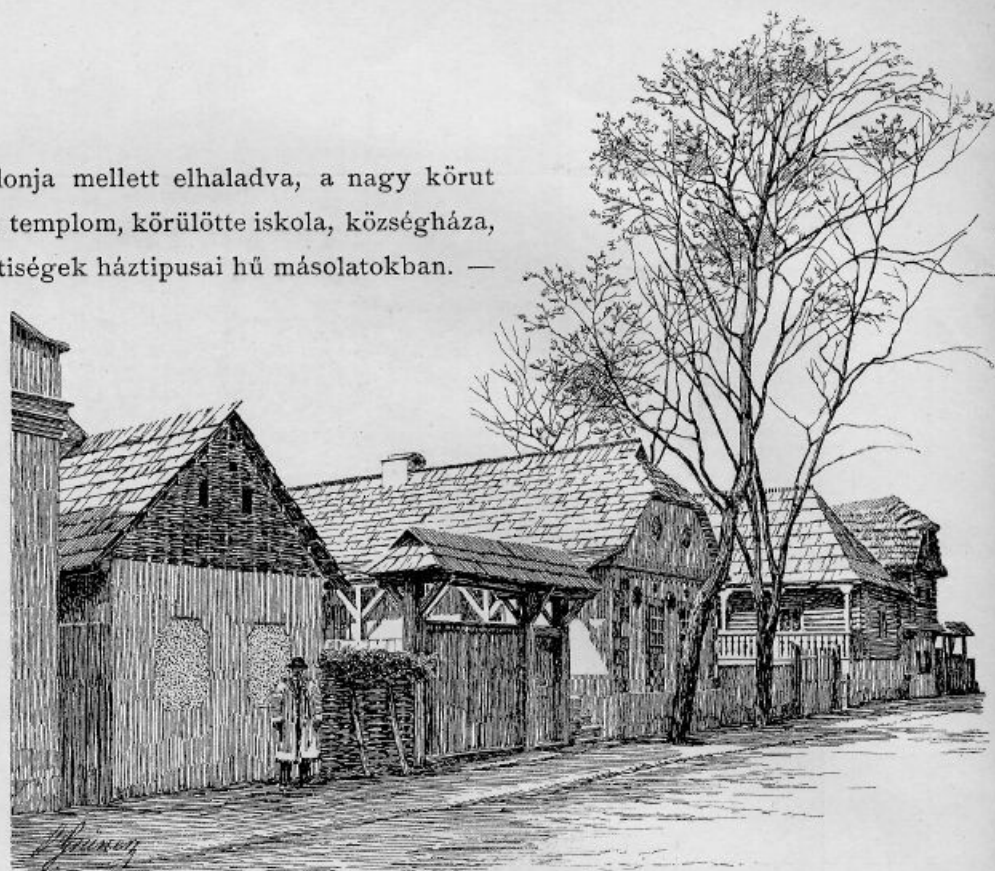
Ennek a kapunak tengelyében van az iparcsarnok nyugati főbejárója, melyet az elébe nem éppen szerencsésen épített obeliszkrészben eltakar. Az iparcsarnok kolosszális arányaival ma is dominál, bár kétségtelen, hogy az érdeklődés nagyobb részét a történelmi csoport épületei és kiállítása hódította el.

Az iparcsarnok előtt elterülő, már említett, korzó-terület nagyobb arányokban van tartva; nagy kár volt azonban, hogy nem gondoskodtak arról, hogy ez a sétáló hely esős idő esetén a közönségnek némi menedéket nyújtson, amit egy hosszabb fedett loggia vagy arkádok építésével el lehetett volna érni.

hely esős idő esetén a közönségnek némi menedéket nyújtson, amit egy hosszabb fedett loggia vagy arkádok építésével el lehetett volna érni.

Torontálmegyei jászai sváb ház.

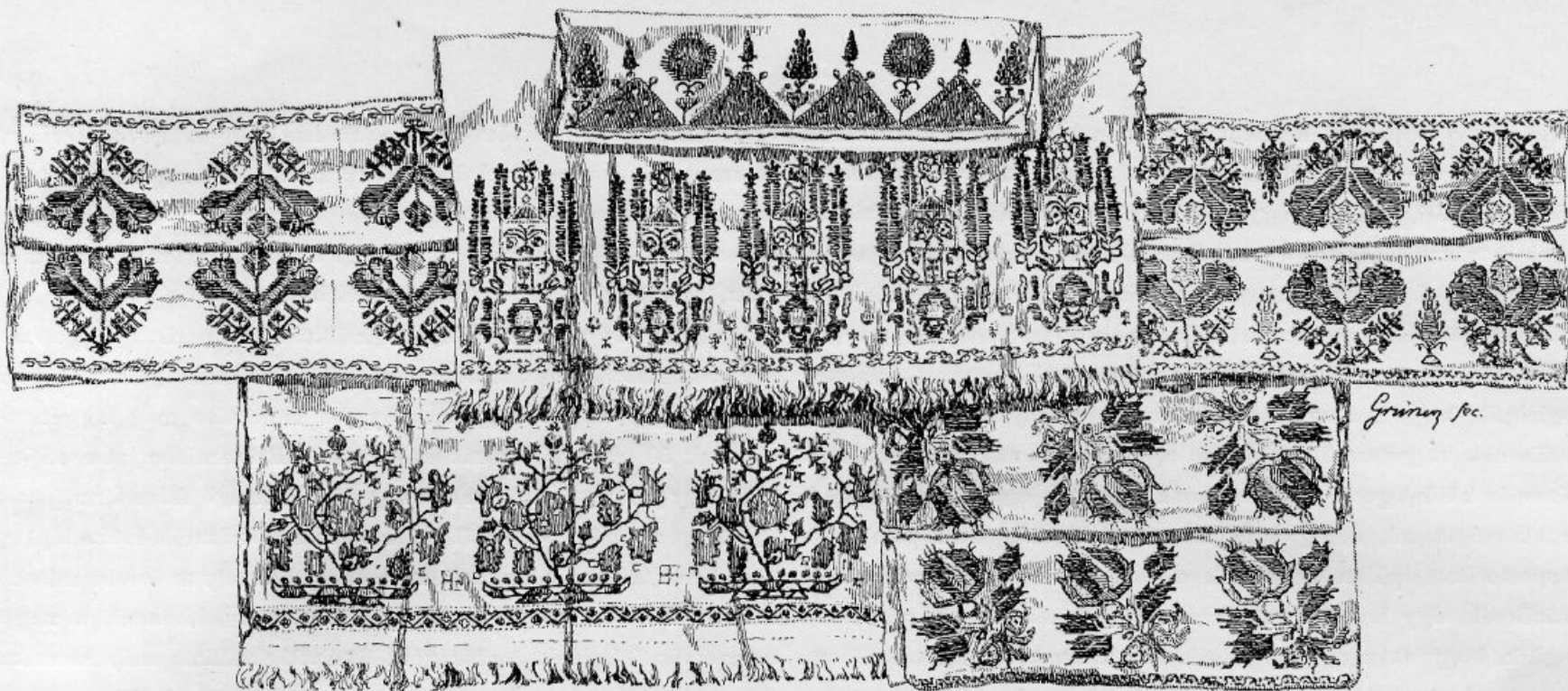

Krassó-szörénymegyei kornyarávai román ház, hunyadmegyei román, nyitrai handlovai ház.

Megoldása mint téré így is elég tetszetős, s a kiállítás ideje alatt még a fontaine lumineuse is nagyban emelte érdekességét, amit különben a szép vizjátéknak és a színes villamos világítás hatásának kell inkább tulajdonítanunk, mint a fontaine művészi felépítésének, mely úgy tömegében, mint figurális csoportozataiban nem mondható sikerültnek. A korzó-terület körül vendéglők, kávéházak és pezsgő pavillonok helyezkednek el, előbbieket egyike egy külsőleg teljesen jelentéktelen építményre, az ünnepélyek csarnokára támaszkodik, mely mintegy 3000 ember befogadására alkalmas. Az iparcsarnok körül némely különleges iparág önálló pavillonjai helyezkednek el, így a vegyészeti, malom-, cukoripari csarnokok és több kisebb pavillon.

A korzó-terület és tó között a horvátok kiállítása van. Iparcsarnokuk méreteivel tűnik ki, s míg a horvát műcsarnok építészeti szempontból kevésbé jelentékeny, addig erdészeti pavilonjuk egyik gyöngye a kiállításnak.

Az iparcsarnok és az előtte elterülő korzó-terület déli oldalán a II. és IV. bejáró között elvonuló fasorral beszegett útvonal a kiállítás egy újabb nagyobb csoportját határolja. Elöl, a Stefánia-út közelében az egészségügygel kapcsolatos csoportok pavillonjai — az állandó jellegű egészségügyi pavillon (az 1885-i kiállítás műcsarnoka), továbbá a balneológiai, gyermeknevelési pavillonok, a mentők pavillonja — fent az iparcsarnok szomszédságában a gépipari csoportok. A hatalmas arányú gépcsarnok mögött, a kiállítási körút túloldalán a közlekedésügyi csarnok nagyszabású épülete. Sajnos, hogy ezek az épületek egymásra halmozottságuk miatt alig érvényesülhetnek kellőleg, és kiállításunknak éppen ez a csoportja, amely ipari haladásunkat volt hivatva bemutatni, külsőleg nem jutott eléggé érvényre. — Ugyancsak az iparcsarnok szomszédságában az említett útvonal mellett helyezkedik el a sokszorosító iparágak pavillonja. Architektúrájának maurikus elemeivel, érdekes kupoláival messze kiválik, bár elhelyezése ép oly kevésbé szerencsés, mint szomszédaié. Közelében, az iparcsarnok délnyugati sarka mellett, áll a sajtó és közművelődési egyesületek pavillonja, mely mintha

Bosnyák csipkék.

idegennek érezné magát ebben a társaságban, és kisebb, bár kétségkívül megfelelő arányaival a kolosszusok között igen alárendeltnek látszik.

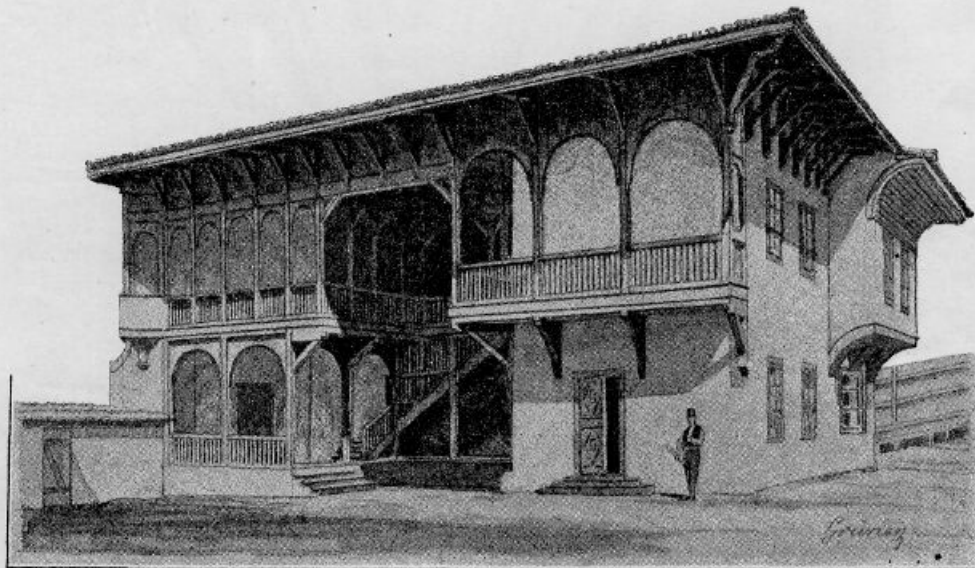
A korzó-terület délkeleti sarkából átlós út vezet a kiállítási nagy körut forduló pontjára, melytől a körut a terület déli oldalának mentén a Stefánia-ut felé tart, s a III. bejáraton át (Székely-kapu) belé is torkollik. Ebben a fordulóban, az említett uttal szemközt, áll a terület határára támaszkodva a kiállítás egyik legszebb épülete, az építő ipar csarnoka. Harmonikus színekben pompázó homlokzata messziről kitűnik a szürke egyformaságból, és csak az ár, hogy nem sikerült ezt az épületet valamely elég széles útvonal tengelyébe állítani, ahol hatása annál imponálóbb lehetett volna. Szomszédságában a terület déli határa mentén a árművek igénytelen facsarnokai foglalnak helyet, néhány kisebb építmény társaságában. A körut, a fent említett átlósut és a III. bejáratot kiinduló és előbbibe torkolló utvonal által határolt háromszögű területen a bányászat és kohászati ipar csarnokai állanak. Ezek részben hivatalos, részben magán építkezések, melyek több-kevesebb szerencsével szimbolikus architektúrájukkal árulják el hivatásukat. A posta és távirda pavillonja ezek szomszédságába s egyszersmind a közlekedési csarnok közelébe került, míg a közoktatásügy pavillonja antikizáló homlokzatával már a III. bejáró közvetlen közelébe esik.

Végre még egy kisebb csoportról kell megemlékeznünk, mely a tó partján, a két főbejáró között a horvátok által elfoglalt résztől a korcsolyázó egyesület palotájáig elterülő keskeny területen létesült. Itt helyezkedett el a kiállítási igazgatóság épülete, oly formán, hogy az úgy a területen kívülről, mint a kiállítási területről hozzáférhetővé vált; a kiállítási rendőrség épülete, a pusztaszeri emléktárgyak kiállítási pavillonja és egy kedves kis faalkotmány, a fiumei rizshántoló világító-toronyformájú pavillonja.

A fentebbiekben áttekintvén a kiállítási területet, csak a jelentősebb épületek felsorolására szorítkoztunk, mellőzve néha még a kiválóbb építészeti becséssel bíró kisebb objektumok felsorolását is, miután célunk e helyen csak az volt, hogy megismertessük a kiállítási helyszínrajznak úgyszólván rendszerét, mely

egész helyesen a rokon kiállítási csoportokat lehetőleg egymás közelében akarta bemutatni. Természetes, hogy ez csak bizonyos határig volt lehetséges, és hogy a csoportok között egyes objektumok ékelődtek be, melyek tulajdonképpen egyik csoportba sem tartoznak, hanem gyűjtő jellegűek. Ilyenek pl. a főváros, a pénzintézetek pavillonja és még több más pavillon. A vendéglők, kávéházak és egyéb kisebb pavillonok elosztása meg éppen a szükségletnek megfelelőleg és a jelentkezők számához képest történt; ezek között a Gerbaud cukrászata az 1885.-i kiállítás király-pavillonjában talált elhelyezést, sajnos azonban, hogy az 1885.-i csarnokot, melynek művészi egyszerűsége mesterének, Ybl Miklósnak tisztult és nemes izlését dicsérte, oly módon bővítették, hogy ez az átalakítás a homlokzatra akasztott díszítményekkel és salangokkal egész művészi hatását tönkre silányította.

A terület elosztása a csoportok között tehát elég szervesnek látszik, és ha tekintetbe vesszük a korlátolt térvizonyokat, úgy az elrendezés e tekintetben éppen sikeresnek mondható. Nagy vonásokban összefoglalván a területelosztás rendszerét, a kép következőleg alakul: Az I. főbejáraton belépve az állandó hid baloldalán a tó körül a hadügyi csoport, tovább a nagy körút baloldalán a néprajzi és házi ipari csoport következik. Ezután jön Bosznia és Hercegovina kiállítása, majd a mezőgazdasági csoport; az iparcsarnok az ipari csoporttal, végre a gépipari, bányászati és köz-

Bosnyák lakóház.

lekedésügyi csoportok. A kiállítási területnek a Stefánia-úthoz közel eső határa mentén kiindulásunk pontja felé haladva vannak a közművelődési, egészségügyi csoportok, a horvátok épületei, az adminisztráció épületei, és végül a hajózási csoportok, melyeken át ismét az I. főbejárathoz érünk. Ez a gyűrű fogja körül a Széchenyi-szigetet, melyen a kiállításnak kétségkívül legszerencsésebben elhelyezett csoportja, a történelmi főcsoport épületei foglalnak helyet. Legszerencsésebbnek mondjuk, mert míg a területnek szigetszerű alakulása a csoportot már elhelyezésére nézve is különlegessé teszi és annak bizonyos egyéni önállóságot, érdekességet ad, addig a tó vize, a sziget szép fái a pompás csoportosított épülettömegeknek változatos és kedves miljöet kölcsönöznek, úgy hogy itt elhelyezés és architektúra egyaránt elősegítik, hogy ez a csoport kiváló hivatásának magaslatán álljon.

A történelmi csoport valóságos központja a kiállításnak; szerepe annak szervezetében olyan mint a szívé, amelyben az összes erek összetutnak, hogy dobbanásukkal az egész szervezet életműködéséről tegyenek tanúságot

A kiállítás történetének vázolásánál alkalmunk volt megrajzolni az eszméknek azt a lassú kiválását, megizmosodását és végre testté válását, mely azután a kiállítás megalkotásában nyilvánult. Egy szép, de még nem egészen világos prográmból fejlődött ki az előkészítés aránylag rövid ideje alatt az ezredéves kiállításnak az az eszméje, mely ezt a kiállítást minden más eddigi kiállítástól megkülönböztette és első sorban nemzetivé tette. Ez volt az

első kiállítás, a mely a történeti eszmének oly határozott érvényt szerzett, midőn a nemzeti örömnép alkalmából nemcsak a nemzet jelen kulturális állapotát, hanem egyszersmind a nemzetnek egész multját, küzdelmeit, műveltségi állapotát a letűnt századok alatt, szóval egész történetét mutatta be.

Az 1876-i philadelphiai világkiállítás az amerikai függetlenség proklamációjának százéves emlékére létesült. Belgium 1880-ban eddig még nem látott pazar fényvel ünnepelte meg függetlenségének 50 éves jubileumát és e célból Brüsszelben nemzeti kiállítást rendezett. Franciaország köztársasági államformájának dicsőségére, mikor ez az államforma immár századik évébe lépett, 1889-ben Párisban világkiállítást rendezett, amely az összes művelt nemzeteket oda csődítette, hogy bámulattal adózzanak a nagy nemzet dicsőségének. A chicagói 1893-i világkiállítás, mely Amerika felfedezésének négyszázéves emlékére létesült, történelmi esemény számba megy, és különleges és zseniális művészi és technikai eredményeivel az ó-világ hódolatát vívta ki.

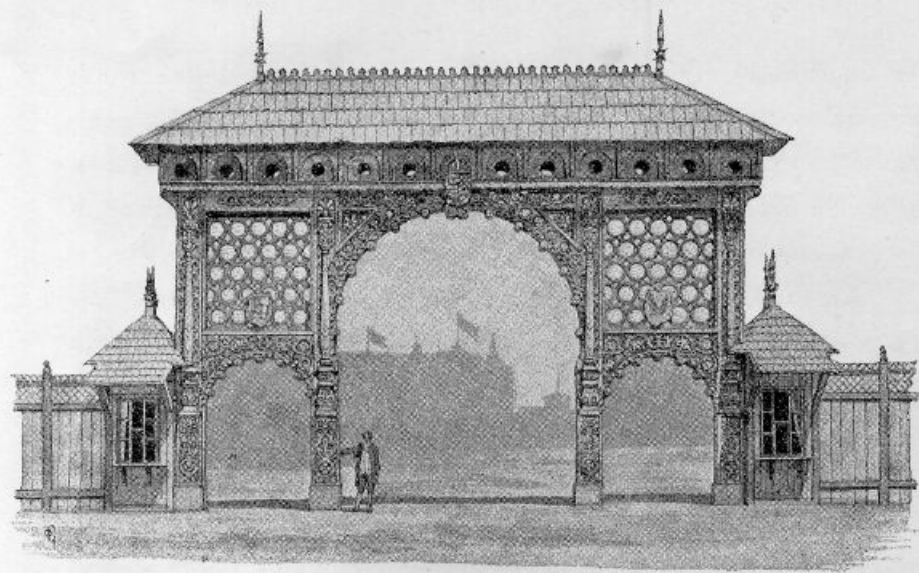
Mindezek a kiállítások és még mások is, a melyeket egy nagy nemzeti eszmének vagy történeti mozzanatnak emlékére vagy dicsőítőjére rendeztek, feladatuknak oly módon feleltek meg, hogy bemutatván a jelennek lehetőleg teljes kulturális képét, ezáltal tanúságot tettek a múltnak munkájáról, törekvéseiről is.

A budapesti ezredéves kiállítás szintén egy nagy nemzeti eszmének szolgálatában állott. Ezer év nagy nemzetek történetében is számot tevő valami, és Magyarországnak joga volt a le-

zajlott ezer esztendő küzdelmeire büszkén, önérzetesen visszatekinteni. A nemzeti önérzet azonban, a múlt iránt való szeretet, hűség és ragaszkodás nem elégedett meg azzal, hogy a jelen sikereiben gyönyörködjen, hanem maga elé akarta varázsolni a dicsőséges múltnak képeit, hogy abba elmélyedjen és egyszersmind a művelt világot meggyőzze a második ezredévhez való, véráldozattal és nagy kulturális küzdelmek árán szerzett jogáról. Innen a budapesti kiállításnak történeti jellege, mely annak

Bosnyák házi eszközök és edények.

III. bejáró: székely-kapu.

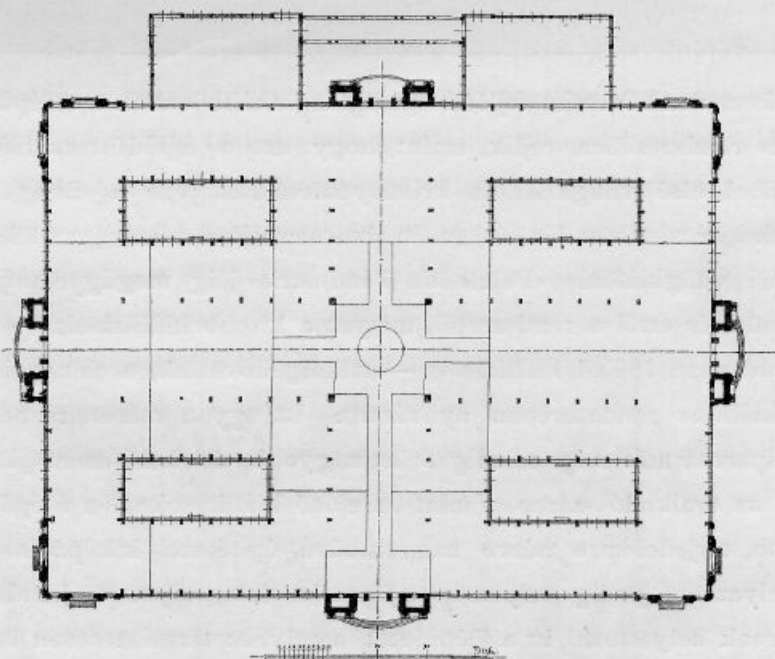
eszméjével teljesen egybeforrott, és a mely jelleg magának a kiállításnak minden más kiállításokétól elütő teljesen individuális jelleget adott.

Az a körülmény, hogy mikor a kiállításnak ez az alapeszméje már teljesen kiforrott, az egyes csoportok kiállításai maguk jelenkori és retrospektív, vagyis történeti kiállításra bomlottak fel, — a kiállítás egész rendszerében pedig a történeti és jelenkori két nagy főcsoport jött létre, a kiállítás architektúrájában is kifejezésre jutott, úgy hogy ezen a téren kiállításunk olyat produkált, amelynek előképét, mintáját vagy csak ideáját is hiába keresnők bárhol is. Viszont nem véletlen az sem, hogy amint a kiállításnak legérdekesebb, legbecsesebb és talán mondhatnók, általában legtanulságosabb része volt a történelmi kiállítás, úgy ennek a csoportnak épületei is rendkívül magas művészi nivón állottak és a kiállítás architektonikus színvonalának emelésénél a legnagyobb szerepet játszották. Nem véletlen, amint mondtuk, hanem ugyanannak a lelkesedésnek tulajdonítható, a mely a történelmi csoport kiállítását úgyszólván szemenként hordta össze kincses halommá, és amely lelkesedés a történelmi csoport épületeinek megalkotásánál azok tervezőjét tüzelte.

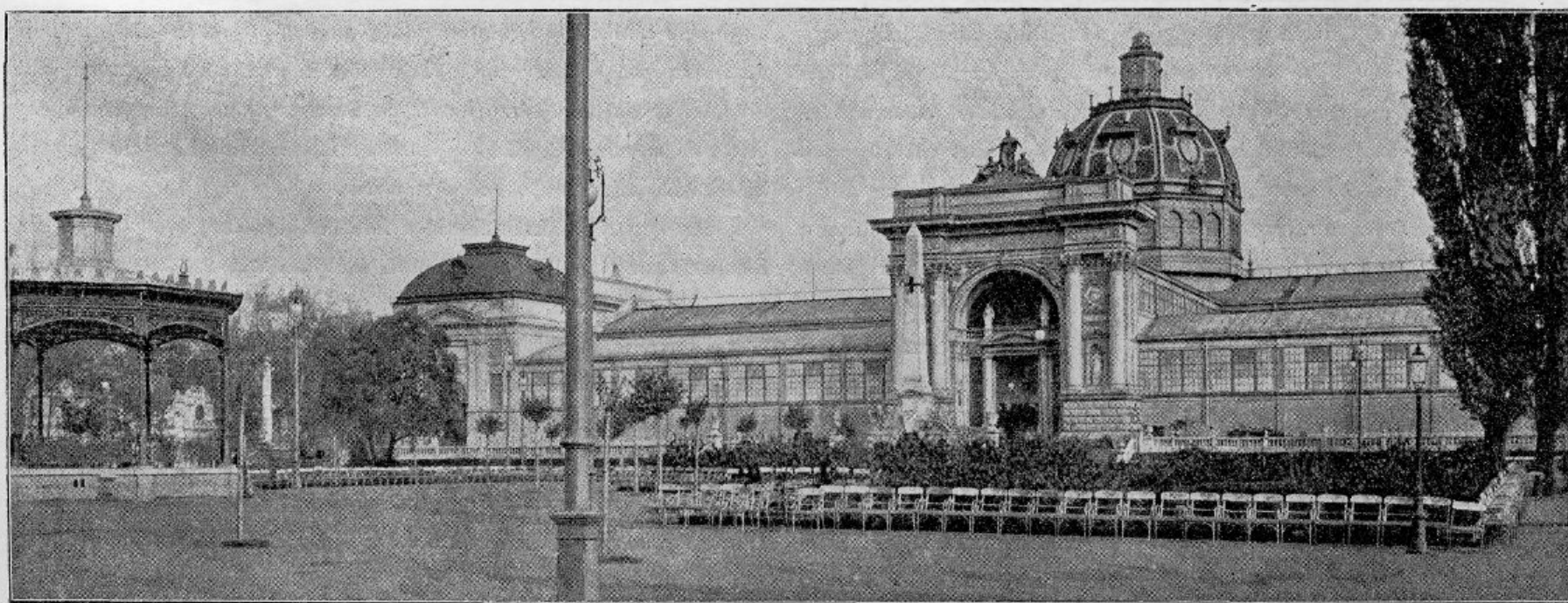
A nemzetnek nagy szeretete ez iránt a történelmi eszme iránt átszármazott azokra, akik a kiállítás megalkotására voltak hivatva, és ha ismerjük azt a lelkesedést, a mivel a nemzet a tör-

ténelmi eszme iránt viseltetett, úgy megtaláljuk lélektani, de művészettörténeti magyarázatát is annak a sikernek is, melyet a történelmi kiállítás architektúrája aratott. Amint hogy kétségtelen tény, hogy nagy idők nagy férfiakat szülnek, és hogy minden nemzeti mozgalomnak meg vannak a maga művészei, úgy kellett keletkeznie a történelmi kiállításnak is; és viszont azért lett annak művészi formája megalkotása után rögtön közkinccsé, mivel mindenkinek szívében öntudatlanul élt az, még mielőtt látható alakot öltött volna. A történelmi kiállítás épületeiben lefektetett művészi eszme nem is egy emberé, de az egész nemzeté, melynek lelkesedése azt szülte, és a mely lelkesedés művészi szószólóját találta meg az építőművészen.

Az eddigi kiállítások rendszere többnyire azon alapult, hogy létesítettek egy nagy, lehetőleg monumentális és architektonikus kiképzésre nézve jelentőséges csarnokot, mely szerkezeti tekintetben sok esetben a technikának is dicsősége volt, és azután egy sereg többé-kevésbé jelentékeny kisebb és nagyobb pavillont, a szerint, amint a kiállítás országos vagy nemzetközi, egyetemes vagy csak részleges volt. Ezt a példát mutatják eddig csaknem

Az iparcsarnok alaprajza.

Iparcsarnok.

Vas-, fém- és építőipar-csarnok.

az összes kiállítások; fejlődés pedig leginkább ennek a »főépületnek« rendszerében rejlik, amint hogy ezt a fejlődést az 1851.-i londoni első világkiállítás kristálpalotájától (vas és üveg), az 1873.-i bécsi rotundán át (u. n. halcsontváz-rendszer), az 1889.-i párisi világkiállítás »Palais de l'Industrie«-jéig megfigyelhetjük. Az eltérés ettől a rendszertől, melyet a kisebb kiállítások, — így a budapesti 1885.-i kiállítás is — mindig követtek, a chicagói világkiállítás rendszerében nyilvánult. Itt ugyan méreteire nézve az iparcsarnok még mindig a legnagyobb, de korántsem játsza azt az uralkodó szerepet, mint az előző kiállításoknál a főépület. Több, terjedelemre nézve nagyszabású, építészeti kiképzésre és elhelyezésre pedig teljesen egyformán hangsúlyozott hatalmas csarnok helyettesíti itt a főépületet, amelyhez természetesen itt is egész légiója csatlakozik a kisebb pavillonoknak és építményeknek.

Az ezredéves kiállításnak már kettős: jelenkori és retrospektív jellege is eleve kizárta azt, hogy itt a kiállítás alaprajzilag egy hatalmas főépület köré legyen csoportosítható. Az 1885.-i kiállítás iparcsarnoka, mely kibővítve és némileg átalakítva az ezredéves kiállításon is az iparkiállításnak céljaira szolgált, itt már teljesen elvesztette a vezető szerepet, és bár területileg még mindig dominál (alapterülete mintegy 13.800 m²), jelentőség tekintetében a történelmi főcsoport épületeinek alatta marad, noha annak összes alapterülete lényegesen kisebb (5150 m²). Hozzájárult ehhez az a körülmény is, hogy az ezredéves kiállítás iparcsarnokául az 1885.-i kiállítás iparcsarnokát használták fel. A csarnokot ugyan némileg kibővítették, de az iparcsarnok így sem felelhetett meg a követelményeknek és így igen sok iparág külön, saját céljára emelt — olykor jókora — pavillonban talált elhelyezést. Így az iparcsarnok méretben és kiterjedésben sem volt olyan, amilyen bizonyára lett volna, ha az ezredéves kiállítás céljaira épül közvetlenül.

A kiállításnak ez a kettős jelenkori és retrospektív jellege, másrészt a közrejátszó véletlen körülmények által létesült látszólagos decentralizáció éppen nem vált hátrányára, hanem ellenkezőleg hozzájárult ahhoz, hogy a kiállítás külső megjelenése, és különösen első benyomása kedves, barátságos és benső legyen.

Amire már rámutattunk, az egyes építészeti objektumoknak többé-kevésbbé festői elhelyezkedése csak úgy érvényesülhet a kiállítás javára, ha az objektumok maguk nem szertelen nagyok. Így egyes nagyobb és kimagasló építmények megadták a kiállításnak azt a vázat, a melyhez a csoportok és kisebb építmények változatosságukkal járultak, és ami kiállításoknál igen lényeges kellék, sohasem fárasztották ki a nézőt. Az eddig szokásos elrendezéseknél, ahol egy nagyobb architektonikusan megoldott tér mögött ott állott a kolosszális arányú főépület, a tér körül többnyire szimmetrikusan rendezkedtek el a legnagyobb csarnokok, az egész kiállítási területen pedig néha több száz kis pavillon volt elszórva. Az ily rendezés mellett a kiállítás látogatóját, aki erre a nagyszabású térre lépett, az összbenyomás szinte megijesztette, és a néző fáradtságát érezte, még mielőtt akár csak egyik kiállítási csarnokba is belépett volna.

Az ezredéves kiállításnál a feltétlenül kedvező és szerencsés összhatáshoz a kiállítási épületek művészi mivoltukkal természetesen éppen nem egyenlő mértékben járultak hozzá. Kétségtelen, hogy még jelentőséggel bíró és nagyobb csarnokok építészeti kiképzése is sokszor igen fogyatékos volt, és némely pavillon felépítésében és dekoratív kiképzésében nélkülöznünk kellett minden építészeti tudást és ízlést. Szerencse azonban, hogy a kiállításnak általános architektonikus képét nem ezek az objektumok adták meg. A kiállítás egyik főcsoportjának, a történelmi csoportnak kitűnő architektúrája, több nagyobb csarnok felépítésében nyilvánuló zseniális építészeti megoldás, némely kisebb objektumnak

Sokszorosító iparágak csarnoka.

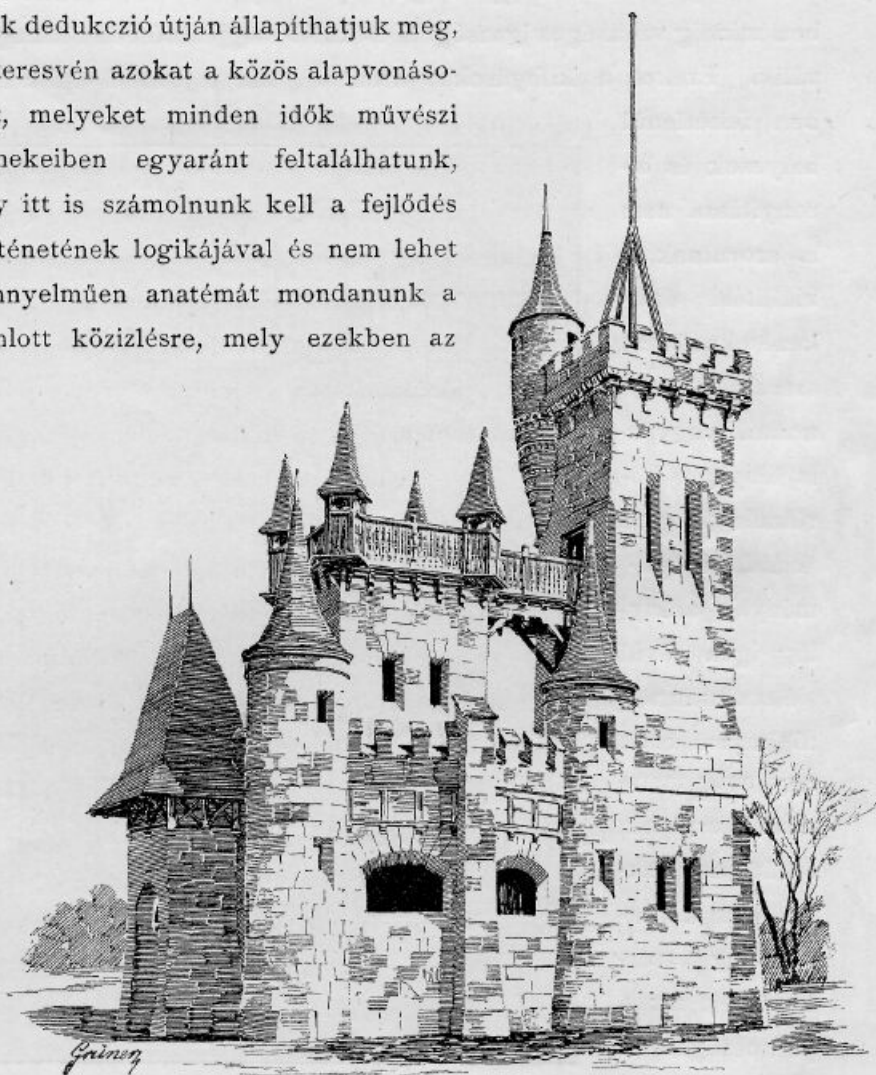
megtervezésében és kivitelében mutatkozó művészi idea a kiállítás architektúráját egészben magasan a középszerűség nivója felé emelték, míg maguk az említett építészeti alkotások művészi becsükkal jogot szereztek a szellemi fenmaradásra.

Kiállítási épületek építészeti értékének megállapítása, meg kell vallanunk, igen nehéz. Az építészeti műtárgy megítélésénél a törvény erejével bíró elvek egész sora elveszti itt jogosultságát; vagy legalább is erre mutat, hogy általában szépnek és művészinak vallottunk olyan kiállítási épületeket is, amelyek ezeket az alapelveket olykor teljesen figyelmen kívül hagyták. Hogy a megítélés különben mily nehéz, semmi sem bizonyítja jobban, mint az a körülmény, hogy az 1889-i párisi világkiállítás architektúrájáról teljesen egyenlően hívatott bírálók részéről egymással homlokegyenest ellenkező vélemények keltek szárnyra, és míg az említett kiállításnak építészeti megoldása az egész külföldet bámulatra ragadta, addig éppen Franciaország építészei között találkoztak olyanok, akik a kiállítási épületekről azt hirdették, hogy azok élő tiltakozást jelentenek az ellen az építészeti nevelés ellen, melyben Franciaország újabb építész-generációja részesült. Épp így a chicagói kiállítás megragadó hatású, sok erővel és frissességgel megtervezett építészeti kompozíciói sem nyertek művészi szempontból általános elismerést, és éppen Amerikában ezeket az épületeket kicsinyítőleg a »constructed decoration« névvel illették, hangsúlyozni akarván ezzel a díszítő elemnek túlsúlyát a szerkezet rovására.

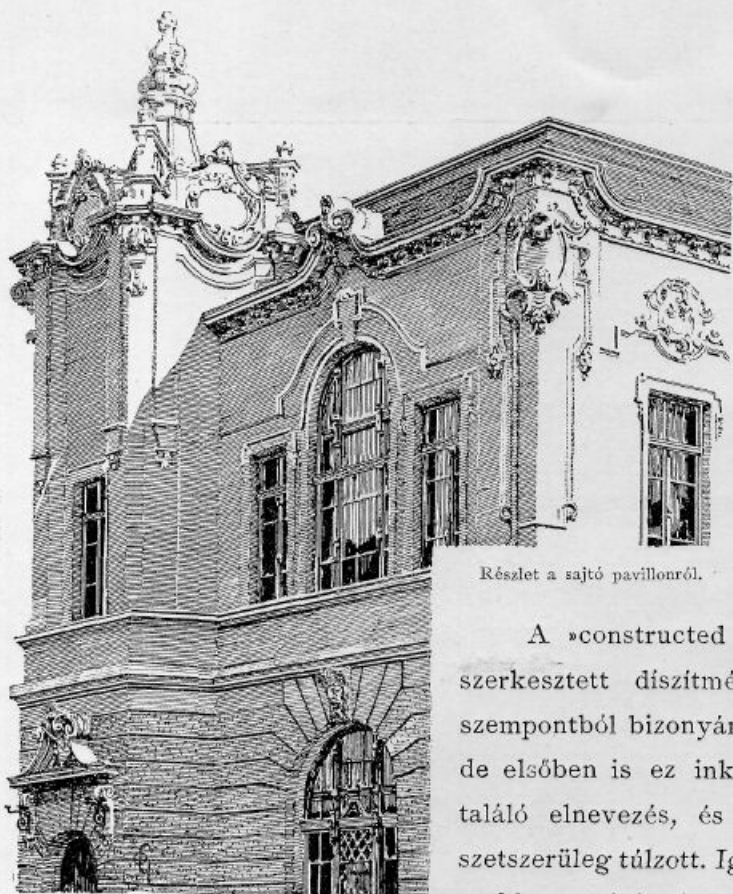
Ez a pont éppen az, ahol azután a vélemények elágaznak. Azok a kiállítási csarnokok, melyek az első kiállítások alkalmával létesültek, igaz, nem estek ebbe a hibába. A londoni kristálypalota felépítése ebből a szempontból mi kifogás alá sem eshetik. Tény azonban, hogy a kiállítások mind gyakoribb rendezésével azok architektúrája nem ez első nagyszabású csarnok építészeti

alapelveinek továbbképzésében állott, hanem egészen más irányban fejlődött, s az 1889-i párisi és 1893-i chicagói kiállítások építményeiben érte el fejlődésének ez időszerinti tetőpontját.

Éppen azért nem is tartjuk helyesnek az építészet esztetikai törvényeinek a kiállítások architektonikus alkotásaira való erőszakos rákényszerítését. Amint a művészet törvényeit helyesen csak dedukció útján állapíthatjuk meg, kikeresvén azokat a közös alapvonásokat, melyeket minden idők művészi remekeiben egyaránt feltalálhatunk, úgy itt is számolnunk kell a fejlődés történetének logikájával és nem lehet könnyelműen anatómát mondanunk a romlott közizlésre, mely ezekben az

Meteorológiai pavillon.

Részlet a sajtó pavillonról.

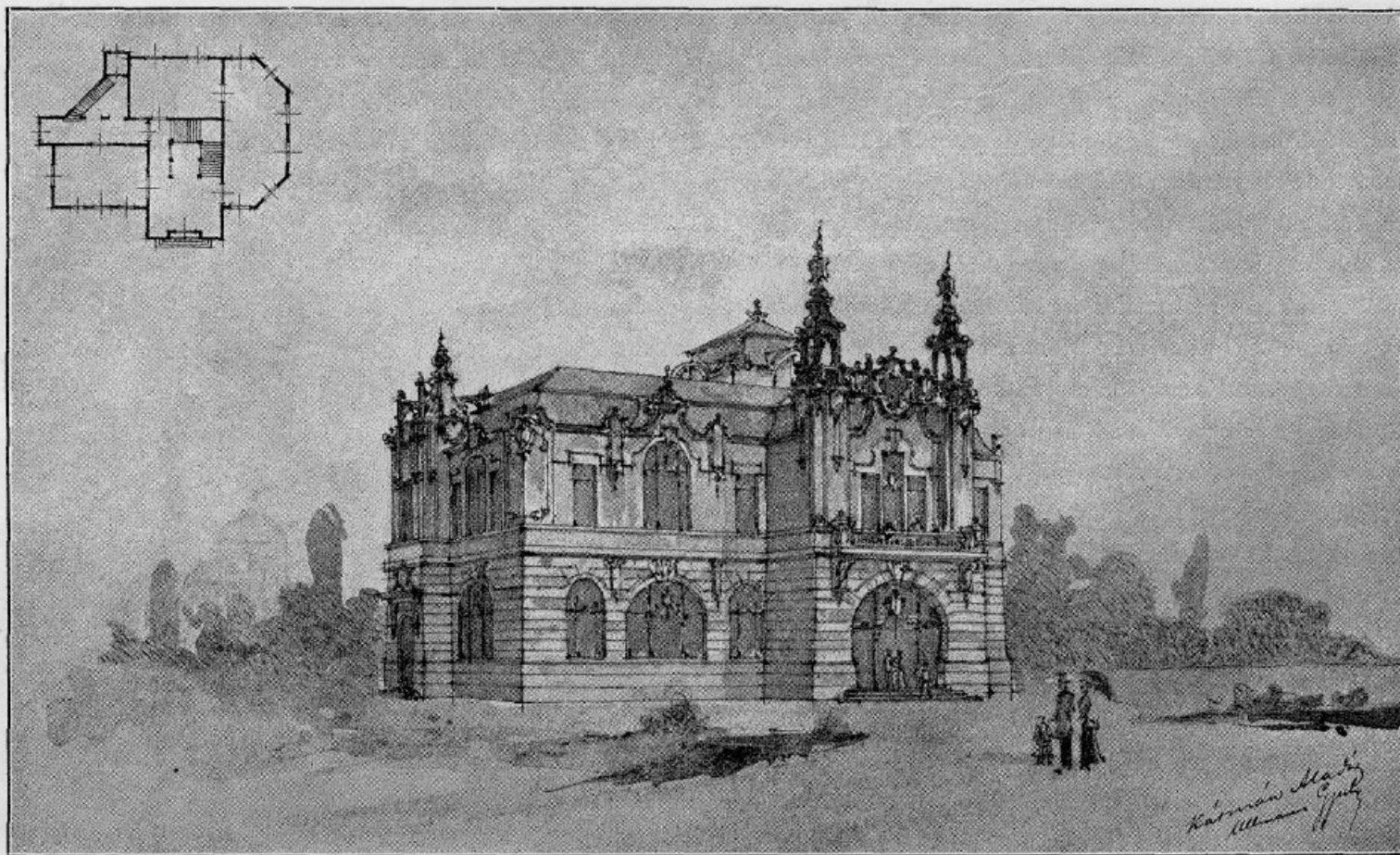
alkotásokban méggyönyörűséget is talál, hanem a valóságból indulván ki, keresnünk kell ennek a gyönyörűségnek okát, okait a kiállítások speciális architektúrája jogosultságának.

A »constructed decoration«, a meg-szerkesztett díszítmény, építőművészeti szempontból bizonyára nem helyeselhető, de elsőben is ez inkább gúnynév, mint találó elnevezés, és mint ilyen természetesen túlzott. Igaz csak annyi, hogy ezekben az építményekben a díszítő elem

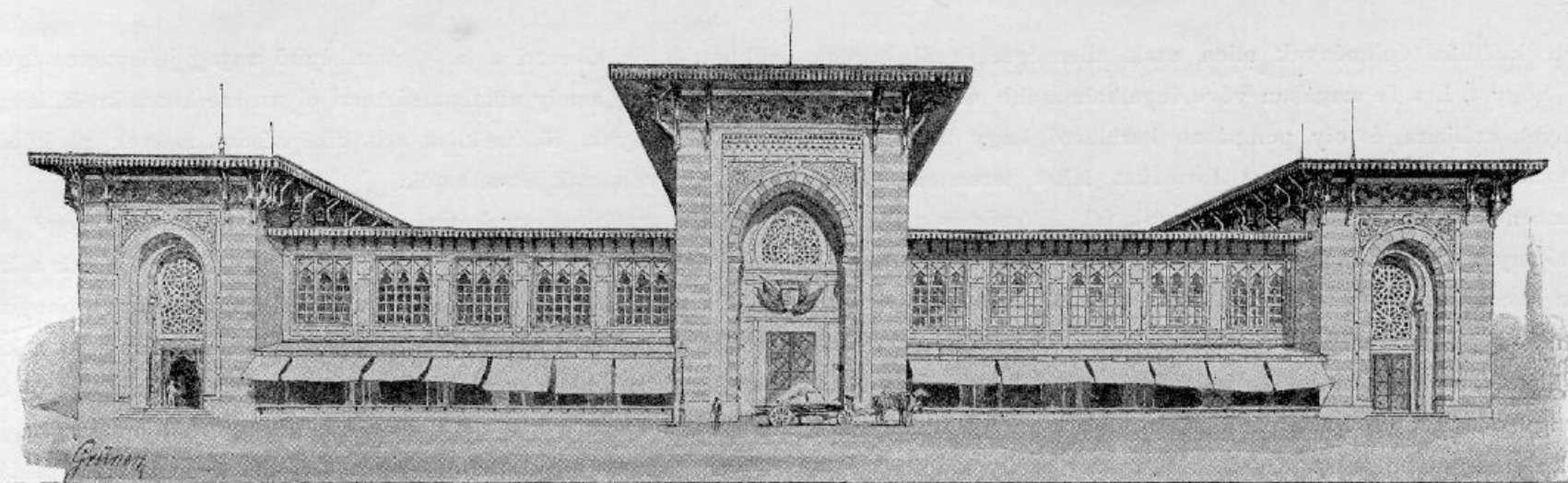
gyakran túlteng, és ami még nagyobb hiba, többnyire a szerkezet rovására. A díszítmény szó alatt pedig itt ezuttal nemcsak az értendő, amit az rendesen kifejez, hanem vonatkozik ez a szó magára az építménynek külső tektonikus kiképzésére, mely a szerkezettel, sokszor pedig a belső tér elosztásával, alaprajzzal, oly laza összefüggésben van, hogy tisztán dekoráció számba megy. A másik ezzel lényegileg összefüggő szemrehányás, hogy ezeknél az architektonikus alkotásoknál a legnemesebb építő anyagokat póttanyagokkal, a legnemesebb márványt gipsztáblákkal és mázó-lással helyettesítik, és így az egész építmény nélkülözi a művészetben mindig szükséges igazságot, és külső megjelenésében hazuggá válik. Ezeket a kifogásokat azonban, bár a szolid építkezésben feltétlenül helyesek és bizonyításra nem is szorulnak, a kiállítási építkezéseknél nem szeretnők alkalmazni. Itt ugyan is lényeges körülmény, hogy a kiállítási építmények aránylag igen rövid élettartamra, többnyire csak egy nyár tartamára létesülnek, tehát önmagukban nem kívánják meg a szerkezetnek azt a pontosságát és szoliditását, me-

lyet a sok emberöltőre tervezett középületek megkívánnak. A szerkezet akkor helyes, ha célszerű, és más szilárdságot követelünk az oszloptól, a szerint, hogy milyen súlyt hord. Így az egész szerkezetre is jogosan átvihetjük: hogy ha a kiállítási építményeknek szerkezete olyan, hogy az előre meghatározott időtartam alatt céljának megfelel, úgy a szerkezet jó. Maga a tektonikus felépítés azonban esztetikai szempontból más beszámítás alá esik. Mert kétségtelen ugyan, hogy a homlokzatok építőművészeti megoldásának a szerkezetből kell folynia, de másrészt bizonyos az is, hogy architektúrát papíron is találhatunk élvezetesnek, szóval oly formában, amikor a szem nem kutathatja azt, hogy mi van a homlokzat mögött. A szépnek ugyanazt a megjelenési módját keressük egy kiállítási épületnél is, amint általában minden építészeti objektumnál, és a csalódást akkor érezzük, ha az építmény belsejébe lépünk. Mégis kétségtelen, hogy némely kiállítási építménynél a szerkezetnek a művészi megoldással való diszharmoniaja igen szembetűnő, míg másoknál ezt csak kutatva vesszük észre, tehát nem érezzük. És innen állapíthatjuk meg azután ezeknek az építményeknek törvényeit, hogy t. i. sohasem engedhető meg olyan tektonikus kiképzés, mely a szerkezeti hazugságot azáltal árulja el, hogy külsőleg olyan méreteket, arányokat vagy szerkezeti anyagot mutat, melyek mellett szolid szerkezet létesíthető nem volna, tehát önként vezeti reá a szemet a szerkezeti hiányokra.

Hogy példával éljünk, egy ilyen deszkára nádazott és kőporral vakolt kő-architektúrát utánzó építménynek oszlopos portáléja van. Az oszlop szerkezetileg egyszerű fagerenda, amely a hevedert tartja és erre a célra szilárdságánál fogva teljesen alkalmas. A $\frac{18}{18}$ cm keresztmetszélyű gerendát most körüldeszkázzák, úgy hogy az pl. egy 80 cm átmérőjű oszlop alakját tünteti fel, a heve-

Sajtó és közművelődési egyesületek pavillonja.

Bosnyák iparszarnok.

der gerendára pedig ismét deszkából nagyolva kiképezik a párkányt és az esetleges felépítményt, az egészet nádazzák, és azután vakolatból formázzák az architektonikus elemeket. Előttünk áll tehát a kő-architektúra. Ha az egész arányai megfelelőek, úgy, hogy az ugyanígy, ebben a méretben kőből tényleg megvalósítható volna, és ehhez még az anyag színének és texturájának utánzása is sikerült, úgy az esztetikai hatás zavartalan lesz, és míg a nézőt misem zavarja, a gondolkozó is meg fog nyugodni a szerkezeti valótlanágban, tudva, hogy ez a szerkezet be fogja tölteni hivatását, és így céljának tényleg megfelel.

Ha azonban a felépítés nem olyan lesz, ha pl. az oszlop méretei — ugyane szerkezeti elemek mellett is — olyanok, hogy az kőből készíthető támasztó feladatát betölteni nem képes, ha a heveder hossza olyan lesz, hogy az kőből ily méretben meg nem konstruálható, úgy a néző sem fog zavartalan esztetikai gyönyörűséget élvezhetni, mert bár az építmény belső szerkezete teljesen szilárd és biztos, az építészeti elemekben érvényesülő statikai momentumok az esztetikai gyönyörűséget meg fogják zavarni, és e helyett a rossz szerkezet által felkeltett bizonytalanság érzetét, a félelmet fogják felkeltetni. A tektonikus felépítés szerkezeti helytelensége pedig, és az a körülmény, hogy a szerkezet ennek dacára mégis áll, feltétlenül rá fogják vezetni a nézőt a szerkezeti hazugságra.

Hogy mennyire igaz ez az állításunk, arra éppen kiállításunk építményei szolgáltatnak élő bizonyítékot. A történelmi csarnok épületeinél sohasem juthatott a nézőnek eszébe, a szerkezeti igazságot keresni, vagy annak megsértésén tündögni. Annak kellő művészi érzékkel való felépítése illuzióba tudta ringatni a szemlélőt, aki szívesen elfelejtette ennél az építménynél azt, hogy szerkezeti hiányos, és legfeljebb csak azt fájlalta, hogy ezt a művészi egészet építő anyaga nem fogja a korai enyészettől megóvhatni. Ugyanígy találtunk még igen sok építménynél kiváló architektonikus ideákat megvalósítva, úgy hogy a szerkezeti igazság legbuzgóbb hirdetői is bizonyára fájlalták volna, ha ezeket az építészeti alkotásokat elveszítjük.

Ezeknek az építményeknek védelméül még egyet hozhatunk fel. A kiállításoknál még akkor is, ha nem oly kiváló fontosságú nemzeti ünnep alkalmából rendezik azokat, jellemző minden tekintetben az ünnepi dekoráció. Ilyenkor az illúzió felkeltése — nem véletlenül használtuk fentebb is ezt a szót — egészen helyes és jogosult. Az ünnepi lelkesedéshez nem elegendő soha-

sem a reális valóságnak feltüntetése, az ember megkívánja azt, hogy csalódásba ringassák. Az iparcikkeknek hatásos csoportosítása ugyancsak illuzió, és a legkitűnőbb iparúzó állam is tartózkodnék pl. attól, hogy iparcikkeit, még ha minden versenyen felül állnának is, valamelyik világkiállításon ridegen állítsa oda egymás mellé egyik nagy csarnokban, annélkül, hogy azoknak ügyes csoportosításával, díszítésével és egyéb eszközökkel a nézőnek figyelmét azokra felhívna és fantáziáját foglalkoztatná. Van ehhez bizonyára a reklámnak is némi köze, de ez mindenestre igen kedves dolog és olyan, mint a szónoki beszédben a szókép, mely akkor is élvezetes, ha az igazság felderítéséhez alig járul hozzá. Csak azután bombasztá nem szabad fajulnia!

Az itt jellemzett nagy architektúrákon kívül van azután a kiállítási építményeknek egy másik faja, amely az előbbi építményeknek védelmére felhozottakat nem veszi igénybe, ezek azok az épületek, amelyek faszervezetűek és ezt a szerkezetet mutatják is.

Fa-architektúrában a mi kiállításunk is produkált sok jó dolgot, és éppen ez a körülmény az, a mit a szurrogát eszközökkel léte-

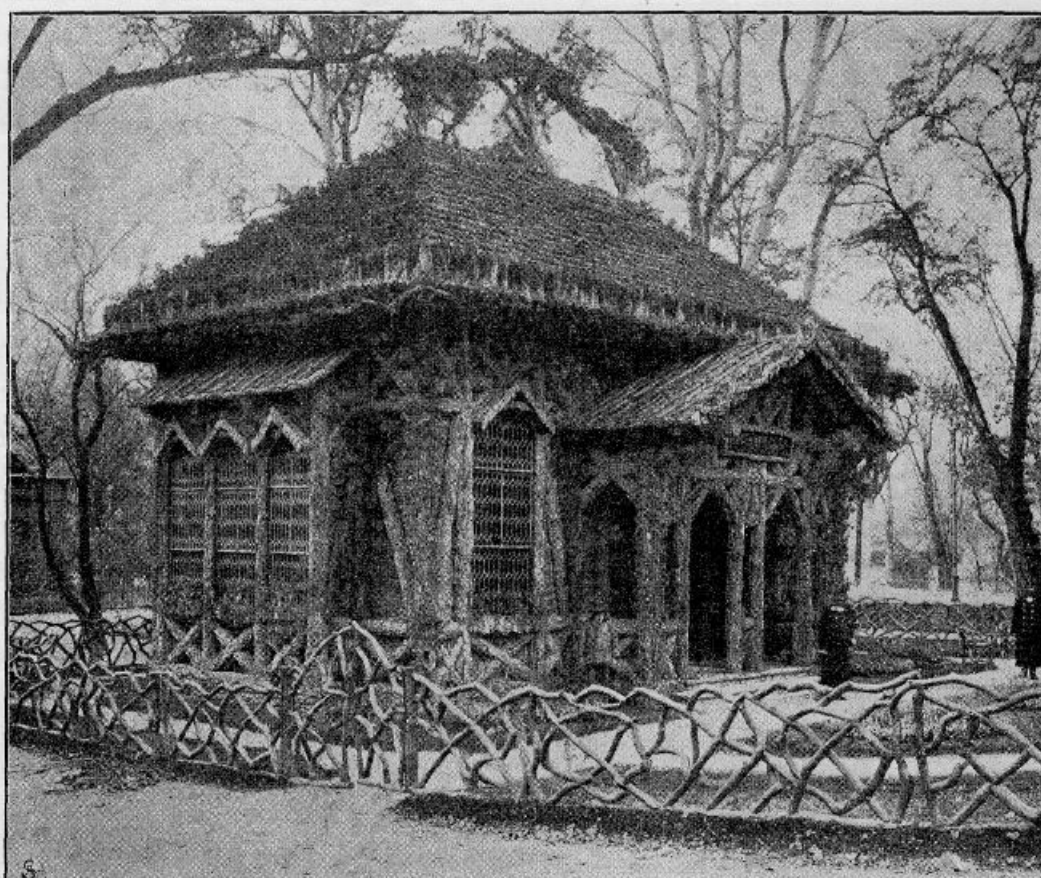
Halászi kiállítás.

sített kiállítási építmények ellen ezek ellenségei érvül hoznak fel, hogy t. i. a fa magában véve legalkalmasabb az ilyen építmények céljaira, és oly pompásan kezelhető, hogy fából a legváltozatosabb architektonikus formákat lehet teremteni. Ezzel szemben azonban két dolgot hozhatunk fel. Először is a fa, mint építő anyag, jellegénél fogva inkább kisebb, bizalmasabb jellegű és nem monumentális építmények létesítésére alkalmas. Ezért sikerülhettek pl. igen szépen a kiállításon azok az aránylag kisebb pavillonok, melyekben a fát jellegének megfelelően használták fel, így mindkét erdészeti pavillon és több kisebb építmény, melyekre még alább visszatérünk. Másodszor az ily kiállítási épületekben gyakran oly nagy értéket képviselő tárgyak vannak összehalmozva, hogy azokat faépületben tűzbiztonsági szempontból sem lehetne elhelyezni, ha pedig ezeket az épületeket belső

silhuettjét és elveszti a fa is, mint építő anyag jellegzetességét, azt a jelleget, amely alkalmassá teszi olyan szerkezeteknek, kiugrások, erkélyek, födémeknek stb. kiképzésére, melyek pl. kőből csak alig volnának létesíthetők.

Igy azután a szerkezeti igazságot hol találhatjuk meg? A nagy csarnokokban, melyek egyszerűen védelmet nyújtanak a kiállított tárgyaknak, és ezt a lényeges jellemvonásukat többnyire csak igen primitíven és éppen nem felemelően fejezik ki, és a kis pavillonokban, ahol egyetlen helynek megfelelő bekerítéséről és fedéséről van szó, és a hol a művészi igazságot, az építész, ha jó helyen keresi, meg is találhatja. Fogunk ilyenekre is példát mutathatni.

Azok a kőpaloták ellenben a kiállításon álmok, utópiák, a fantáziának szülöttei, melyek azonban a nemzetet is el akarják

Mauthner-féle pavillon.

szerkezetek által akarnók tűzbiztossá tenni, úgy a szerkezeti igazság hiánya éppen úgy előállana, mint a fent jellemzett épületeknél.

Meg kell itt különben még egyet jegyeznünk. A kiállítási épületek közül azoknak, amelyek faserkezetűek, és ezt a szerkezetet tényleg fel is mutatják, a szerkezetnek ez a belső igazsága még egyáltalán nem mondja azt, hogy az itt feltüntetett építészeti elemek az alaprajzzal és egyáltalán az épület belsejével szoros összefüggésben állanak, úgy hogy éppen ennek következményei volnának. Nagyon gyakran látunk itt kiugrásokat, amelyeknek megfelelő valamit az épület belsejében hiába keresnénk, ablakokat, amelyeket nem lehet kinyitni, erkélyeket, amelyekre nem lehet kilépni, tornyokat és kilátókat, ahová nem lehet felmenni. És képzeljük el ezeket az építményeket ezek nélkül az elemek nélkül és a csarnok meg fog szünni festői lenni, elveszti bájos

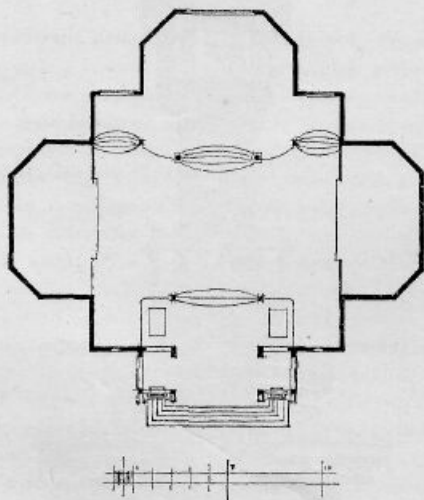
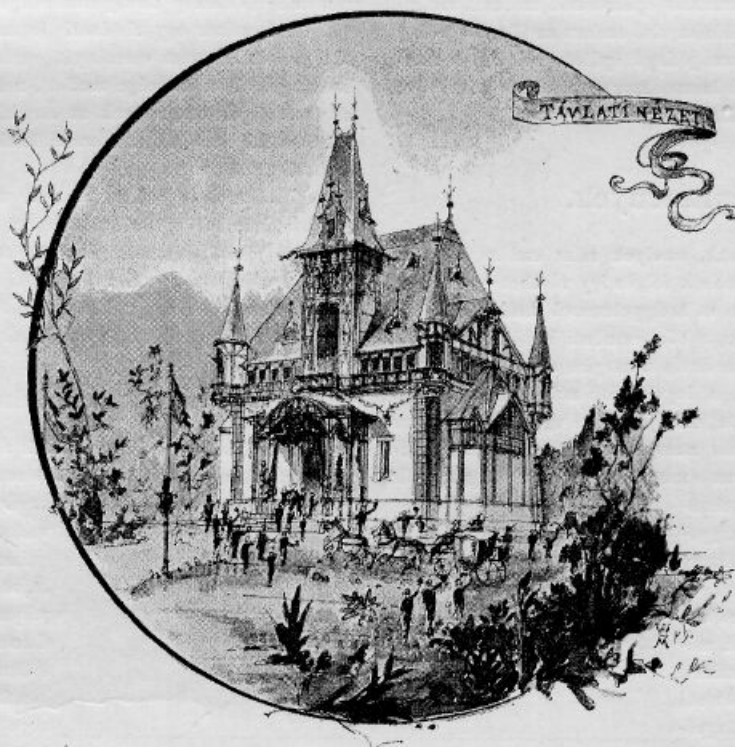
ragadni, lelkesíteni; szülöttei az általános felbuzdulásnak, az ünnepi kedvnek, a díszbe öltözésnek. És ki vehetné zokon a szegény munkástól, ha vallása ünnepén jobb ruhát ölt, bár hétköznap rongyokban jár?

Nem vagyunk barátai a mindenképpen való osztályozásnak és kategóriák felállításának, de ha már megkülönböztettük a kiállítási monumentális építményeket és a fa-architektúrát, tovább kell mennünk, és megemlékeznünk az építmények egy harmadik fajáról, arról, amely specziálisan a kiállítások szülötte.

Ezek is többnyire a faserkezetet mutatják, vagy a különböző anyagokat kombinálva, de rendesen jellegüknek megfelelően használják; míg azonban a monumentális és fa-architektúrák is az állandó jellegű épületek formáin, rendszerén és kiképzésén alapulnak, addig ezek az épületek szabadabbak, szokásos formát nem ismernek, és inkább a műipar tárgyaira emlékeztetnek, mint

építészeti művekre. Klasszikus példája volt az e fajta építményeknek a kiállítás II. főbejárója, mely a fát igen szépen, struktíve használta fel, formáiban, felfogásában azonban úgyszólván minden építészeti elemmel szakított, és csak a detail-formákat tartotta meg. Ide tartoznak azok az építmények is, melyek pl. a bennük kiállított tárgyaknak és dolgoknak sajátosságait, formáját vagy bizonyos megjelenési alakját igyekeznek utánózni. A hadi tengerészeti kiállítás építményének hadihajóra emlékeztető formája csakis kiállítási építménynél engedhető meg. Mert pl. mit szólnánk ahhoz, ha valaki egy állandó hadi tengerészeti muzeumot ilyen épületben akarna elhelyezni. A petroleum-hordókból készített tornyok stb. néha ötletes építmények és kiállítások keretében meg is szívelhetők. A kiállítások architektonikus nivójának megítélésénél ezeket az építményeket semmi esetre sem hagyhatjuk teljesen figyelmen kívül, mivel ha felfogásukban izléstelenek, sokat ronthatnak, viszont azonban a magasabb szempontú bírálat előtt csak igen másodrendűen esnek latba.

Már most közelebbről akarjuk megtekinteni a kiállítás építményeit. Miután célunk az volt, hogy az ezredéves kiállítás architektúráját mutassuk be, nem is akarjuk itt az épületeknek monografiáját adni. Azokat az objektumokat fogjuk közelebbről megbeszélni és bemutatni, amelyek jellegzetes megoldásukkal a kiállításnak építészeti képét tényleg megalkották, amelyeknek tehát részben abszolút, részben pedig — mint speciálisan kiállítási architektúrának — relativ műértékük volt. Ki kell azonban a teljesség kedvéért terjeszkednünk némely objektumra, melynek bár építőművészeti megoldása nem volt éppen kiváló, jelentősége folytán azonban aligha mellőzhető anélkül, hogy e mű teljességében kárt ne szenvedne. Viszont be kell ismernünk, hogy voltak a kiállításon ennek a műnek keretében be nem mutatott építmények is, amelyekből az építészeti értéket elvitatni nem lehet, egyrészt azonban kevésbé jellegzetes megoldást nyújtottak, másrészt pedig e mű meghatározott terjedelme miatt benne már helyet nem foglalhattak.

József kir. herceg pavillonja. Távlati kép és alaprajz.

Az épületek leírása.

Az előbbieken felállított osztályozást követve, szeretnők a kiállítási épületeket, azok áttekinthetősége végett, csoportokba osztani. Miután első sorban építészeti művet nyújtunk, mellőzni fogjuk itt azt a beosztást, melyet a hivatalos munkákban rendszeresen találunk, s mely az épületeket aszerint osztályozza, hogy azokat a kiállítás igazgatósága, vagy magánosok építették-e, hogy minő célt szolgáltak stb. — ezt az osztályozást majd az alább közölt tabelláris összeállításban mi is alkalmazzuk — hanem célunkhoz híven építészeti szempontból osztályozzuk a kiállítás építményeit. Az ezredéves kiállításnak bővebben méltatott kettős, történeti és jelenkori jellege adja meg erre az osztályozásra az első támasztékot. Szólani fogunk tehát elsőbbséggel azokról az építményekről, amelyek tervezésénél magyarországi építészeti műemlékek motivumait vagy részleteit használták fel, és ezekkel kapcsolatban a néprajzi csoportnak a történeti rokon épületeiről.

A modern építmények között először a monumentális épületekről szólunk, azokról, melyek az u. n. kö-architektúrát tüntetik fel, és ezek között első sorban az állandó jellegű, majd a részben állandó jellegű és végre az ideiglenes jellegű épületekről; másodsorban a fa-architektúrában megtervezett objektumokról; végül harmadszor azokról az építményekről, amelyeket fennebb speciálisan kiállítási architektúrának neveztünk.

A. Történeti jellegű építmények.

Ebbe a csoportba azok az építmények tartoznak, amelyek mint említettük, hazai építészeti emlékeink részleteit vagy motivumait használták fel, és így részben egy egészen specifikus építészeti modort teremtettek meg. Ha u. i. figyelemmel kísértük azt az általános hatást, amit ennek a csoportnak főtenyezője, a történelmi kiállítás épület-csoportja általában gyakorolt, ha vizsgáljuk, hogy ez a hatás mennyire egyetemleges volt, hogy éppen úgy kiterjedt magyarra mint idegenre, a legemlékezőbb műveltségű emberre, valamint művészre és tudósra egyaránt, akkor közvetlenül jutunk el egy igen figyelemre méltó művészet-bölcséleti igazsághoz. Mert ez a hatás nem volt tisztán a műtárgynak a szemlélőre gyakorolt megismerő hatása, nemcsak az ember széppérezését elégítette ki, ezt az örök szomjúságot, melyet magasabb műveltségű társadalom a művészetért érez, hanem kétségtelen hatást gyakorolt egész morális érzékünkre, nemzeti öntudatunkra, hogy azt fokozza, lelkesítse és felemelje. Ez a hatás nem az archeologia hatása a tudósra vagy laikusra, hanem a művészeté az egész emberiségre és különösen a történeti művészeté a nemzetiségre. A »nagy művészet«, a történeti festészet mellett kidomborodott itt előttünk a történeti építészet eszméje, mely hatásában, eszközeiben és tárgyában is rokon az előbbivel, természetesen a két testvérművészet lényeges megjelenési formáinak és belső tartalmának határai között.

Ezeknek az építészeti műveknek szemlélete, azt hisszük, nemcsak a tiszta művészet okozta élvezetet nyújtotta, de bennünk ihletet is keltett; valami rokonérzést ahhoz, mikor nemzeti történetünk nagy eseményeit, vagy nemzeti hőseinket látjuk a vászonon magunk elé varázsolva. A különbség csak a két művészet lényegének különbözőségein alapszik. A festészet maga beszédesebb, többet mondó, kevésbé is szorul magyarázatra, ha jó a kép, — de viszont kétségtelen, hogy a történeti kép különleges hatását csak úgy érezzük, ha a képen ábrázolt személyeket és cselekményt ismerjük. Ha egy Hunyadi János utolsó perceit ábrázoló kép előtt állunk, és a kép jó, úgy meghatottságot fogunk érezni akkor is, ha a kép tárgyáról sejtelmünk sincsen, de ha ismerjük a kép személyeit, úgy az, amit érzünk, több lesz a meghatottság egyszerű érzeténél, több a szép ösztönszerű élvezeténél. A lelkünkben szunnyadó emlékek egész serege fog szemünk előtt felelevenedni, a hazai történetnek egy egész korszaka küzdelmével és dicsőségével; úgy fogjuk érezni, mintha honszerelmre, önfeláldozó hazafiságra buzdítanának, mintha ezeket a dicső történeti alakokat akarnók utánózni, hogy hozzájuk hasonlók legyünk.

Az építészet művészi eszközeit illetőleg elvontabb, de hatásában általánosabb. A műemlék kövei csak az archeológust lelkesítik, de a tömegeket hidegen hagyják, ellenben

Selyemtenyésztési csarnok.

a rekonstruált műemlék, ha művészileg szép, a legegységesebb hatást gyakorolja. Ha a történelmi épületcsoportnak a tóra néző góth stílus részét tekintjük, vajjon a vajdahunyadi várkastély lovagtermének utánképzését szemlélve, nem érezzük-e valami hasonlót, mint mikor egy történeti festmény előtt állunk, amely a Hunyadiak korának valamelyik emlékezetes eseményét varázsolja elénk? A román kolostor udvarában állván, annak poétikus szépsége mellett, nem érezzük-e első királyaink korának lehelletét; azok az oszlopfejek ott, melyek az Árpádok által alapított templomokból valók, nem ébresztették-e fel bennünk mindennél hatásosabban nemzeti öntudatunkat, ezer év kultúrájának szemléltetésével?

Nálunk egy nagy nemzeti mozgalom, egy nagy nemzeti ünnep teremtette meg ezt a művészi irányt, mely az egész világon új, és nekünk erős meggyőződésünk, hogyha tudatára jövünk jelentőségének és kellőleg megbecsüljük, fejlesztjük, olyan lépést teszünk, mely a világ egyetemes művészet-történetében számot fog tenni.

Az ezredéves kiállításon a történeti főcsoport épületei voltak ennek a történeti építészetnek legszebb hajtásai, ezzel a csoporttal kell tehát behatóan foglalkoznunk.

A történelmi főcsoport építkezései.

A kiállítás előkészítésének történeti vázolásánál igyekeztünk rámutatni azokra a mozzanatokra, amelyeken a történeti kiállítás épületeinek programja lassan átment, és amelyeken keresztül, mint retortán át, szűrődött le a megvalósítás végleges terve. Hogy kitől ered ennek a programnak első határozott formája, annak eldöntése most igen bajos volna. Azt a programot, amelyet a második tervpályázat alkalmával a pályázóknak adtak, úgy amint volt, Czobor Béla dr., a történelmi főcsoport előadója, aki maga kitűnő archeológus és műértő, készítette, és az ő általa készített programot fogadta el a kiállítás országos bizottsága is. Viszont tény az is, hogy talán az országos bizottság kebelében történetekkel egyidejűleg éppen a magyar mérnök-és építész-egyletben, az egyletnek kiváló érdemű titkára, Fittler Kamill, aki maga is építész és az országos magyar iparművészeti iskola igazgatója, vetette fel a történelmi kiállítás építészeti megoldásának eszméjét, úgy hogy ennek dicsőségéből őt kétségtelen rész illeti meg. Bárhogy legyen a dolog, az építészeti mű megítélésénél ezt mellőzhetjük, mivel azt hisszük, nem csalódunk, ha a mű sikerét kizárólag az építész érdeméről tudjuk be, mert csakis az ő zsenialitásának, műve iránt való odaadó szeretetének és tudásának köszönhető, hogy ezek az épületek, úgy amint voltak, létrejöttek.

Alpár Ignác a történelmi csarnokot a program kívánsága szerint alaprajzilag három csoportban tervezte meg. Az épülettömeg román és csúcsíves csoportja között a főbejáró létesített kapcsolatot, míg a reneszánsz csoportot a többivel nem hozta a mester kapcsolatba, azonban a tőpartján húzódó bástyafalak és tornyok a festői kép teljessége és egységessége céljából ezt az összeköttetést igen sikeresen hozták létre.

A Széchenyi-szigetre, amelyet tehát a történelmi főcsoport épületei majdnem teljesen lefoglaltak, három hid vezet. Ezek közül építészeti szempontból csak az érdekelt, amely a volt Nádor-szigetről vezetett a csoport főbejárójához. Itt a kiállítás ideje előtt egy állandó jellegű ívtartós vashíd állott, amely 500 m szélességével a gyalogközlekedés lebonyolítására szolgált. A hid mellvéd szerkezetét Alpár leszereltette, és a hidpálya felett létesítette az új hidat,

Fiumei rizshántoló pavillonja.

melynek össznnyílása 24-20 m és faszerkezetű középső részszel és két utánzolt boltív alakú végmezővel bír. A közbelső pillérek egyenként 1-80 m szélesek és azoknak megfelelőleg két-két erkélyszerű kiugrás van a hid mindkét oldalán. A hid, melynek szélessége így 13-90 m, s gyalog- és kocsiközlekedésre egyaránt alkalmas volt, egészben kátrányozott puhafából készült, csak a nagyobb kopásnak kitett hidlás-pallók készültek tölgyfából.

Építészeti formáit tekintve a hid igen sikerültnek volt mondható, amit a vasszerkezetű hidnak elmés felhasználása annál érdekesebbé tett. Góth formáit a Schultz Ferencz építész, Schmidt Frigyes tanítványa által készített vajda-hunyadi várhid restauráló tervek alapján nyerte, és egészben az illúzió felköltéséhez sikeresen járult hozzá.

A hidon át érünk a csoport főbejáratául szolgáló góthikus kapuzathoz, melynek kompozíciója a XV. század végének és a XVI. század elejének ízlésében van tartva. Hatalmas nyílása felett löréses folyosó van, formái a diakováriakra emlékeztetnek, a kaput két oldalt pedig egy-egy torony őrzi. A baloldali, tehát magasabbik torony alapformáiban a felső-magyarországi hasonló építményekre emlékeztet, míg sarkainak fióktornyoskái sisakjaikkal igen élénk silhuettet biztosítanak neki. A hidra néző kis erkély utánzata annak, amely a vajda-hunyadi váron található fel. A kapuzat kisebbik tornya a segesvári vár hajdani bástyatornyának hű másolata. Eredetijét akkor rontották le, mikor 1884-ben a helyébe tervezett megyeházat kezdték építeni. A toronynak előfalán reneszánsz kapuzatot látunk, a felette levő mezőben Magyarország védasszonyának (Patrona Hungariae) képével, mely az egésznek festői díszet kölcsönöz. A toronytól jobbra eső terrász sarkán Szent István első királyunk szobra áll. Az u. n. jezsuita stílusban tartott kőszobor eredeti műemlék, mely egykor a Mátyás-templom közelében, a budai Halász-bástyán állott, és a templom restaurálása alkalmával került onnét el.

A kapun át élénk tárlat a történelmi kiállítás épületeinek három csoportja. Balról a román, jobbról a góth, és ezentúl a reneszánsz csoport. Ez a három épületcsoport hazai történetünk főkorszakainak felel meg, és kiterjedése olyan, hogy az illető korszakok fennmaradt emlékeit, amennyiben azok a kiállítás idejére megszerezhetők voltak, befogadni legyenek képesek. A román stílus hazánkban a vezérek és árpád-házi királyok idejében divott (888—1301); a csúcsíves a vegyes házból származott királyok korának felel meg (1301—1526); végül a reneszánsz a Habsburgok alatt fejlődött ki, válfajaival: a barok és rokokóval egyetemben.

Belépvén tehát a főkapun, balkézről a román épületcsoport áll előtünk. Földszintes épületcsoport, melynek építészeti súlypontja a jobb szárnyon lévő kápolnában van. Egészben egy benczés monostort tüntet fel, mivel éppen ezzel volt hazai építészünk első korszaka leginkább jellemezhető. Monumentális építészetiünk u. i. alig számítható előbből, mint első királyunk idejéből, és ennek az építészetnek mindenesetre egyházi jellege volt. A külföldről betelepített szerzetesek székesegyházakat és monostorokat építenek, és e korból való műemlékeink kivétel nélkül ezekre az építményekre vannak.

Különben általában ha tekintjük a román stílus jellegét, úgy ki kell emelnünk annak hierarchikus voltát, amely korának hű tükrö. Abban a korban az egész életnek meg volt ez a hierarchikus alapvonása, és pedig már akkor, mikor a papságnak világi hatalma még alig volt. Viszont ebbe a korba esik VII. Gergely pápának uralkodása is, amely alatt a pápi hatalom tetőpontját érte el. Kétségtelen, hogy ennek a korszaknak kezdetén a papság volt a művelődésnek úgyszólván kizárólagos letéteményese, és a kolostorok nemcsak a tudománynak voltak megalapítói, de maguknak a művészeteknek is. Így voltak ennek a kornak építései is mind szerzetesek, akik templomaikat és klastromaikat tervezték és ezek építését vezették, egészen addig, míg e kornak vége felé az időközben alapított városok hatalomra és gazdagságra tettek szert, amikor is a megerősödött polgárság szelleme új irányt adott ennek a stílusnak, hogy friss és változatos hajtásait teremtesse meg.

Visszatérve a történelmi kiállítás román csoportjára, az, mint említettük, kisebbített arányokban, de egészében hiven ábrázolt egy abból a korból való monostort. A templom ebben a korszakban u. i. nem fekszik úgy elkülönítve, mint az antik szentély, amely egymagában áll pompás nagyszerűségében, hanem rendesen körül van véve egy változatos épülettömeggel, melylyel rendszerint igen festői csoportot alkot. Így a történelmi kiállítás templomára, annak hosszoldala irányában támaszkodik a keresztfolyosó, az ábrázolt korszak e jellegzetes építményének pompás kis miniatűrje, ehhez ismét a palas csatlakozik, azt a lakosztályt tüntetvén fel, melyben abban az időben a rendnek főpapja, az apát lakott. Ezeket a helyiségeket magas vendégek érkeztek az apát azoknak engedte át, míg ő maga csak úgy mint rendtársai, egyszerű cellába vonult. Nem ritkán voltak ebben a korban a kolostoroknak fejedelmi vendégeik is, és kiválóan szerencsés ideának kell tartanunk, hogy kiállításunk történelmi csoportjának e részét ő Felső királyunk megpihenő helyéül rendezték be. Ezek a helyiségek, melyeknek előképei is, mint említettük, gyakran szolgálták ily célra, most csak annál alkalmasabbak voltak kiváló

hivatásuknak megfelelően, mivel e csoportnak építészeti kiképzése arra az időre emlékeztetett, amelyben első királyunk Szent István uralkodott, kinek homlokát ugyanaz a korona övezte, amelylyel, mint a magyar királyság szent jelvényével, most uralkodó dicső királyunkat megkoronázták.

A palotának homlokzata nemes egyszerűséggel van megalkotva. Külsőjét Szent István király és Szent Adalbert érsek, a kereszténység e két apostolának domborművé alakjai ékesítik. Főbejárója a kapu toronycsarnokából van, míg a keresztfolyosó felől két mellékbejáróval bír. Az első bejárat egy szabálytalan alakú előszobába vezet, mely ő Felső kisérőterének van szánva. A szobának kőfalai egyszerűen csak hézagolva vannak, mennyezete gerendafödém, butorzata egy kőpad és tölgyfa-asztal. Díszül állatbőrök és bőrvánkosok szolgálnak, s az egész a kornak férfias erejét és egyszerűségét tükrözi vissza. Innen jutunk a tulajdonképeni váróterembe, mely 11 m hosszú és 6-5 m széles és a pécsi dóm kápolnáira emlékeztető gazdagon színezett és fiókokra osztott famennyezettel bír. A helyiséget egy hármast ablak világítja meg, melynek Roth Miksa üvegfestőnk művészi tudását dicsőítő üvegfestményei csak megtörve bocsátják be a nap fényét. A festmények történelmi jeleneteket ábrázolnak Szent István, II. Endre és Nagy Lajos királyaink életéből. A teremből kivezető két ajtó építészetiileg gazdagon van kiképezve francia és olasz-román stílusban, ugyancsak a pécsi domból vett motívumok felhasználásával; ezek egyike felett ő Felső monogramja, a másik felett, amely a keresztfolyosóba vezet, az ország árpád-kori czimereit tartó angyalok között ülő Patrona Hungariae domborművé képe ékeskedik. A falak itt alsó részükben tengerzöld színű szövettel vannak

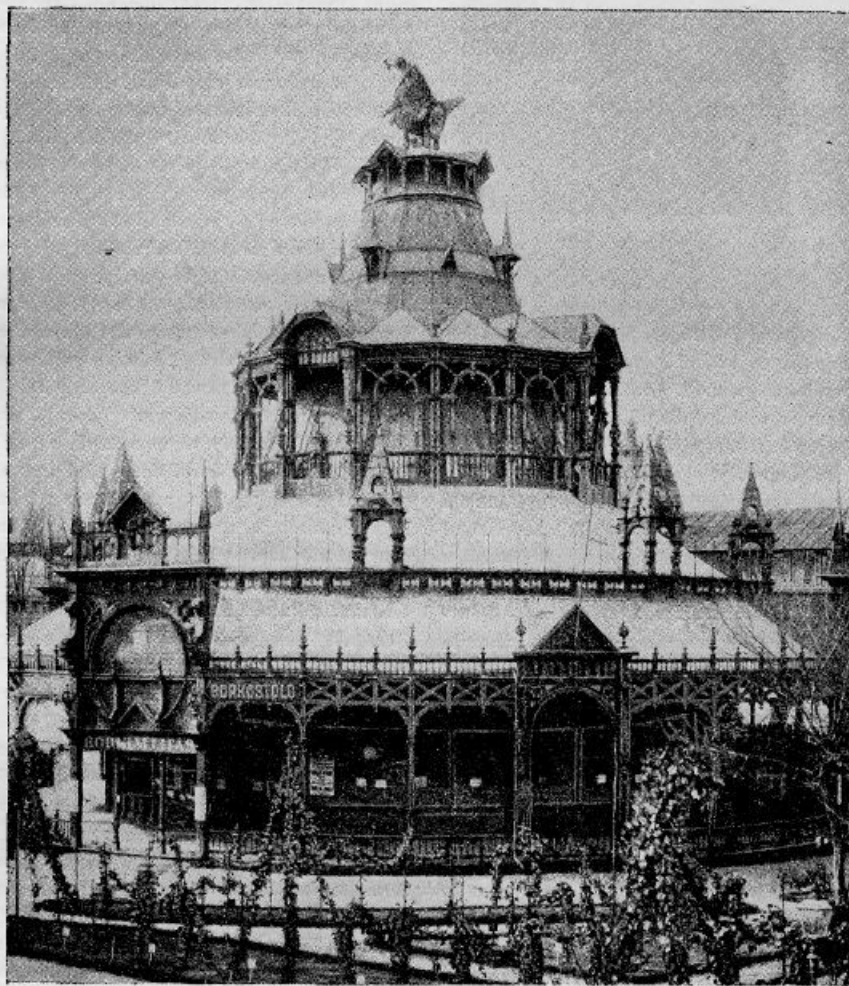
borítva, míg felső részük sajátos festést nyert. Ebből a teremből gazdagon tagozott és négyzetletű mezőkre osztott, tölgyfából készült szárnyas ajtón lépünk ő Felső fogadó szobájába. Ennek a teremnek építészeti kiképzése a legérdekesebb. Rendkívül gazdag román stílusban van tartva, melyben azonban gyakran találunk bizantinikus reminiscenciákra. A terem mennyezetét donga és keresztboltozatok alkotják, melyek sima, tagozás nélküli gazdag festett díszítést nyertek. Igen szép a szobában építészetiileg nagyon gazdagon és sok invenczióval megoldott pihenő fülke, a kézmosó és a francia-román stílusban tervezett rendkívül gazdag és díszes kandalló. A teremnek tölgyfa lambériája van, ezenfelül falai kárpítszerűen vannak festve. Ablakai szintén gazdag festésűek és csak megtört fényt bocsátanak keresztül.

A következő szoba ő Felső dolgozó szobája. Boltozatos famennyezete boltívek közé illesztett és azokkal párhuzamosan haladó boltozatformájú fiókos gerendákból áll, tölgy- és mahagonfából faragva, gazdag és igen finom tagozással és aranyozással. Igen szép a terem olasz-román stílusú kandallórészlete a fülkével és az igen kedves naivitással megoldott tetőalakú színezett kandallólefedéssel. Ebből a teremből két ajtó vezet az előtte elterülő terrászra, melyről a tóra és ezentúl a kiállítás egy részére nyílik szép kilátás. Ehhez a szobához még egy kisebb félkör alakú toailette-szoba csatlakozik, melynek bordázott boltozata már az átmeneti ízlésre vall.

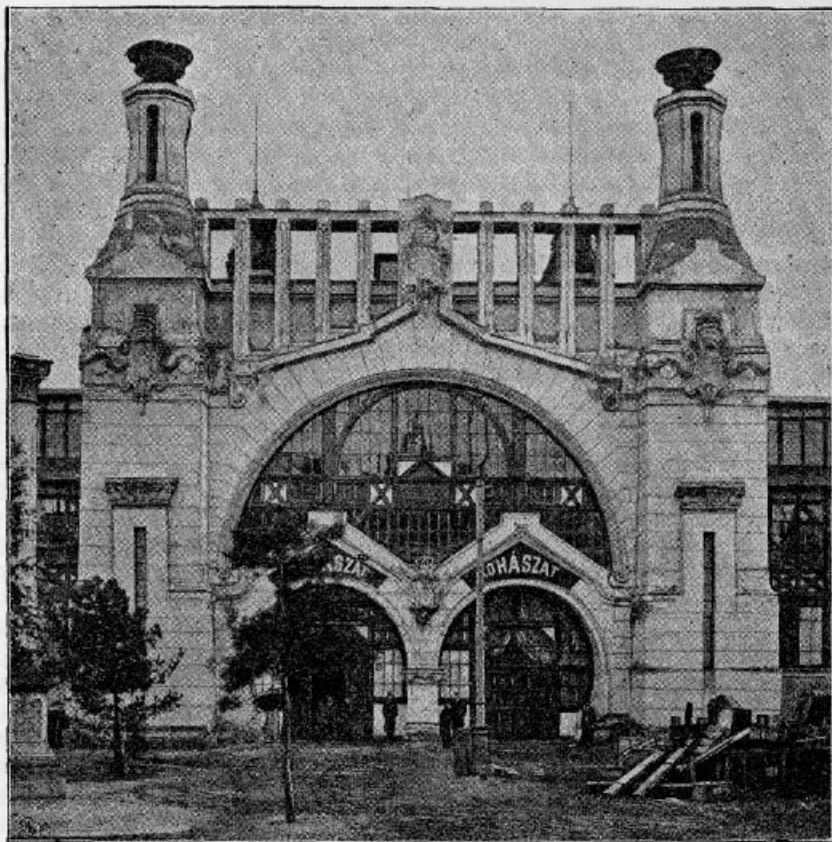
Bár nem tartozik szorosan műünk keretébe, alig távozzunk ezekből a termekből anélkül, hogy e szobák butorzatáról ne szólnánk valamit. Azok a mostoha törté-

neti viszonyok, melyek az országot évszázadokon át pusztító háborúknak dobták oda áldozatul, első sorban természetesen a csendes otthonokat zavarták meg, és a bennők levő kincseket pusztították el. Innen van az, hogy az egész középkorból semmi számottevő, a reneszánsz idejéből pedig szintén csak kevés nagybecsű maradt reánk a lakásberendezés tárgyaiból. Így a román csoport tervezésénél, mikor annak butorzatára került a sor, semmi sem állott az építész rendelkezésére, amiből ezeknek a butoroknak történelmi magyar jelleget adhatott volna. Ebből a szempontból tehát nem is érdekelhetnek ezek a butorok, melyek csak mint modern butordarabok jöhetnek tekintetbe, de így azután annál számottevőbbek. Az Alpár által finom architektonikus ízléssel megtervezett román ízlésű butorok, és különösen egynéhány darab azok közül, a maga nemében valóságos remekművek, melyek tervezőjük mellett készítőik műipari ízlését és technikai tudását dicsérik. A gazdag faragású tölgyfaajtók, famennyezetek és lambériák Michl Alajos műhelyéből kerültek ki, a butorokat kivülről Biró, Csepregy János, König és Lengyel asztalosok készítették, a legszebb darabok elkészítésében pedig orosz-lánrészt jutott Langer Ignác szobrásznak, akitől a váróterem trónusa és sok igen szép faszobrászmunka származik. A butorokat kiegészítő kovácsolt vasmunkák Marton Lajos és Alpár Ede művei és részben kiváló szépségűek.

Lépjünk ki a palas termeiből a keresztfolyosóra és a történelmi kiállításnak talán legpoetikusabb részében találjuk magunkat. Egészében szabadon tervezett alkotás, részleteiben azonban hazai műemlékeink fennmaradt motívumait használja fel. Elrendezése hasonló a francia benczék kolostoraihoz, ami annyival is inkább meg van okolva, mivel az egész kompozíció főrészei: a kápolna portálja, valamint sok részlet, párkány és oszlopfeje a jákai apátság templomából való, melyet pedig francia benczések építettek.

Borkóstoló csarnok.

Bányászati és kohászati csarnok.

A keresztfolyosó kívülről az udvar felől is hozzáférhető és összekapcsolja a kápolnát a palasszal. Igen kedves kicsinyített mintája ez azoknak a keresztfolyosóknak, amelyeket középkori templomok mellett, rendszeren a templomnak északi vagy déli oldalára támaszkodva találunk és amelyek a templom és többi épületrész között rendszeren összekapcsoló középpontok. Az ilyen keresztfolyosók rendszeren keresztboltozásokkal kiképzett fedett csarnokok, amelyek négyszög alakban kert, vagy temetkezési helyet vesznek körül. Maguk a folyosók is sok esetben temetkezési helyül szolgáltak, itt sétáltak a szerzetesek csendes elmélkedésben, olykor pedig proczessziót tartottak itt. A keresztfolyosók a szabad udvarra árkádokkal nyílnak és az itt alkalmazott többszörös oszlopsorokon olykor a román ízlésű ornamentumok leggazdagabb tárházát találjuk fel.

Igy alkalmazta ebben a folyosóban Alpár igen szerencsésen azokat a párkány-motívumokat és az oszlopfejek legnagyobb részét, melyek a jaáki templomot díszítik, míg az épületrészt udvarra felé eső, tehát homlokzati főfal felett a Felsőgeiki védszentjeinek Assisi Szent Ferencnek és magyarországi Szent Erzsébetnek szobrai látnak. A keresztfolyosó két szárnyának apsiszerű félkör alakú bezárásában alkalmazott ikerablak kiállítást enged a szabadba. Itt kezdődött a történelmi kiállítás egész sorával a jellemző sírleteknek, míg az árkádok között a könyöklő falon egész sereg szebbnél-szebb eredeti oszlopfejből álló felhalmozva, úgy hogy méltán tekinthetjük ezt a részt Árpád-kori építészeti múzeumnak.

A keresztfolyosóból egy kis ajtó nyílik a román kápolnába, annak főbejárója azonban az udvar felől a díszes portálén át van, amely a jaáki portálénak természetesen nagyságú gipszlenyomata. Az a portálé, melynek eredetije a XIII. század derekán épült, gazdag díszítésű oszlopos kapumélyedéssel, díszítményének gazdagságával, tagozásának finomságával, egyik gyöngye a román korbéli építészetnek és formáinak változatosságával és leleményességével a korabeli építészek gazdag fantáziájáról tesz tanúbizonyságot. Fel fogásában és részleteiben teljesen román, a kapumélyedés elő részében azonban csúcsíves ez a kapuzat, mely fölött az oromzat fülkéiben Krisztus és az apostolok szobrai látnak. A templom homlokzatának többi része a jaákitól teljesen eltérő és pedig nemcsak mérték, de egész építészeti tagozását illetően is, külső megjelenése azonban az egész homlokzatnak bár igénytelen, de minden tekintetben harmonikus alkotás.

Belépve a kápolna belsejébe, annak színpompája kap meg bennünket. A kápolna háromhajós elrendezésű; a szélesebb középső főhajó félkörű szentélyben (apsis) végződik és két keresztboltozatú mezőre oszlik; a mellékhajók a főhajónak megfelelőleg négy-négy keresztboltozatú mezőre oszlanak, ezek közül a hajók közül csak az egyik végződik kis félkörű apsisban. A templom oszlopfejei ugyancsak a jaákiaknak hű másolatai. Az összhang létesítéséhez ügyesen járulnak a templom üvegfestésű ablakai, valamint a fő- és mellékszentélyek arányos, mozaikot utánzó képei. Érdemes felemlítésre az arcus triumphalis felirata: »Mentem sanctam spontaneam honorem Deo et patriae liberationem«. (Szent és kész elmét, tiszteletet Istennek és a hazának szabadságot.) E vallásos és hazafias feliratot, melylyel Joob érsek (1185—1203) a régi esztergomi bazilika dískapuját ékesítette, Czobor alkalmazta itt.

A kápolnában több igen értékes Árpád-kori emléken kívül, mint oklevelek, pecsétek, érmek stb. néhány műemlék másolata is volt látható, melyek minket is közelebből érdekelnek. Így Gizella királyné (Szent István neje) síremlékének gipszmásolata (eredetije Passauban), Salamon királyunk eredeti vörösmárvány-sírköve, több hazai építészeti részlet stb. Nem hibázunk, ha megemlítenénk, hogy különösen kisebb kiállítási tárgyaknak, azoknak, melyek ugyanis csak üveg alatt szekrényekben voltak kiállítva, tanulmányozását a nagyon is megszürt világosság megnehezítette, viszont a kiállítás e részének valóban a legszebb honfői kegyeletet megérdemlő tárgyai, a színesen tört fény derengésében a szemlélőre kétségkívül a legszebb hatást gyakoroltak.

Innét kilépve a kápolna kapuján szemközt találjuk magunkat a történelmi kiállítás épületeinek második főcsoportjával, a csúcsíves csoporttal. Ez alapterületét illetően nagyobb az előző csoportnál, tömeghatását illetően pedig csak azt kell megjegyeznünk, hogy emeletes épület és így már ez által is dominál szomszédja, a román épületrész felett. Ez a csarnok történelmi emlékeinket foglalja magában a vegyes házbeli királyok idejéből, egészen a mohácsi vészig (1301—1526). E korszaknak megfelelőleg stilisztikai szempontból is a korai góth ízléstől egészen az átmeneti, mondhatnók korai reneszánszig mutatja be ezeket a stílrányokat hazai műemlékek részleteivel vagy azok motívumainak felhasználásával, s végre ahol nem volt közvetlenül mire támaszkodni, azok szellemében alkotott építészeti részletekkel.

A góth csoportot a tő felől tulajdonképpen maga a főbejáró nyitja meg, amelyről már megemlékeztünk. A főbejáró kisebbik tornyával elég laza kapcsolatban van a góth csoportnak az az épületrésze, melyben annak főlépcsője van elhelyezve. Nem is egyéb az tulajdonképpen egy nagy és díszes csarnoknál, melynek közepén egykarú kényelmes lépcső vezet az emeleti kiállítási helyiségekhez. Ezt a szárnyat a »Nebojsza« torony köti össze az épületrész fő részével, a vajda-hunyadi vár lovagtermével, melynek lezárásul ismét a csütörtökhelyi szentély utánzata szolgál. Az U-alakú alaprajz következő szárnyában kisebb kiállítási helyiségek vannak, amelyek hosszában a külső homlokzati oldalon egy második, ezuttal nyílt lépcső közelebbi az emelet és földszint összeköttetését. Az utolsó szárnyat kivéve a kiállítási helyiségek itt kétoldali világítást nyertek.

Visszatérve a csoportnak főbejáratahoz a segeshvári bástyatorony szomszédságában emeletes homlokzat néz a tóra, mely a XIII. század ízlésében van tartva és az u. n. korai góth stílusműveit mutatja. Első emeleti ablakai alatt kicsiny folyosó van kiépítve a lemenő támpillérek és gyámkok közé feszített boltívekre, amely lőrészekkel bír és a várkastély védelmére szolgálhatott.

A csúcsíves csoportnak építészeti legfontosabb és műtörténelmi szempontból legérdekesebb homlokzata az, amely a vajdahunyadi lovagterem architektúráját tükrözi vissza és lábával már a tó vizében áll.

Vajda-Hunyad várát Hunyadi János építtette 1450 körül. Mint koronabirtok és határvidéki várról már IV. Béla és később Nagy Lajos alatt emlékeznek meg a történelem lapjai, de a ma iennálló várnak magva, a várpalota, a várkápolna, a Nebojsza-torony a többi bástyafalakkal, bástyatornyokkal együtt Hunyadi alatt keletkeztek. Hunyadi János fia, Mátyás királyunk folytatta a várkastély kiépítését, olasz művészekre bízván annak vezetését. A nagy fejedelem halála után a vár birtoka sok kézen ment keresztül, több ízben pusztította tűzvész, tulajdonosai azonban tovább is építkeztek, míg 1724-ben a vár a királyi fiskusra szállott, mely a regényes jellegű lovagvárat bányásztek lakásául és vaslerakodóul használta fel. A vár még ezután is sokat szenvedett, míg 1854. április 13-án majdnem teljesen a lángok martaléka lőn. Lelkes műbarátok hosszas ösztönzése felkeltette végre a kormány, de leginkább a műtörténi figyelmét és ezek között Schmidt Frigyes bécsi tanár 1867-ben a várat tanítványaival, a bécsi műgyetem hallgatóival meglátogatván, azt pontosan felmérte és restaurálót tervet készített, melynek költségvetését a magyar kormány felhívására 250,000 forintban állapította meg. A restauráció keresztülvitelével azután a kormány Schmidt ajánlatára tanítványát Schuler Ferenc építész, hazánkfiát bízta meg, aki nagy tudással, buzgalommal és finom művészi érzékkel töltötte be feladatát egészen 1870. október 22-én bekövetkezett haláláig. Most Steindl Imre építész tanár vette át a várrestauráció vezetését és azt külsőleg be is fejezte. A vajda-hunyadi vár, mint ebből a rövid vázlatból is látható, nemcsak történetileg igen becses műemlékünk, de művészi szempontból is rendkívül értékes és némely részleteit tekintve egyike a korabeli legkiválóbb alkotásoknak. Történelmi kiállításunk megtervezésénél nem mellőzhette tehát az építész ennek a várnak legalább jellegzetes részleteiben való felhasználását és különösen a lovagterem történetileg is legbecsebb, de művészi szempontból is rendkívül bájos és kiváló homlokzatát. Alpár nem követte a tényleges restauráció eredményeit, hanem a Schmidt-iskolának a »Wiener Bauhütte«-ben közölt restauráció-tervét használta fel műve tervezésénél, teljesen betartva az alaprajz formáját és méreteit és csak a terem magasságát redukálta némileg céljához képest. A földszinti teremnek a tóra néző főfalában azonban az eredeti tervtől eltérően több ablakot volt kénytelen alkalmazni Alpár, amit a kiállítási csarnok jellege teljesen megokolt. A lovagterem melletti torony nem felel meg annak, ami a vajda-hunyadi várban a terem szomszédságában emelkedik.

Alpár művészi érzéke itt megfelelőbbnek tartotta a várkastély egy másik bástyatornyának, az u. n. »Nebojsza« (ne félj!) toronynak körülbelül az eredeti méretében való felhasználását, mely tömegével és érdekes siluettjével igen szerencsésen illeszkedett kompozíciójába. A vajda-hunyadi várkastélynak a történelmi kiállításban bemutatott gyönyörű erkélyes homlokzata egyik legszebb bizonyítéka a hazánkban egykor élénk művészi tevékenységnek, míg az egyetemes műtörténelem előtt abszolút műbecsén kívül az is igen érdekessé teszi, hogy az ilyen erkélyi megoldások rendszeren csak udvari homlokzatokon fordulnak elő és csak ebben az egy esetben létesítettek ilyen feloldott és építészeti kiképzett külső várhomlokzatot, ami tekintettel az akkori idők jellegére, amikor a várkastély védelmi hely is volt, mindenesetre figyelemre méltó.

A vajda-hunyadi lovagteremnek igen szerencsés és művészi lezárása a székes-csütörtökhelyi kettős kápolna felső emeletének utánzata, mely ezt az igen szép góthikus műemlékünket teljesen hiven tüntette fel. Az eredeti műemlék egy ablakkal hosszabb, a támasztó pillérek ottan díszesebb fiálékban végződnek, ezeket azonban a költség szempontjából elhagyta Alpár, míg a gyámpillérek az eredetieknek szigorú másolatai.

Vissza kell térnünk a csúcsíves csoport főbejárójához. Ha a homlokzatok építészeti kiképzésének szigorú sorrendjében haladtunk volna, a korai góth tőparti homlokzat jellemzése után a főbejáró homlokzatát kellett volna említenünk, mely a XIV. század olasz-góth építészetét tünteti fel. E korabeli műemlékek híján Alpár ezt a homlokzatot, mely körülbelül Nagy Lajos korának felel meg, amint hogy a csarnok e része a nagy király korából való emlékeket foglalja magában, szabadon tervezte; felhasználta azonban a székesi templom némely építészeti részleteit, amint azokat Fröhde (a kassai dómépítés vezetője) felvételében találta. A kapuzat felett hatalmas ablak oldja fel a nagy falsíkot, a két fölfegyverzett czimeres zászlós alak pedig az épület profán rendeltetéséről tesz tanúságot.

Bámulatos szép úgy összehatásban, mint részletképzésében a csúcsíves csoportnak nyitott udvara, mely a várkastély u. n. lovagudvarának felel meg. A fölépcső szárnyának megfelelő homlokzat már késői góth formákat mutat, nyílt loggiájának kiképzése rendkívül bájos, de sajnosan nélkülözik benne a hazai motívumokat. Ezen a homlokzati oldalon a Nagy Lajos korabeli homlokzat folytatásaként a fölépcsőház előcsarnoka az emeletben egy nagyobb ablakot, a földszinten pedig egy mellékbejáratot nyert. Ennek a bejáratnak rendkívül érdekes függő mennyezete a már említett csüttörtökhelyi kápolna belsejéből van véve, de a felette levő mérműves dísz és a Madonna a baldachinnal már szabad kompozíció.

A lovagudvar főfalánál a vajda-hunyadi lovagterem fala szolgál. Építészeti megoldásában szintén teljesen önálló, csak a földszint zömök oszlopainak fői vannak vajdahunyadi eredetiek után kiképezve. Az emeleten itt faparkányos ereszzel védett nyílt folyosó teszi ezt a homlokzatot változatossá, hatásos reliefet kölcsönözve neki; míg festői szempontból ennek a résznek igen sikerült polikrómiája és élénk színű cziperpajzsai járulnak a homlokzat architektonikus díszéhez.

A csatlakozó homlokzat már az átmenetet közvetíti korai reneszánsz ízlésű ablakival, míg főpárkánya már határozottan német reneszánsz és így szerencsésen volt összhangba hozható a szárny lezárásul szolgáló toronyépítménnyel, amely a segesvári »Apostolok tornyának« hű utánzata. Ennek a toronynak tömör alépítménye még góthikus ugyan, sisakja azonban már német reneszánsz ízlésű és Alpar abból a feltevésből indulhatott ki, hogy a torony és a csatlakozó szárny eredeti tetője leegyeztetett és később az időközben megváltozott stílrányban terveztek új tetőzetet. A rajta levő kis erkélyt csak a torony nagy tömegének feloldása céljából függesztették hozzá, míg a tulsó, a reneszánsz csoport felé néző oldalon Mátyás királynak Bautzenben, Porosz-Sziléziában levő góthikus domborművé emlékének igen sikerült gipszmásolata volt befalazva.

Az apostolok tornyának földszintjén létesített második kisebb előcsarnokból egy nyitott lépcső vezet a csüttörtökhelyi kápolna emeletére, mely úgy elrendezésében, mint részletképzésében a keresdi gróf Bethlen-kastély (Nagy-Küküllőmegye) hasonló lépcsőjének mása. Az eredetit, mely már teljesen a korai reneszánsz formáit mutatja, inkább festői elrendezése, mint művészi kiképzése teszi érdekessé. A csúcsíves csoportban felhasznált lépcső az eredetinel szerencsésebb, a pihenőnél megfelelő kilépő erkély szabadon van tervezve és részlettagozásában átmeneti formákat mutat.

Ami az egész csúcsíves csoport összehatását illeti, az a képzelhető legszerencsésebb. Az épület emeletes volta megadta a tervezőnek a masszákat; művészi érzéke azután ezeket a tömegeket úgy oldotta fel, hogy azok páratlan festői és architektonikus hatást gyakoroltak. Amire az egyes részek leírásánál nem mutattunk rá, a tetők kiképzésében valóságos virtuozitást fejtett ki Alpar. Változatosság azok idomában, élénk tagozású tűzfalak, karcsú kémények, tetőablakok és egyéb végződések rendkívül érdekes silhuetet kölcsönöztek ennek az épületes csoportnak, melynek már alaprajzi formája is szerencsésnek mondható.

Mielőtt ettől a csoporttól megválnánk, még arról a díszes kútról kell megemlékeznünk, amely a lovagudvar közepén áll. A kút utánzata annak, amely a pozsonyi városháztérben emelkedik. Érdekes ennek a kútnak története. Eredetije Bécsben a Hohenmarkton állott; 1520-ban Pozsony város tanácsa Luthringer András hamburgi kőfaragónál megrendelte a pozsonyi városháztér számára ennek a kútnak mását, azzal a különbséggel, hogy a lovag paizson tartja kezét, melyen Magyarország címere legyen látható. A kútnak Mátyás király kútjának nevezték el, bécsi eredetije azonban elpusztult, míg ennek helyét a Fischer von Erlach-féle foglalta el.

A történelmi kiállítás épületeinek harmadik főcsoportja a reneszánsz-csoport. Tömegére nézve a legnagyobb csoport, melynek az előző kettőtől eltérőleg két tágas belső udvara van. Egészében alaprajzilag szimmetrikus elrendezést mutat. A történelmi csarnok udvarára néző főhomlokzatát és a tóra néző hátsó homlokzatát kivéve, felépítésében szintén igen változatos, részben pedig festői. A kiállításnak ez a része az újkor emlékeit foglalja magában és pedig a mohácsi vésztől kezdve egészen az 1867-i koronázásig. Ha a román csoportot vallásosnak és költőinek, a csúcsíves csoportot festőiségében romantikusnak és hősiességnek találtuk, úgy a reneszánsz csoport jellegének inkább a monumentálisitást mondhatnók. A frontok itt nagyobbak és a kompozíció egyöntetűbb; azután a csoport főhomlokzata, az udvarra néző barok ízlésű palatahomlokzat imponáló középső részével, szárnyaival és hangsúlyozott sarokpavillonjaival dominál az egész felett, aminthogy az egész kiállítási csoportnak ez a legmonumentálisabb homlokzatja. Természetesen itt a reneszánsz résznél a festőiséget már nem élvezhetjük oly mértékben, mint az előző két csoportnál. A reneszánsz építészeti kompozíciók szigorúbb tektonikus tagozása, a párkányok szükségsszerű képzése itt nem enged meg oly nagy változatosságot, mint a romantikus középkor sokkal szabadabb építészeti formái. Különösen érezzük ezt ott, ahol a különböző építészeti részletek egy homlokzati vonalon torlódnak egymás mellé. A csoportnak az a része, amely a csúcsíves csoport felé fordul, a legjobb bizonyosságot szolgáltatja erre. Az építő művész a Rákóczy-ház homlokzatát a löcsei városház loggiájával, csak a löcsei városház tornyának közvetítésével kapcsolhatta össze és minden művészi érzéke és tudása dacára sem tűntethette el egészen azt az idegenszerű benyomást, melyet ennek a homlokzatnak széttagoltsága okoz. Ha talán a műemléknek részben való mellőzésével a kapcsolatot maga komponálhatta volna, egyöntetűbb homlokzat lett volna nyerhető, de szenvedett volna a csoportnak történeti jellege, melyhez éppen ennek a homlokzatnak részletei nagyban járultak hozzá.

Ezt a homlokzatot, mint említettük, a löcsei városház tornya osztja ketté. A tornyot itt régi alakjában látjuk, óralapjával és cseréppel fedett, nyomottnak mondható, sisakjával (az eredetit azóta Schulek Frigyes restaurálta). Architektúrája kissé szegényes reneszánsz, melyet csak kora tesz némileg becseccs. Balra a toronytól, ha felé fordulunk, áll előttünk az eperjesi u. n. Rákóczy-ház homlokzata, melynek eredetije majdnem teljesen az enyészetnek esett áldozatul s csak jellegzetes párkánydísz maradt meg. Erkélyeit elpusztították, földszintjét idomtalan boltnyílásokkal törték keresztül. Megörökítését Schmidt Frigyesnek köszönjük, ki azt tanítványaival felvette és a »Bauhütte«-ben közölte. A torony jobb oldalán egy loggiában feloldott építmény van. Egyszerű rendszere nem mondható kópianak, de a löcsei és besztercebányai régi városházak külsejére emlékeztet.

Közvetetlen szomszédságában a tóra néző sarkot egy igen kedves építmény foglalja el, egy toronyszerű pavillon François I. ízlésében. A francia korai reneszánsz hazánkban

seholsem hagyott nyomot, az építőművész itt tehát nem is akarhatta hazai építészetünk egy korszakát vagy irányát ábrázolni, ő csak élt azzal a, mondhatnók költői szabad-sággal, hogy az épületcsoport festői hatásának emelésére a reneszánsz szélesebb formái közé a francia korai reneszánsz finom és még a késői góthikára emlékeztető filigrán részletezésű emléket állítsa be. Mi pedig szívesen hűnytünk szemet ennek a programmal szemben elkövetett inkonzekvenzániának a szép építészeti részletért.

A tóra néző homlokzat egy kiugró középrészről áll, kerek saroktoronyocskákkal, két egyenként négy ablakos szárnyal és két sarokpavillonnal. Az egyik sarokpavillonról, amely François I. ízlésében épült, már megemlékeztünk; ennek megfelelőleg a homlokzat másik végében áll egy toronyszerű építmény, melynek érdekes kiemelkedő sisakja messzire ellátszik. A brassói Katalin-bástya mása ez, helyesebben annak végződései, míg az alatta látható törpe galériát az építész szabadon komponálta hozzá. Korai reneszánsz ablakai és polikrom erkélye a bártfai városházról vannak kölcsönözve és különösen az utóbbi igen szerencsésen van a nagy kőfalsíkba beillesztve. A tornyot igen érdekessé teszi a festői környezet, a gazdag növényzet, mely különben az egész homlokzat előtt megmaradt s annak vonzó jelleget ad.

A két sarok közé beillesztett front nem tekintendő utánzatnak. — Ha a Katalin-bástya sisakja alatt levő toronyépítményt a várúr eredeti fészkeének tekintjük, akkor a szárnyépület a későbbi terjeszkedésnek felel meg.

Ez a hosszú szárny általában a szépebb házak speciális jellegével bír. A sgraffitos homlokzatok Késmárkon igen gyakoriak, a párkány feletti végződés pedig éppen jellegzetes külsőt ad ezeknek a házaknak. Ehhez hasonló végződések, melyek kissé szaraczen ízlésűek, a szomszédos Lengyelországban, Csehországban és Morvaországban is gyakoriak, és feltehető, hogy lengyel építész hozták be őket Magyarországra is. Nálunk előszeretettel nevezik ezeket a sajátos építményeket magyar reneszánsznak, de be kell vallanunk, hogy nem sok joggal, bár némi eredetiség és nemzeties jelleg nem tagadható meg tőlük. A poprádi, löcsei, késmárki campennillák stb. legérdekesebb példányai ennek az építési modernnak.

A Katalin-bástya tornyához csatlakozó és a tő benyúló ágára néző homlokzat már a késői barokk stílus szülötte. Ha időbeli sorrendet akarunk megállapítani, úgy mindenesetre a brassói torony a legrégebb; törpe galériájának mellvéde még góthikus, ablakai és erkélye már korai reneszánsz. — A csatlakozó sgraffitos homlokzat korban fiatalabb, ehhez csatlakozik a francia ízlésű torony, a magyarországi reneszánsz ízlésű építmények, a késői reneszánsz löcsei toronnyal és ezen, valamint az eperjesi homlokzaton túl, a barok főhomlokzat sarokpavillonja áll.

A főhomlokzatnak architektúrája a XVII. század végére vall. Stílje a Fischer von Erlaché.

Mária Terézia királynőnek uralkodása idejére esik a barok ausztriai virágzása és a nagy királynő és környezetének befolyása hazánkat is benépesítette ennek a stílnak termékeivel. Építészetben és műiparban a barok lett uralkodóvá és hogy csak keveset említsünk, e korbá esik és ezt a stílust képviselik a gödöllői királyi vár, a nagyváradi püspöki palota, az egri liceum, stb. épületei. — Ebben a szellemben, Fischer és Hildebrand szellemében alkotta meg Alpar a reneszánsz csoport főhomlokzatát, mely sok reminiscenciát tartalmaz némely általánosan ismert és időben még a XVII. század végére eső építményről. Alpar azonban itt sem lett hűtelen követett irányához. A főkupola tervezésénél ügyesen használta fel a gyula-fehérvári u. n. Károly-kapú nemes ízlésű barokk motívumait, tetejébe azonban az ott levő VI. Károly lovasszobra helyett a magyar állameszme szimbólumát, a szent koronát helyezte. Ez a front különben gazdag szobrászati díszet is nyert. A főcsoport Köllő Miklós műve a haladás fátylóját tartó gényusz alakjával, a többi szobor Bezerédi és Kallós műve.

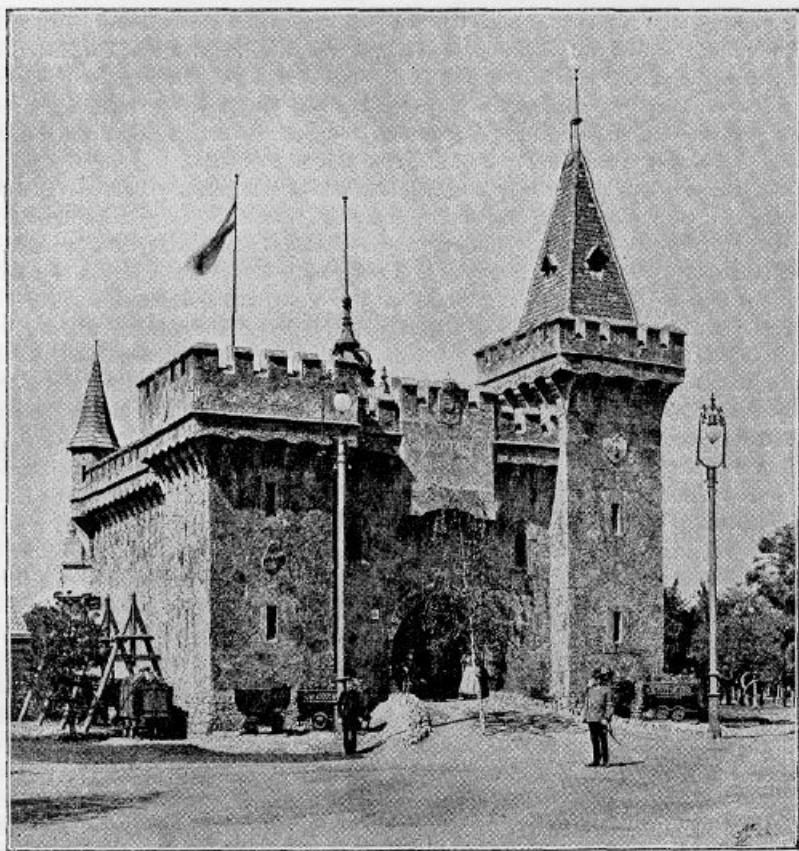
Ennek a hatalmas homlokzatnak a tő felőli sarokpavillonja és a brassói torony között van beékelve a fentebb már említett késői barokk ízlésű homlokzat, mely már a XVIII. század közepére, Mária Terézia uralkodásának delére esik. Igen szép ennek a homlokzatnak középső kiszökése, mely a földszinten egy eredetileg kapunyílásnak tervezett fülkét mutat, amelybe később illesztettek ablakot. Az a magyarázat, hogy ezt a kaput akkor falazták volna be, mikor az udvarra néző barok főhomlokzat felépült és azon át létesítették a bejáratot, már csak azért is erőltetett, mert mint mondtuk, ez a homlokzat stílje szerint mindenesetre későbbi. Ilyen befalazott kapunyílásokat igen sokat találunk és itt csak hozzájárult az építész ezzel a kis megfigyeléssel alapuló részlettel ahhoz az illúzióhoz, melyet a történelmi csarnok épületeinek tervezésénél és megépítésénél éppen ilyen finomságok alkalmazása által a legnagyobb mértékben sikerült felköltötenie.

A barok főhomlokzat középső kapuján át lépünk be a homlokzattal egykorú ízlésben tartott csarnokba, melynek boltozott födeme ovál nyílásán át a kupoláig tekinthetünk fel. A bejárat tengelyében hatalmas egykarú lépcső vezet az emeletre, a csarnokból jobbra és balra vezető körseleket hajlású folyosók pedig a sarokpavillonokig folytatódnak. Ugy ezek a folyosók, mint a kiállítási termek bőséges világítást nyertek; az udvarokat világításra csak a rövidebb szárnyakban elhelyezett nagyobb szélességű termeknél vették igénybe.

A történelmi kiállítás tulajdonképeni épületeit ezzel áttekintettük és még csak a szerkezetéről kell egyetmást mondanunk. Bár a történelmi kiállítás épületei határozott provizorikus jelleggel épültek, mégis igen megnehezítette a feladatot, hogy a kiállított tárgyak, mint műkincsek, drágaságok és unikumok mérhetetlen értékére való tekintettel gondoskodni kellett arról, hogy ezek tűz ellen a legfokozottabb mértékben védessenek meg. Az építkezés megkezdése előtt tűzpróbakísérleteket tett az igazgatóság. Wünsch-féle gipszpallókkal történtek beható kísérletek annak kipróbálására, hogy ezek hőelszívó képessége kielégítő-e? E kísérletek eredményeként konstatálható volt, hogy a gipszpallók a velük burkolt faalkotó részeket huzamosabb ideig tartó és fokozottabb tűz ellen megvédik ugyan, de azért mennyezetszerkezeteknél egyedül alkalmazva áttörés ellen kielégítő biztonságot nem szolgáltatnak. Az itt nyert tanulságok felhasználásával létesültek a történeti csoport építkezéseinek szerkezetei.

A román csoport tömör falazatot, kő és vegyes falazatot kapott és csak a tornyoknak volt faszervezetük. A királysobák szerkezeti szempontból teljesen szolidul készültek.

A csúcsíves és reneszánsz épületcsoport váza fából készült és nagyrészt pilóta alapozást nyert. A favázat itt 30 cm vastagságban kifalazták, olyképen, hogy a fageren-

A salgó-tarjáni kőszénbánya pavillonja.

dák mindenütt 8 cm téglá vagy gipszpalló-borítást nyertek. Ott, ahol mélyebb ablak- vagy ajtónyílásokra volt szükség, kettős vázat alkalmaztak és az illető mélyedésben ezt kifalazták. A fűdém szerkezetek az emelet felett kizárólag csapos gerenda, tehát abszolút tűzbiztos fűdémek, közből pedig borított gerenda mennyezeteket alkalmaztak, úgy azonban, hogy ezeket tűzbiztosítási szempontból alulról gipszpallókkal burkolták. Ott, ahol a feszításválasztás túlságosan nagy volt, vassínkeket alkalmaztak öntött vasoszlopok fölött és ezekre fektették egy oldalt a mennyezet gerendáit, míg azok másik oldalukkal a falra támaszkodtak.

Kiépítés, toldalékok, tornyoknál és általában olyan épületrészeknél, amelyek csak az építészeti külső végett készültek és nem szolgáltak kiállítási célra, gyakran alkalmazták a drótháló falakat, melyeket azután kevés gipszzel kevert vakolattal dobtak meg. A csarnokok tetőit cseréppel, bádoggal fedték, csak a barokk épület tetőinek a belső udvarok felé hajló tetősíkjai voltak péplemezzel fedve.

A csoport építkezéseinek, kiviteli munkái a Neuschloss Ödön és Marcell céget dicsérik, akik a legnagyobb buzgalommal segédkeztek azon, hogy az építész eszméit megvalósítsák. Az ő érdemük a kivitel pontossága és nem kis mértékben annak mondhatni művészi tökéletessége, ahogyan ezekkel a szurrogát anyagokkal nemcsak a pompás kőpalotákat utánképezték, de még családiaság híven voltak képesek visszatükröztetni az évszázadok folyama alatt kiállott viharok nyomait is. Viszont itt kell megemlékezni Alpár fiatal építész fiatal gárdájáról is, amely vállvetve törekedett, hogy mesterének intencióját megvalósítsa és ezek között Frommer Lajos építészről, aki a történelmi csarnok építkezésénél mint annak vezetője dicséretes buzgalommal működött.

Alpár munkáját újabb dicsérrel illetni mindenestre szószaporítás volna. Maga az a körülmény, hogy e mű anyagának legnagyobb részét éppen az ő munkája szolgáltatta, kötetek helyett beszél. Felfedezni művészi képességét még feleslegesebb munka volna; a mi feladatunk csak az lehet, hogy az utókor számára megmentsük annak szellemi részét, hogy messze túlélje azt az időt, amikor az anyag már el fog pusztulni. Meggyőződésünk, hogy a megérdemelt babért a művészet története fogja az építőművészeknek odaítélni.

Egy dologra azonban mégis ki kell terjeszkednünk. Az általános elismerés közepette, melylyel a történelmi kiállítás építészete a legszélesebb körben találkozott, bár elszigetelten, mégis hallatszott egy kifogás, ha ugyan annak mondható ez, hogy t. i. ezek az építmények, bár abszolút művészi szempontból kifogástalanok, az archeológiai és történelmi hűség szempontjából nem mindig állják ki a bírálót. Két körülményre kell ezzel szemben hivatkoznunk. Először is nem szabad arról megfeledkezünk, hogy itt végre is csak kiállítási épületek tervezéséről volt szó, tehát nagyon is efemer értékű objektumokról, amelyek tervezésére, feldolgozására és kivitelére bizony csak aránytalanul rövid idő állott rendelkezésre; másrészt meg tekintetbe kell vennünk azt a körülményt, hogy magyarországi építészeti emlékeink felvételeinek gyűjteménye csak igen hézagos és nem mindig megbízható, hogy gyakran a helyszínen felvett vázlatok, eredeti időrabló felmérések, olykor pedig tenyéryní nagyságú fényképek után kellett ezeket az emlékeket úgyszólván újra megkomponálni, amihez képest az eredmény majdnem bámulatos volt. Építészeti emlékeink rendszeres gyűjteménye még teljesen hiányos, úgy hogy egész korszakok építkezési tevékenységéről máig is merőben téves vélemények vannak elterjedve és így nem is tekinthetjük mi a történelmi kiállítást ezeréves építészeti hű tükrének, hanem csak első és rendkívül szerencsés kísérletnek arra nézve, hogy a történelmi építészetet megteremtjük és egyszersmind hathatós eszköznek arra is, hogy tudományos és kormányzati körök figyelmét paragon heverő kincseinkre és pusztuló műemlékeinkre irányítsuk.

A történelmi kiállítás épületeinek belső díszítésével és festésével, mint azt a kiállítás történetének vázolásánál említettük, Schickedanz Albert építész bízta meg.

Az ő működése feltétlen elismerést érdemel, ő volt az, aki ezekbe a termekbe egyéniséget hozott és azok kiképzését olykor művészettörténeti szempontból is igen értékesé tette. Működésének köre tulajdonképpen csak a csúcsíves és reneszánsz csoport termeké nek és szobáinak kiképzésére terjedt ki, mivel a román épületesoportot egészen a csúcs-íves csoportig, a reneszánsz csoportnak pedig barokk ízlésű olasz-góth csarnokát és lépcső-házát Alpár képezte ki. Kivétel volt még a reneszánsz épület Eszterházy-osztálya, melyre még visszatérünk.

A csúcsíves csoportban a vajda-hunyadi vár lovagtermét kell először említünk. Öt nyolcszögű vörösmárvány-oszlop által két hajóra osztott hatalmas helyiség ez. Az egész csúcsíves rendszer, valamint az oszlopok is a vajda-hunyadiaknak lehetőleg hű utánzatai. Az oszlopfejeket, valamint a padlózatot is czimerek ékesítik. A falak itt al fresco vannak festve, a képek hadi jeleneteket ábrázolnak. A lovagterem végében a hadi kiállít-ás élénk ellentétként a csütörtökhelyi szentélyben a középkori hitélet kultusztárgyaival találkozunk, a magas kápolna ablakai magyar szentek üvegfestésű képeivel vannak díszítve. A lovagteremtől balra egy hosszukás alakú terembe lépünk, melyet építész a bártfai városház termének mintájára alakított, oly formán, aminő az eredetileg lehetett. A terem famennyezettel bir, a mennyezet alatt a falat festett czimerek díszítették.

A vajda-hunyadi vár emeleti lovagterme a földszinti után készült rekonstrukciót mutatja be, ami némileg anakronizmus, mert Vajda-Hunyadon, bár a kőfaragó munkák részben készen vannak, az emeleti helyiség restaurálása nincsen befejezve. Ez a terem a földszintnél sokkal gazdagabb; térhatását az erkélysor folyosóval egybefűzött fülkéi igen szépítik.

A bártfai városház terme felett ismét érdekes helyiséget találunk; ez egy XV. századbeli könyvtár-szobának utánzata teljes felszerelésével. Stíljé már reneszánsz, amint az Mátyás király korában lehetett. A falak szintén figurális festéssel díszesek. A könyv-tár-teremből egy kisebb szoba nyílik, melynek kitűnő mennyezete a háromszékmegyei maksai ev. ref. templom magyar motívumokkal gazdagon kifestett famennyezetének igen sikerült utánzata.

A reneszánsz épületesoportban, annak földszintjén, meglep az esztergomi székes-egyház vörösmárványból készült régi kápolnájának a családiaság hű utánzata. A Bakács Tamás érsekről elnevezett kápolna az olasz reneszánsznak hazánkban páratlan mester-műve; és ezt természetes nagyságában, újabbkori, Simor János primás által építtetett, kupolájával együtt, hű másolatban készítette el Schickedanz. Az eredetit az építész biboros érsek, aki Mátyás királynak bizalmasa volt, olasz mesterek által építtette a régi bazilika mellé saját mauzoleumául. A régi bazilika azonban később elpusztult és csak ez a kápolna maradt meg a nagy primás emlékéül, aki 1521-ben halt meg.

A kápolnával szemben a reneszánsz építész egy másik emlékét láttuk reprodukálva: a gyulafehérvári székesegyház kapuját. A következő helyiségeket ismét festészeti díszé teszi érdekessé. Itt az építész a csik-ménésági templom falfest-ményeinek motívumait használta fel.

A következő helyiség a melléklépcsőt foglalja magában. Ennek mennyezetét Huszka József tanár tervezte. A székely föld emlékeinek ez az avatott ismerője és igazán lelkes híve itt 1878-i csik-somlyói motívumokat használt fel. A reneszánsz csoport hátsó homlokzatának megfelelő három teremnek elcsúszott egy famennyezet tette érdekessé, amelyet Schickedanz Mária királyné körmöcbányai házának mennyezete után készített. E teremsor végében a második melléklépcső székelyföldi ornamentikájával ismét Huszka ízlését és tudását dicséri. Még egy helyiség tűnik itt fel, mely a magyar-dályai ev. ref. templom mintájára, zöld lombozattal gazdagon van kifestve.

Az épület emeletén az egykarú monumentális lépcsőház tengelyében fekvő termet a budapesti központi papnevelőnek a magyar pálosrend által létesített könyvtárhelyisége és temploma motívumainak felhasználásával festette az építész, míg a jobbra nyíló terem a Lamberg grófok pozsonyi palotájából kölcsönzött stucco-díszszel van borítva. Igen érdekes a középső teremtől balra eső helyiség, mely ismét a pozsonyi városház régi tanácstermének motívumaival van kiképezve, a mennyezet közepén egy XVIII. század ízlésében festett képpel.

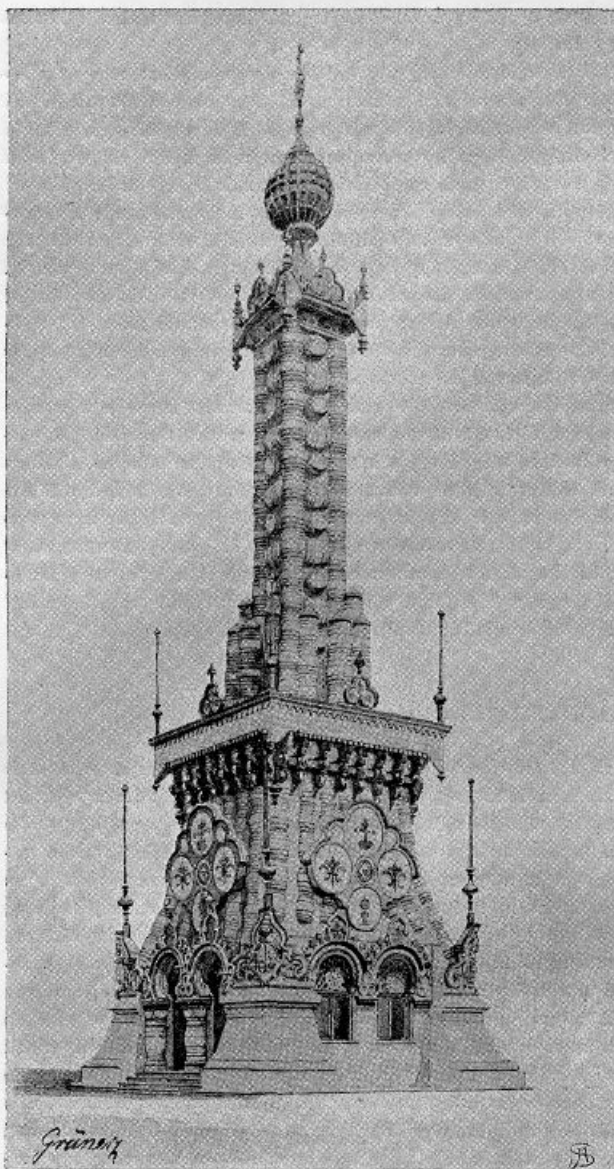
Az eperjesi és löcsei homlokzatoknak megfelelő szárny emeletén néhány igen érdekes enteriört találunk. — Egy folyosórészlet itt a fraknoi vár régi levéltári helyisége szerint van kifestve, innen egy lakószobába nyílik betekintés, mely hű másolata a besztérczébányai Turcsányi-háznak, jellegzetes stucco-díszszel és a fraknoi vár egyik kancellójának utánzatával.

Tovább a trencsényi egykori jezsuita-ujonczház ebédlő termének egy részét látjuk magunk előtt, majd a XIX. század elején divott ízlést mutatja be két szoba korhű kiképzése: a gróf Khuen-féle szepesmegyei hatkóczi kastély egyik szobája és Kóburg herceg szent-antali kastélyának egy terme, mindkettő az empire ízlésnek jellegzetes képviselője.

A földszinti helyiségek áttekintésénél már megemlékeztünk a két melléklépcsőről. A francia korai reneszánsz pavillonban levő melléklépcső emeleti csarnokát ugyancsak Huszka a mérténfalvi — háromszékmegyei-templom motívumaival festette ki, míg a túloldalon levő lépcsőház emeleti helyiségeit a delnei templom mintáival, a lépcsők mennyezetét pedig az ulaki unitarius székely templom motívumaival díszítette. — Huszka tevékenységét ezért is csak ismételt dicséret illetheti. Egész tárházát tette itt közkincsé a székelyföldi magyar díszítő motívumoknak, melyeket ő évtizedeken át hangyaszigor-galomban gyűjtött össze.

Az emeleten a késői barokk homlokzatnak megfelelő szárnyban egy fényes lakosztály volt berendezve. — Eszterházy Pál herceg saját költségén készítette ezeket a helyi-segeket, hogy mesés gazdagságú palotájának terméit a kiállításon bemutassa. A Sopron mellett fekvő Eszterházy-kastély, mely nemcsak Magyarországon, de az egész monarchiában a legszebb korabeli palota, már teljesen meg volt rongálva, amikor 1890-ben Schmidt Frigyes Ottó bécsi építész és díszítő bízta meg a kastély restaurálásával, amit ő hat és fél év alatt el is készített. A kastély szobáinak a kiállításon való bemutatását Bubits Zsigmond kassai püspök, az Eszterházy-uradalom zárgondnoka eszközölte ki és a termek utánképzésével szintén Schmidtet bízta meg.

A boltozott terem egyharmada a Salle à terrain-nek, mely azonban a szűk helyi viszonyok miatt itt sok változást szenvedett, annál is inkább, mert az útból álló vas-

Az Apolló közlajfaomító kiállítási építménye.

értéket tulajdonítanak. A kiállításon e terem sorozatához vezető portale azonban szabad kompozíció.

A bemutatott szobáknak nagyobb abszolút műértéket természetesen nem tulajdoníthatunk.

Az enteriőrök művészi hatása nagyon is összefüggésben van azok térhatásával és azért bizonyos abszolút léptéket itt nem használhatunk.

Építészetileg kiképzett szobákat kiállításokon túlságosan kicsinyített léptékben bemutatni éppen ezért nagyon is hálátlan feladat. Mégis a legnagyobb elismeréssel kell megemlékeznünk úgy a kiállító herceg áldozatkészségéről, mint Schmidt tevékenységéről, hogy alkalmunk volt hazánk e fényes és művészi kastélyának berendezéséről és nagy értékű butorairól hacsak közelítő fogalmat is szereznünk, s ezáltal hazai építészetünk képét teljessé tennünk; ugyanezért nem kis érdem illeti Schickedanz-ot, aki kiváló gondnal és érzékkel válogatta meg a hazai építészetünk különböző korszakaira leginkább jellegzetes motívumokat és részleteket, hogy azok felhasználásával a történelmi kiállítás belsőiségeit történeti jellemben képezze ki. — Nem mulaszthatjuk el, hogy dicsőítő szóval ne illessük Pauly Erik festőművészt, aki a művészi falfestésnek nagy részét a Schickedanz vezetése mellett és intenciója szerint végezte.

A Széchenyi-szigeten a történelmi főcsoport fent nagy részletességgel bemutatott három épületrészportján kívül még az ugyane kiállítási csoport keretébe tartozó ősfoglalások épülete állott.

A vadászat és pásztortétel történelmi emlékeinek bemutatására szolgáló vadász-kastély külsejű emeletes csarnok fa-architektúrát mutat, a XVI—XVII. század fa-architektúrájának formáiban. Építészetileg tulajdonképpen a történelmi építmények csoportjából kiválik, mert nincsen szigorú történelmi vagy éppen magyar karaktere, és inkább elhelyezése miatt és a benne elhelyezett kiállítási tárgyak jellege miatt sorozzuk ide.

A pavillon külső felépítése igen festői és megnyerő. Tetőinek változatos kiképzése különösen sikerült, azok mesterségesen ósdivá tett faszindelyekkel, melyek a főhomlokzat kis tornyainak homlokoldalait is borították, igen regényes benyomást tettek a szemlélőre. Detail szempontjából különösen sikerült volt a főhomlokzat gazdag fa-architektúrája, a bejárat és a felette lévő loggia, valamint az oldalt alkalmazott nagyobb ablakok analóg dísz. Ez az objektum is csak újabb bizonyítást tett tervezőjének, Alpár Ignácznak sokoldalúságáról és a könnyebb modorú architektúrák iránt való finom érzékéről.

A vadász-kastély mögül keskeny fahíd vezet a tóban cölöpökre épített halászkunyhóba, mely felépítésében egészen magán viseli a legprimitívabb építési technika jellegét. Kerekalakú cölöpös faépítmény, náddal és szalmával fődve, tetején az elmaradhatatlan golyafészekkel.

Az egész annyira naiv, hogy szinte lehetetlen, hogy képzett építész csinálta. Olyan az egész, mint egy kedves, elhaló akkordja valamely népdalnak.

oszlop kikerülése végett túlságosan keskeny lett. Az eredeti terem, melyet 1765-ben olasz művészek készítettek, mesés szépségű. Ez a terem a park nivójában van és a hercegi vendégek ezen áthajthattak. Ebből, a traktus egész szélességét lefoglaló, helyiségből jobb oldalon folyosó vezetett, mely az eszterházai palota fénykorára emlékeztető képekkel volt díszítve és innen tekintettünk be az egyes szobákba, amelyek közül az első, amely vadászjeleneteket ábrázoló képekkel volt díszítve, az u. n. József császár-szárnyának egy előterme; a következő az Eszterháza felé néző szárny földszinti hercegi szalonjának közelítő utánzata; a harmadik a középső szárnyban levő hálószobának másolata, amelyben Mária Terézia királynő meghalt, az utolsó pedig a vieux-laque utánzattal halvány mása a kastély XV—XVI. Lajos korabeli átmeneti stílus pompás vieux-laque szalonjának.

Magában a kastélyban körülbelül 120 szoba van, melyek közül úgyszólván mindegyiknek nagyobb stílusztikai

Egyéb történelmi és néprajzi jellegű építmények.

A történelmi építészet csoportjába tartozik az az építmény, a mely az u. n. Nádor-szigeten az állandó hidtól jobb kézfelé, főhomlokzatával a kiállítási körutra, két homlokzatával pedig a tóra nézett, és a kereskedelem-, pénz- és hitelügy kiállításának szolgálatában állott. Tervezője, Quittner Zsigmond az épület tervezésénél a régi kereskedőházak mintáját tartotta szem előtt, amint ezeknek néhány emlékét felvidéki városainkban ma is megtaláljuk. Maga a főhomlokzat a kézmárci és löcsei épületek jellegzetes formáit mutatja, a sarok toronyszerű építménye a kézmárci kampanile sikerült utánzata. Az az oldal, amely árkádjaival a körutól a történelmi kiállítás területére vezető utra tekint, a nagyszobeni u. n. lábas házakra emlékeztet, a történelmi kiállításra néző oldal pedig, mely talán legsikerültebbnek volt mondható, barokk formákban az iglói székház mintájára volt kiképezve. Kevésbé volt szerencsés az épületnek negyedik s modern reneszánsz homlokzata, mely az Andrássy-ut felé nézett, s magas manzárd tetejével a többi részek hatását is megzavarta.

Az épület udvarát érdekesen képezte ki az építész a löcsei Tőke-féle ház mintájára.

Tovább a kiállítási körút mentén a házi ipar csarnoka állott, melynek tervezésénél ugyancsak történelmi reminiscenciák vezették építészt, Hubert H. Az egész épület jellege hasonló ahhoz, amit már a történelmi csoport reneszánsz részénél, a löcsei városháznál találunk. Itt csak a torony utánzata a pozsonyi városház tornyának, mely alsó részében még góth formákat mutat, míg felső része és sisakja barokk ízlésben épült ki. Az utánzat nem volt azonban különösen sikerültnek mondható, hiányzott a finom és gondos részletképzés, a mely egyedül adhat az ilyen jellegű építménynek jogosultságot. Művészi tekintetben sokkal érdekesebb volt ennél az építménynél maga a kiállítás, amelyet benne rendeztek. A kiállított házi ipari tárgyak között, a felhalmozott himző és díszítő munkák, fadaragványok, házi eszközök, a festett edények és majolikák között egész seregét találhattuk a zamatos magyar díszítő motívumoknak, melyek ezt a kiállítást rendkívül érdekessé tették és naivitásukkal, de mindig czélyszerű formáikkal a magyar nép foglalkozására és ötletes gondolkodására, de egyszersmind vele született szép érzékére is vetettek világot.

A házi ipar csarnokából kilépve, magunk előtt látjuk a kiállításnak egyik igen érdekes csoportját, a

néprajzi kiállítást.

A kiállítás faluja három utcából áll, melyek közül kettő a falu terére, a templom-terre nyílik. Van a faluban 24 lakóház, 4 középépület és egy csárda. Ezek a házak igen szerencsésen mutatták be hazánk különböző vidékeinek építési módját, mindenkor olyan objektummal, a mely annak a vidéknek vagy nemzetiségnek szokásaira, életmódjára és így építkezésére nézve tipikus példát adott. Hogy a kiállítás faluja ehhez a programhoz képest megépíthető legyen, a kereskedelmi miniszter Dr. Kovács Gyulát, Dr. Jankó János muzeumi őrt és Fittler Kamill építész, az iparművészeti iskola igazgatóját küldte ki, hogy az egyes vármegyék építési módját és szokásait tanulmányozzák és megjelöljék azokat a házakat, amelyek azután a kiállításon az illető típust képviseljék. A kijelölt különösen jellegzetes építmények nyomán többnyire az egyes vármegyék államépítészeti hivatalai tervezték meg a házakat és az illető vármegye saját költségén építtette fel azokat.

A falu iskoláját a vallás- és közoktatásügyi miniszter építtette fel és rendezte be mintanépiskola gyanánt, nagyrészt saját tárczájának költségére; a község-házat és mintakórházat pedig a belügyminiszter építtette fel.

A falu temploma, a mely a köztéren állott, a kalotaszegi magyar-alkói ref. templom mintájára épült, és Zichy Jenő grófnak a kaukázusi utjából hozott ősmagyar vonatkozású tárgyait helyezték el benne. A templomot védőfal vette körül, a melylye, hajdan a nép talán a küllelenség ellen védekezett, az utókor azonban ezekből a falakból árubbodékát csinált országos vásárok alkalmára. A kiállítás tartama alatt itt állandó vásár volt, a melyen mindenféle magyar különlegességet árultak.

A falunak három utcája volt. A magyar utca, a nemzetiségi sor, meg a német szög. A magyar utcában 12 ház, tehát az összes házaknak fele, képviseli a magyar vidékek és nép építkezési modorát, a német építési módot négy ház, a nemzetiségi soron a román 2, a szláv típust pedig 5 ház képviseli.

A falu néprajzi szempontból rendkívül érdekes és tanulságos képet nyújtott, és benne a hazánk különböző vidékein divó építkezési módokat a legjobb példákkal láttuk képviselve. Talán semmisem annyira jellemző valamely népfajra, gondolkodás és életmódjára, gazdasági állapotára, vallásosságára és művelődésére, mint az a ház, a melyet magának épít. A jólét vagy szegénység, az előbbivel összefüggő rendszert és csiniránt való érzék, az utóbbinak következtében a tisztatlanság mind kifejezésre jutnak az épület külsejében és beosztásában, annak anyagában, fedési módjában, végül pedig díszítésében és ennek az ornamentikának különlegességeiben.

A kiállítási körutról a székes-főváros pavillonján túl balra lépünk be a falu nemzetiségi sorába. A sárosmegyei tótok apró ablakos, szalmával fedett szegényes háza áll itt legelől, hasított nyírfakerítéssel körülvéve. Boronás faépítmény ez, külsőleg bevakolva, melynek homlokzati díszje az a szent kép, amit tulajdonosa akasztott rá. Szemközt vele van a nádfelelű bácsbódogmegyei sokác ház, igen jellegzetes kerítésével, melynek faragott, tagozott bálványai meg kapu-szárnyai élénk színű cifrázatokkal, figurális és virágdíszű ornamentikájukkal ennek az igen érdekes népnek a cifrásgában való különös kedvtelését tükrözik vissza.

Tőszomszédságukban a beregmegyei ruthén ház, jellemző erre a szegény, kevéssel beérő népre. Háza nem nyert falalpozást, hanem csak szánon nyugszik, fonott kerítése, zsupfedele van.

A vend ház ezzel szembe került. Vasvármegye állította fel ezt a mintaházat, a mely a vendek szorgalmáról és gyakorlatias gondolkodásmódjáról tanuskodik. A homlokzatot itt apró szívek és egyéb naiv, a gyakorlati életből vett díszítő motívumok ékesítik. Ezt a házat a bolgár követi, melynek homlokzatán a bolgár házakra olyannyira jellemzően ott van a tulajdonos védszentjének szobra. A ház különben teljesen modern és sokban elüt a régi típusú bolgár háztól. Következő szomszédja, a czerpá-

jai szerb ház, a volt határörvidékből való. Egész építési módja népének nagyobb jólétéről tanuskodik, cseréppel van fedve, homlokzatán építészeti kiképzett, de mindenestre naiv oromzat látszik, mely pillérek által van mezőkre osztva. Az oromzat ablakai alatt a vakolattól domborúan felhordott virágedényeket látunk néhány szál naturalisztikus virággal, az egész színezve van. Érdekes a kerítése is, a mely falazott pillérek között ferdén rakott téglasorokból állórtan van képezve és igen ötletesnek mondható.

A szomszédos ház a krassó-szörénymegyei környékéről a román ház. Homlokzatán sárga-kék színű koczkás mintájú festést találunk, amint ezt a Lugosból Bosánba vezető ut mentén gyakran lehet látni. Lépcső viz a fedett folyosóra, míg az udvarnak érdekes fakapuja van, gyalog- és kocsibejáróval, zsindelyes tetővel. A falu másik oláh háza Szálláspatakáról, Hunyadmegyéből került fel, igen érdekes és jellegzetes gerenda (block) építmény, melynek ciklopfal módjára épített alapzata és hosszú fa-zsindelyes tetője van.

Igen érdekes a következő ház, mely a nyitrai megyei handlovai német házak mintájára épült. Emeletes épület, melynek földszintje falazva van, itt van a közös ebédlő, emeletét valamint szárnyépületét ácsolt gerendákból képezték ki. Itt a hálósobák vannak elhelyezve. Csinos faoszlopos galériája van, oromdeszkázásába keresztalakot vágott a jámbor házigazda, kapuzata és kerekese kútja még érdekesebb teszi a különben is festői csoportosítást. A szomszédos jécsai ház a torontáli sváb házak típusa. Két részből áll. A nagyobb, mely jómodú gazdára vall, díszesebb, tagozott homlokzattal és az elmaradhatatlan orommal bir. A kisebbik az udvaron belül került. Ez az öregnek háza, akik már nyugalmába vonultak, miután az ottani sváb szokás szerint gazdaságukat felnőtt gyermeküknek adták át. A nagy háznak kőoszlopos tornáca van, az egészet érdekesen tagozott, téglából épített és vakolt áttört kerítésfal határolja.

Ezen a soron a metzenzefi ház hármablakos homlokzata, falkerítésű udvarával, széles deszkázott kapujával következik, majd a szász ház zárja be e sort az utca színébe épített kukorica göréjével.

A falu végén, az ut másik oldalán, a cigányok helyezkedtek el; szomszédságukban a magyar sort a brassói csángó ház nyitja meg, mely úgy amint van a Brassó megyei Csernát faluból került ide. Mellette a veszprémi megyei szt.-gaáli községből lemásolt oszloptornácos ház, azután a borsodmegyei matyó háza ékeskedik díszes homlokzatával, melynek lisenákkal osztott vakolt földszintje része felett gazdag tagozású faoromzata tűnik szembe. Tetője gyékénynyel van fedve, udvara előtt csinos rácsos kerítés húzódik el. Szomszédja a bűdszentmihályi ház, Szabolcsmegyéből, míg a mellette lévő göcseji házat Zalavármegye építtette. Ez a ház építészeti minket különösen érdekel, miután a tősgyökeres magyar építkezést, a sátoros tetőt mutatja. Tornáca homlokoldalán van, a feléje hajló tetőt itt díszes megfaragott oszlopok hordják, a homlokzatot rózsafüzérek díszítik. A homlokzat előtt, az utca felé, kis négyszögletes virágos udvar van itten.

A következő ház a palócz házat mutatja be egy közép módú vragyolcsi (Nógrádmegye) telkes gazda házában képében, jellemző reá, hogy mellékeépülete, mint általában a palócz házaknál, hozzá van építve.

Igen szép a somogyvármegyei eszéköllyi ház. Előtornáca gazdag ékítményű. Sorrendben a Torda-Aranyosmegye által emelt torockói ház következik, rendkívül jellegzetes építészeti formáival. Alsó része vakolt, felső része fapallókkal borított gerendavár. Kapuja az, u. n. leveles kapuk típusát mutatja be, fedeles ajtója, valamint külön kiképzett konyhabejárata egyaránt érdekesek. Egyik legszebb háza a falu magyar utcájának a kolozsmegyei kalotaszegi ház. Díszes faépület ez, kontyos fődéllel. Tornáca végig fut hosszoldalán, az utca felé ezt csinos farács zárja el, megakadályozva a kíváncsi betekintést. Érdekes az utcai ablakoknak kihajló fából készült ablakosára, az utcaajtó bálványfáinak igen díszes magyaros zamátú színes ornamentikája, valamint a díszes leveles kapu, melyek mind a kalotaszegi ház típusát alkotják meg. A csongrádmegyei mindszenti ház, majd a Jász-Nagy-Kún-Szolnokmegye által épített Jász-Apátiból való ház bezárják ezt a sort, érdekes és tanulságos képét nyújtva hazai népies építkezésünknek, mely magában véve elég és érdemes anyagot adna behatóbb tanulmányra. Nem volna a falu házai által nyújtott kép tökéletes, ha hiányozna a magyar pásztortelep bemutatása. Ha építészeti kevésebb is érdekel, néprajzi szempontból annál érdekesebb a breznóbányai juhász kunyhó, mellette a cserény, a kecskeméti tanyák pásztorkunyhója, a magyar nomád pásztortelep ez utolsó maradványa, vesszőfonásból készítve; a hortobágyi pásztorok gúzs vesszővel összefont nádépítménye: a vasaló; végül a számadó gulyás kerekalakú kunyhója; a kontyos.....

Az épen méltatott csoporttól elkülönítve, a bosnyák-hercegovinai csoport középette még egy objektum van, mely jellegénél fogva ide tartozik. A bosnyák lakóházat értjük, mely tulajdonképpen bosnyák háziipari kiállításul szolgált, e mellett azonban úgy külsejében, mint alaprajzilag a boszniai lakóházak jellegzetes ismertető jeleit viselte magán. Nyitott lépcsője, rácsos nyitott folyosója (mosebak); a zárt erkély faragott mellvédjével (háremerkély, evoak), az erősen kihajló, majdnem vízszintes ereszt mindannyian a keleti és különösen a boszniai házak ismertető jelei. Sokkal értékesebb volt azonban ennél az épületnek belseje. Egész tárháza volt itt a bosnyák házi ipari cikkeknek, a kis butoripar gyönyörű példányainak, melyek stilisztikailag igen értékes gyűjteményt képeztek. Gazdag díszítményű házi eszközök, edények; pompás faragott famennyezetek, ajtók, mind szerajevói mesteremberek munkái; bosnyák szőnyegek; egy mennyezet és ablakok az állítólag legrégibb bosnyák ház (Ruzsdija nevű török iskola, a XVII. századból) fogadószobájának mintájára; faliszekrények fafaragással, mind a legsebb eredeti minták után készültek és élő bizonyosságot szolgáltatnak arról a rendkívüli gazdagságról, mely Boszniában különösen dekoratív motívumokban fellelhető, és különösen szelvényben ismert szőnyegek rajzában, valamint házi ipari egyéb termékeikben, így első sorban csipkékben lelhető fel. Közlebből érdekel most minket ez a gazdag népies díszítő stíl, mert míg eddig naiv ornamentikánkat nagyon is elhanyagoltuk, és alig ismertük magunk is, addig ma már szerencsére mind nagyobb körben terjed az érdeklődés ez iránt a nemzeti díszítménykincs iránt, és így reményünk lehet, hogy előbb-utóbb mi is kimerítő gyűjteményekből fogjuk ismerni saját magyar díszítő stílusunk motívumait, amiben pl. az ezredéves kiállítás alkalmával az ősfoglalkozások remek fa- és egyéb eszközgyűjteményének tanulmányozása alkalmával gyönyörködhetünk és amely

egész nemzeti közkincséből csak egyes buvárok önmegtagadó hangyaszorgalma és lelkes kutatása árán ismerünk egy keveset.

Ne váljunk meg ettől a csoporttól, míg egy érdekes és speciálisan magyar alkotásától, a kiállítás III. kapujáról, a székelly kapuról meg nem emlékeztünk. A székelység, nemzetünk egyik kétségkívül legerdekesebb és talán legrégibb ága, a többi magyarságtól való földrajzi elszigeteltsége következtében egy egész külön világot őrzött meg magának, mely sok jelenségében méltán lekötötte figyelmünket. A székellyföldnek építészeti emlékei éppen ezért különös érdekesek; a székelly ház, mely mai modern formájában is alig különbözik a régi, történeti székelly háztól, alaprajzi és műformáiban teljesen önálló és határozott jelleget őrzött meg, úgy hogy a tanulmányra különösen érdemes. A mai házak túlnyomó tömege, mint az ősi székelly ház, fából való. Udvarára befelé nyíló szárnyas kapu vezet. Az ősi kapu alakját nem ismerjük, de annál több, változatosabb és díszesebb példányban van meg a mai székelly kapu, mely ugy alak mint építés tekintetében egyik legfontosabb része építészeti emlékeknek.

A kiállítás székelly kapuját, a székellyföld és emlékek szakavatott ismerője Huszka József tervezte meg. Ez a kapu eltér némileg a székelly kapu rendes típusától. A gyakorlati szükséglet u. i. úgy kívánta meg, hogy a középső nagy nyílás mindkét oldalára jöjjön egy-egy gyalogbejáró, és így teljesen szimmetrikus alkotás. Az eredeti székellykapunak tehát csak egy oldalán van kis kapuja, és ez alól a szabály alól tényleg egyetlen kivételt sem találunk. A kiállítás székellykapuja faragott és gazdagon ornamentált kapufélfával és íveivel, a kis kapuk feletti csinos czimeres rácsával, zsindelyes galambúgójával igen kedvesen volt megépítve és a fent említett eltéréstől eltekintve jól átértett hűségese képét adta a székellyföld e szép építészeti különlegességének.

B. Modern jellegű építmények.

Ezeknek az épületeknek általános jellegét tekintve kiállításunk ezen a téren is igen sok jót, sőt mondhatnók kitünőt nyújtott. Hogyha mégis az általános nívót itt nem mondhatjuk oly magasnak, mint az előző csoportnál, úgy ennek oka az, hogy ebbe a csoportba tartozik az építményeknek éppen legnagyobb része, köztük tehát azok, a melyek ugyan céljuknak megfeleltek, művészi értékük azonban egyáltalán nem volt. Nem is ezekből az építményekből kell a kiállítás e csoportjának művészi nívóját megállapítani, amint hogy nem szállította le az utolsó párisi vagy a chicagói világkiállítások építészeti értéket sem alárendelt jelentőségű épületeiknek jelentéktelen művészi megoldása. Alábbiakban be fogjuk mutatni az ezredéves kiállítás modern épületei közül azokat, amelyek a kiállítás építészeti karakterének megállapításához tényleg hozzájárultak, és részben magas színvonalú művészi megoldásokkal, részben pedig jellegzetes formáikkal annak építészeti nívóját emelték. Az általunk fennebb megállapított osztályozást követve a modern építményeket két csoportra osztjuk a szerint, amint architektúrájuk monumentális irányban és a monumentális — emlékszerű — építészeti anyagának, a kőnek építészeti formáiban van megalkotva, vagy pedig a fa architektúráját mutatja; végül pedig egy harmadik csoportba jutnak azok az építmények, a melyeknek speciálisan kiállítási jellegük van, és műformáiknak jogosultságát egyedül az adja meg, hogy kiállítás céljára épültek.

Emlékszerű építészeti.

E csoport építményei bár nagyban és egészben könnyen jellemezhetők, mégsem képezhetnek szigorúan határolt csoportot, és egy egész sereg építményt kénytelenek vagyunk ide sorolni, anélkül, hogy ezek a csoport lényeges jellemvonásait tükröznék vissza. Az ezredéves kiállítás a monumentális építészethez néhány igazán szép hajtásával ismerkedtünk meg, be kell azonban ismernünk, hogy míg a történeti építészeti terén kitünőt nyújtott a kiállítás, addig modern monumentális alkotásai általában már mögötte maradtak az utolsó világkiállítások világszerte csodált építészeti alkotásainak. Magyarzatát ha keressük ennek a jelenségnek, úgy megtaláljuk abban, amit a történeti építészetről a fentiekben elmondottunk. Az érdeklődésnek zöme, a nemzeti lelkesedés a történeti kiállítás felé fordult, és a jelenkori kiállítás már nem részesült abban az érdeklődésben, amit pedig kétségtelenül megérdemelt volna. A történelmi kiállítás épületeire hirdetett tervpályázatot a legnagyobb figyelemben részesítették; ezen egész sereg igen kitünő építésünk vett részt, és a legnemesebb ambíciótól ösztönözött küzdelem fejlődött ki a babérrért, viszont a többi kiállítási épületre hirdetett tervpályázatok csak igen csekély érdeklődéssel találkoztak, és ha nem is voltak éppen meddők, sohasem jártak nevezetesebb eredményre. Maga az iparszarnok, a jelenkori kiállítás központja, az 1885-i kiállításról maradt fenn, és most csak kibővítették és tatarozták némileg, a többi nagyobb csarnokok pedig csak kis részben kerültek igazán művész kézbe, míg legnagyobb részük csak a szükségletet igyekezett lehetőleg célszerűen kielégíteni.

Ez emlékszerű építmények között szerkezeti tekintetben lényeges megkülönböztetést tehetünk, a szerint, amint azok teljesen szolid szerkezettel, tehát állandó jelleggel, vagy csak részben állandó, végre pedig ideiglenes jelleggel épültek fel.

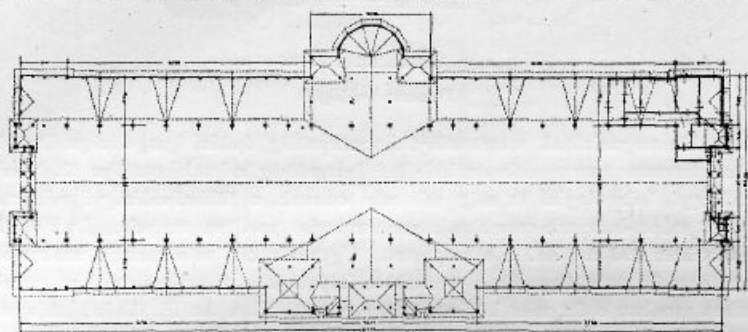
Az állandó jellegű építmények között első sorban az iparszarnokról kell megemlékeznünk. Tulajdonképpen a milléniumi kiállítás építészeti keretén kívül áll, miután még 1885-ből maradt fenn. Alaprajzilag két egymást átmetsző, egyenként háromhajós csarnok, melyeknek szélessége 21, magassága 18 m. A csarnokok keresztezésében keletkező 441 m² terület felett impozáns kupola emelkedik 49 m magasságra; a főbejárások 24, a sarokpavillonok 21 m magasságúak. Vasszerkezetét Friedmann Sándor († 1883), hazánkia, volt bécsi országgyűlési képviselő és az injektorok felatlalójának rendszere alapján vitték keresztül, összesen 568,763 kg vasat használván fel, melyet a Schlick-féle vasgyár szállított. Az egész nagykiterjedésű váz 156 vasoszlopokon nyugszik, és pedig a kupola 4, a sarokpavillonok 16, a középhajó 44, az oldalhajó 32, a külső csarnokok 60 vasoszlopon. A csarnok összes ablaknyílásai 4.390 m² területűek, tehát a beépített terület egyharmadánál nagyobb világítási felületet találunk itt, és ennek köszönhető a csarnok kiválóan szép és kellemes megvilágítása. A csarnokot Ulrich Keresztély tervezte, aki az annak idején az épületre kiírt pályázat alkalmával a második díjat nyerte el.

Az egészségügyi csarnok szintén az 1885-i kiállításról maradt fenn. Akkor ez a csarnok a képzőművészeti kiállítás céljaira szolgált, és Pfaff Ferenc építész tervezte. A csarnok architektúrája a felső-olaszországi korai reneszánsz formáit mutatja és majolikadíszítést nyert.

A kiállításnak még egy állandó jellegű építménye származik az 1885-i kiállításról, a Gerbaud cukrászata, az akkori királpavillon. Eredeti formája mostani rendeltetéséhez képest igen kedvezőtlen változáson ment át, és a hozzáépített terraszok idegenszerű fedeleikkel lerontották az épületnek méltóságos hatását. A pavillont a különböző iparosok saját erejükből emelték, és a tervek elkészítésére Ybl Miklóst kérték fel, aki azt XIV. Lajos modorában, nemes barok formákban tervezte meg. Belsejét szép gazdag mennyezetek, lambériák és üvegfestmények díszítik.

A folyamhajózás és szabályozás kiállítása a budapesti korcsolyázó-egylet palotájába került, a melyet Francsek Imre építész tervezett és a mely élénk siluettjével, kupoláival és jól tagozott tömegeivel a kiállítási tö környékének építészeti hatását igen előnyösen juttatta érvényre. Az állandó jellegű építmények közül a székesfőváros pavillonja épült közvetlenül az ezredéves kiállítás céljaira. Vasszerkezettel, tömör falakkal épült csarnok ez, mely tömegeinek elosztásában ugyan elég sikerült, az anyag felhasználását és építészeti formáit tekintve azonban éppen nem mondható szerencsésnek. Azzal a céllal tervezte a fővárosi mérnöki hivatal, hogy a kiállítás után a városligeti artézi fürdő céljaira fogják felhasználni.

A kiállításnak két hatalmas csarnoka tartozik abba a csoportba, amely szerkezeti-
leg félig állandó jellegűnek mondható, a gépcarnok és a közlekedésügyi csarnok. A gépcarnokot az építési program arra predesztinálta, hogy vasszerkezete a kiállítás

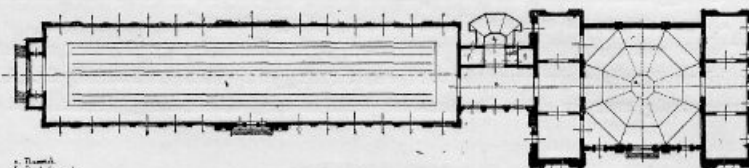
Mezőgazdasági csarnok.

után leszerelve és újra összeállítva vasuti pályaházul legyen használható. Mint ilyen mindenesetre impozáns, mint kiállítási csarnok azonban korántsem mondható oly kolosszálisnak. Összes hossza 187 m, szélessége 50 m volt, oly formán, hogy ebből 30 m a közép-, 10–10 m az oldalhajókra esik. Ha ezzel összehasonlítjuk néhány kiváló vasszerkezetű építménynél elért legnagyobb fesztávot, úgy bár a gépcarnok a nagy világkiállítások hasonló épületei mögött e tekintetben messze visszamarad, mint vasuti csarnok egyike az imponálóbb szerkezeteknek. Ime:

Az épület megjelölése:	Építés ideje:	Legnagyobb fesztáv:
Kristálpalota (Sydenham)	1862	31.70 m
Charing Cross pályaudvar (London)	1863	50.60 „
Queen Street pályaudvar (Glasgow)	1879	51.80 „
Alexanderplatz pályaudvar (Berlin)	1883	37.50 „
Főpályaudvar (Frankfurt a. M.)	1888	56.00 „
Gépcarnok (Páris)	1889	110.60 „
Főpályaudvar (Köln)	1892	63.00 „
Iparcsarnok (Chicagó)	1893	112.16 „
Gépcarnok (Chicagó)	1893	38.09 „

A csarnok ívalakú főszerkezetéből áll, melyek 2–2 rácsos főszerkezettel csuklósan vannak alátámasztva, és pedig akkép, hogy az egyik alátámasztást álló, a másikat ellenben mozgó sarú eszközli. Ezek az álló és mozgó saruk azután nagyobb állékonyág kedvéért felváltva voltak alkalmazva. Ezek a statikailag határolt két támasz gerendatartók mindkét támaszponton túlról konzollokkal voltak ellátva, melyek egyszerűsége az oldalcsarnokok fedélszerkezetét képezték. A főszerkezetek csomópontjaihoz rácsos szelemmentartók voltak erősítve, melyek a tető faalkatrészeit és fedését hordták. A főszerkezetek az oldalhajóknak a karzat magasságáig terjedő kisebb oszlopaival rácsos ívtartókkal voltak összekötve, melyek csomópontjaihoz szintén párhuzamosan a csarnok hosszengelyével voltak a karzattartók felerősítve. A két oszlop a karzat íveivel együtt mint ívtartó szerepel, s mint ilyen volt számítva. A karzattartók, valamint a tetőszelemenek az 5 méteres mezőkben mint kéttámaszú gerendatartók voltak kiképezve a támaszpontokon túl érő konzollokkal s ezen konzolos részekkel voltak a 10 méteres mezők 5 m hosszú tartói csuklósan összekötve. Csak a szélső tartóknak volt merev szerkezete, úgy a karzat, valamint a tetőszelemeneknél. A középhajó gerinczébe a padozat felett 26.00 m magasságban volt, a főpárkány 22.00, a mellékajók párkánya a padozattól 14.90 m magasságban volt. Az egész csarnok alapterülete 9750 m²-et tett ki, ehhez járult a karzatok alapterülete 4350 m²-el, és így az összes használható alapterület 14.000 m² volt. A vasszerkezethez erős faváz volt erősítve, a mely külső deszkázást és vakolást nyert, úgy hogy a hatalmas szerkezet külsőleg az ideiglenes jellegű kiállítási épületek karakterét viselte magán. Architektúrája inkább rendkívüli arányaival, mint formaszépességével hat, és dacára viszonylag óriási méreteinek éppen nem monumentális hatású. Detailformái csak nagyok, a nélkül, hogy bennük a nagy méretegységet megtaláljuk, és az építészeti megoldás sikerét a csarnok igen kedvezőtlen elhelyezése éppen nem segítette elő. A csarnokot a kiírt tervpályázatban győztes Korb és Giergl építészek tervezték, szerkezetét a »Danubius« gépgyár készítette. A szerkezeti alkatrészek szerelését 1895. április 11-étől szeptember 11-éig befejezték, és 1896. január havában az egész csarnok készen állott. Összesen 902.8 tonna vasat használtak fel. A csarnok összesen 3450 m² világító felületet nyert és összköltsége 310.000 forintba rugott.

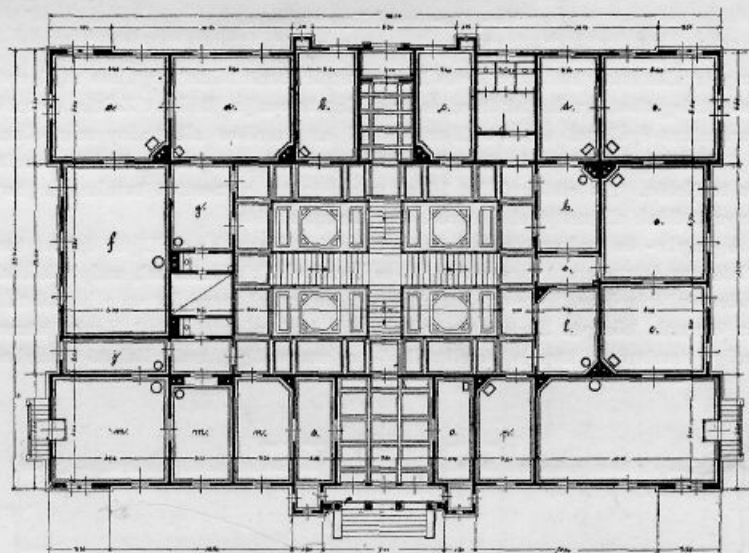
A közlekedésügyi csarnok épülete mindenesetre egyike a kiállítás legimpozánsabb építményeinek. Ámbár állandó épületnek készült, mégsem sorolhatjuk azok közé, miután szerkezeti tekintetben ez a csarnok alig élhet túl egy évtizedet. Tervezője Pfaff Ferenc, m. á. v. felügyelő, a csarnokot rendeltetéséhez képest külsőleg is úgy

Közlekedésügyi csarnok.

komponálta meg, hogy a tulajdonképeni közlekedésügyi kiállítási csarnok és a járművek csarnoka külsőleg is hangsúlyozva legyen. A főcsarnok kupolája 26 m fesztávval bír és 8 rácsos oszlopon nyugszik. Felső része 17.50 m átmérőjű, és nyolcszögletes vasszerkezetű sípkaboltozattal záródik 34 m magasságban, míg külső fedele ugyancsak nyolcszögletű kiképzéssel 62 m magas. A hozzacsatlakozó járművek csarnoka 20 m fesztávú, és polonceau vasfedéllel van fedve, ennek a fedélnek főszerkezete 6 m távolságban vannak egymástól. Szerkezetiileg pilótaalapozású, részben faváz, részben tömör falai vannak. A főcsarnoknak tömör falazata van, a tetőket pala fedi. A homlokzat részletezésén meglátszik az a nagy szeretet, melylyel tervezője megkomponálásával foglalkozott, és talán innen ered az architektúrájának egyetlen hibája is, a részletek túlságos finomsága, mely ennek a tömegeiben szépen megoldott homlokzatnak különben monumentális hatását valamelyest leszállította.

A félig állandó jellegű csarnokok közé sorozhatjuk a kiállítási igazgató-ság épületét is. A palota, a mely egyik oldalával a kiállítás kerítésére támaszkodik, úgy van elhelyezve, hogy az úgy kívülről, mint a kiállítás területéről megközelíthető legyen. A palotát a kiállítás műszaki irodája tervezte, és az egész berendezésében igen célszerűnek mutatkozott; igen érdekes volt üveggel fedett udvara, mely a nagy négykarú oszlopokon nyugvó falépcsőzetet foglalja magában. Kár, hogy ez az udvar, a mely tehát fölépcsőház volt egyszersmind, a sok beleépített oszlop miatt térhatásából sokat veszített.

Kiállítási igazgatósági épület.

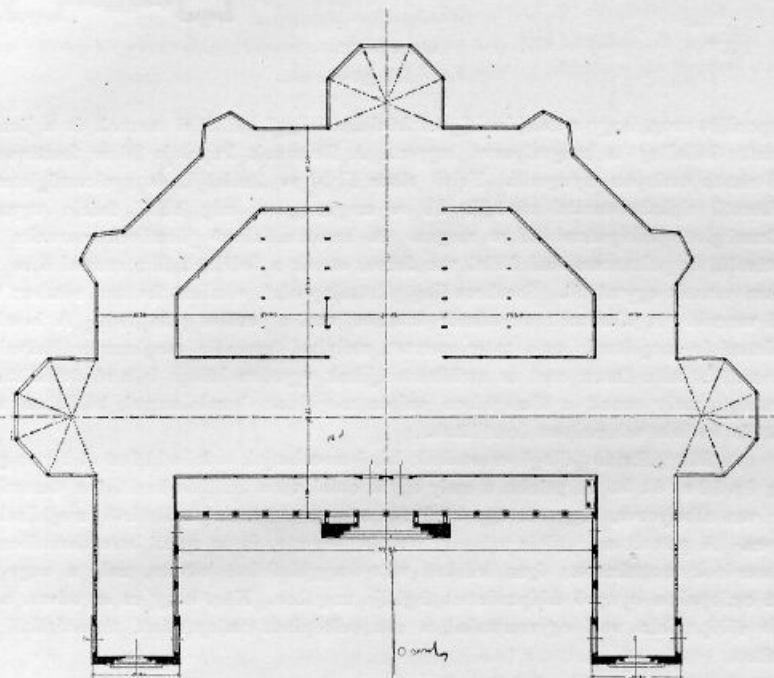
A kiállítás emlékszerű építészetének harmadik csoportja, mely az ideiglenes jellegű építményeket foglalja magában, mindenesetre a legtöbbet határo. A néhány hónapi léte épített pavillonok között, szerkezeti jellegüknek e közös jellemvonása alapján, összerakulnak itt a kiállításnak művészi invencziával megalkotott kiállítási architektúrái azokkal az építményekkel, a melyeknek tervezésénél majdnem kizárólag a célszerűség játszott szerepet, igen gyakran a művészinél és olykor a jó ízlésnek rovására.

Azok között az építmények között, a melyeknek csak szerkezetük árulta el kiállítási rendeltetésüket, építőművészeti megoldásuk azonban a komoly bírálatot érdemli meg, mindjárt első sorban a kiállítás I. főkapuját említhetjük. A főkapuk terveinek megnyerésére a kiállítás igazgatósága a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletben pályázatot hirdetett, a mely pályázat úgy mennyiségi, mint minőségi tekintetben kiváló sikerrel járt. A pályázat eredményéhez képest az Andrássy-uti kapu tervezésével a pályázat első díjának nyertesét Frommer Lajos építész bízta meg a kiállítás igazgatósága, a ki is feladatának igen kiválóan felelt meg. A főkapu rendkívül monumentális hatású két 19 m magas pylonból állott, melyhez kétoldalt az egyenes zárású kapuzatok és ezeknek folytatásaként oszlopcsarnokok csatlakoztak, páros oszlopaik között négy intercolumniummal. Igen érdekes volt a kapuzatnak architektonikus felfogása, melylyel az építész a két pylon között lévő tulajdonképeni főutat és áthajtót átvézetlenül, teljesen szabadon hagyta. A kapuzatnak nemes barok architektúrája, szép arányai és gondos részletezése egyaránt elismerésre méltók és kiválóan művészi hatásúak voltak.

A kiállítás összes modern irányú modern épületei között talán legművészebb hatású volt a Láng és Steinhart építész által tervezett vas-, fém- és építőipar pavillonja. A csarnok főhomlokzata alaprajzi tagozásában U betűt mutat, melynek két szárán egy-egy bejárója, az összekötő rész elé helyezett arkádsor közepén pedig hatalmas portáléja volt. Tagadhatatlan, hogy ennek a portálének architektonikus felfogásában némi reminiscenciákat találunk, melyek a chicagói világkiállítás közlekedési csarnokának u. n. »aranykapujára« emlékeztetnek. Dacára ennek azonban a kapuzat és általában az

egész homlokzat megtervezésében annyi virtuozitás, eszmegazdagság és művészi invenció nyilatkozott meg, hogy ez a csarnok egyikévé lett a kiállítás legszebb építészeti alkotásainak. Érdekes formaképzése mellett különösen pompás polichróm színezése tűnt fel, melylyel ez a csarnok különösen éles világításban igen megkapó látványt nyújtott. Érdekes és figyelemreméltó volt a legkisebb felületnek is finom dekoratív kezelése, a melynél Láng a magyaros ornamentikának akart érvényt szerezni.

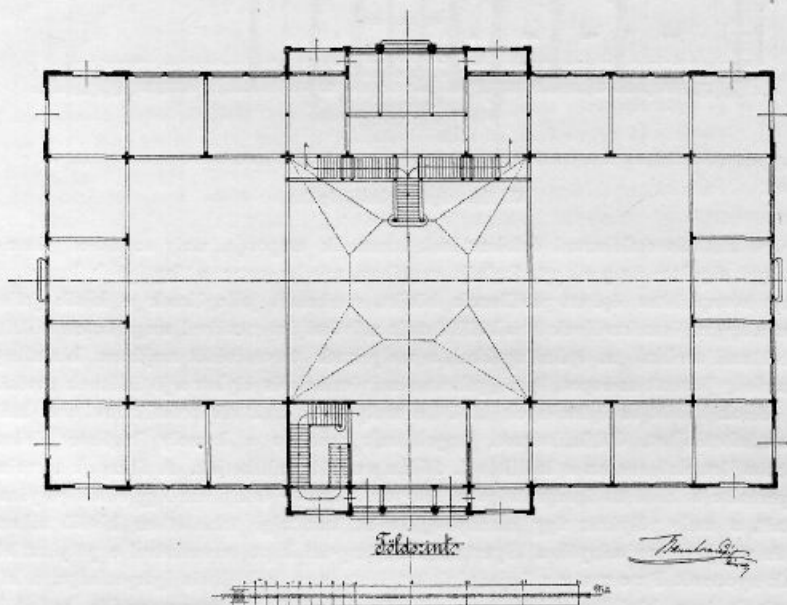
Kiváló monumentális hatásra törekedett a kiállításnak egy kisebb, szerényebb rendeltetésű pavillonja, mely pusztaszeri emléktárgyak elárúsítására szolgált. A honfoglaló magyarság ezer év előtt Pusztaszeren tartotta meg első országgyűlését. Az ezer-

Vas-, fém- és építőipar csarnoka.

éves magyar alkotmány emlékére kevés Pusztaszerről hozott földet magukba rejtő ereklyeszerű emléktárgyakat árusítottak itten, és a pavillon tervezője, Bálint Zoltán, mauzoleumszerű archaikus épülettel akart emléket állítani az ezeréves alkotmány szimbólumának az alig 20 m²-nyi kicsiny dombon, melyet ugyancsak pusztaszeri földből emeltek a kiállítás területén. Az emlék fölött 16 m magasságban a nemzeti turulmadár terjeszti ki szárnyait, élénk siluettjével fejezve be a kompozíciót.

A papir- és sokszorosító-ipar csarnokát Baumhorn Lipót építész tervezte meg. Hatalmas faszervezetű csarnok ez 20 m fesztávú középírással, melyet köröskörül 7 m széles galléria övez. Erre az emeletorra a bejáratnál szemközt szép hatású falépcső vezet, a csarnok közepén 20 méteres oldalakkal bíró négyzet felett ügyes átmenettel nyolcszögű tambur és kupola emelkedik 34 m magasságig, mely látható faszervezettel

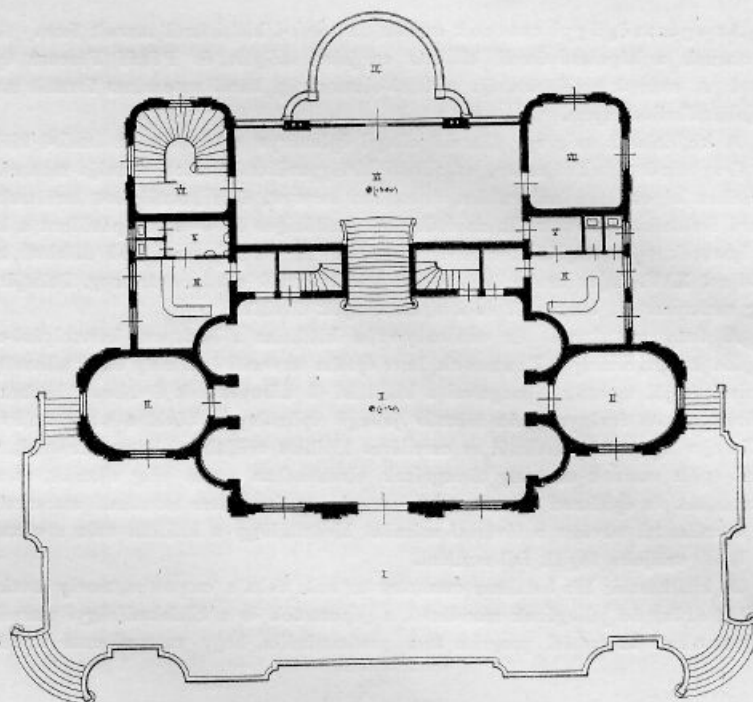

Sokszorosító iparágak csarnoka.

van kiképezve és hatalmas Howe-tartók által alátámasztva. Az épület külső architektúrája maurikus elemeket mutat és úgy architektonikus tömegelosztásával, mint szép kupolaival és finom részleteivel igen finom és kedves benyomást gyakorol.

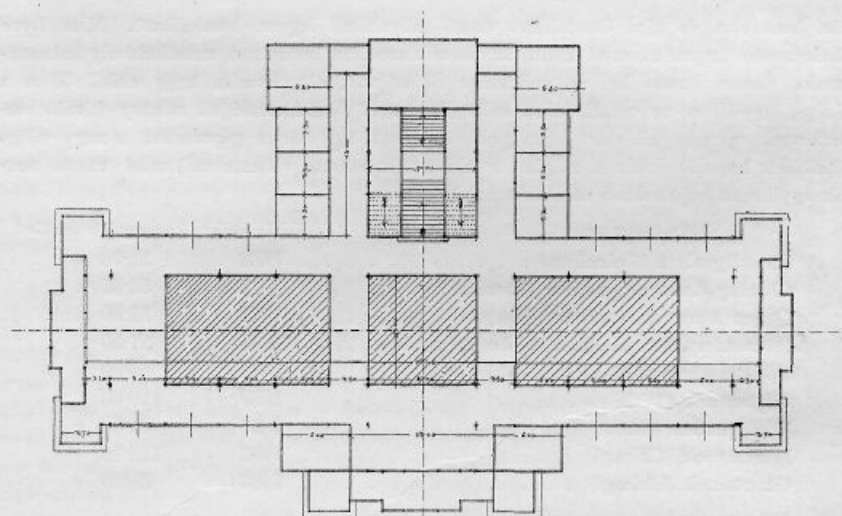
A sajtó és közművelődés pavillonja Kármán és Ullmann építészek tervei szerint épült. Alaprajzi elrendezése igen jeles, francziás-barok architektúrája sok tekintetben kiváló és sikerült részletekkel bír. Ugyanezek az építészek tervezték a kiállítás francia vendéglőjét. Az itt felhasznált francziás motívumok a szép alaprajzi oldással és szerencsés tömegelosztással ennek az építménynek előkelőbb helyet biztosítanak a most tárgyalt csoportban és annak egyik igen sikerült objektumává avatják.

A Korb és Giergl által tervezett rimamurány-salgótarjáni vasmű-részvénytársaság pavillonja modern barok formáival, az ugyanezen építészektől származó horvát műcsarnok,

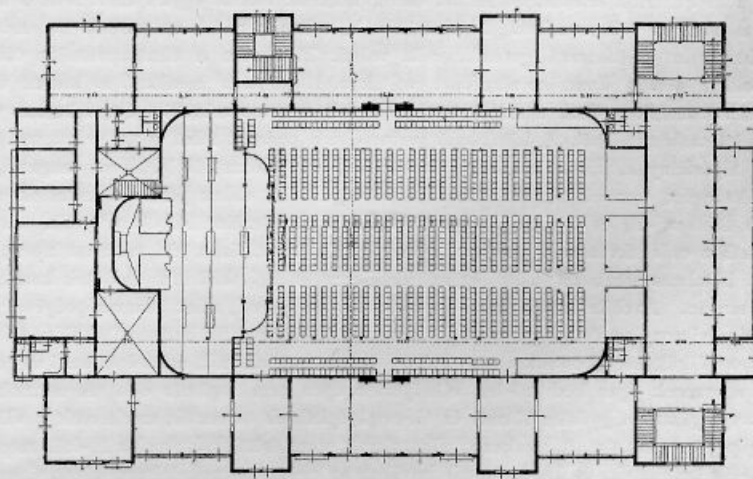
Francia vendéglő.

Bosznia és Hercegovinának a tartományi kormányzáság építési igazgatósága által, keleti formákban tervezett iparcsarnoka, a kiállítási igazgatóság műszaki osztálya által tervezett közoktatásügyi, balneológiai és még sok más csarnok, a földművelésügyi (minisztérium által épített ménes-birtokok csarnoka, a meteorológiai pavillon, melyeket J a k a b Dezső építész tervezett stb. kiegészítik e csoportot. Ugyanide kell számítanunk azokat a csarnokokat is, mely már úgyszólván átmenetet képeznek a fa-architektúrához, szerkezeti tekintetben azonban a fát mint kifalazott vázat mutatják be. Az ifj. Heinzl Alajos által tervezett horvátországi iparcsarnok és a kiállítási igazgatóság műszaki osztálya által

Horvát iparcsarnok.

tervezett számos kiállítási építmény tartozik ide, így első sorban az ünnepélyek csarnoka is. Ez utóbbi 2530 m² alapterületen épült, 24 m széles és 40 m hosszú négyszögű építmény, mely a kiállítási ünnepélyek, kongresszusok stb. rendezésére alkalmas, 960 m² területű nagy terem foglalja magában. A nagy terem összes magassága 17 m és hatalmas karzata van. Az egész épület a régi hattyútó helyén épült fenyőfapilótákra, favázból,

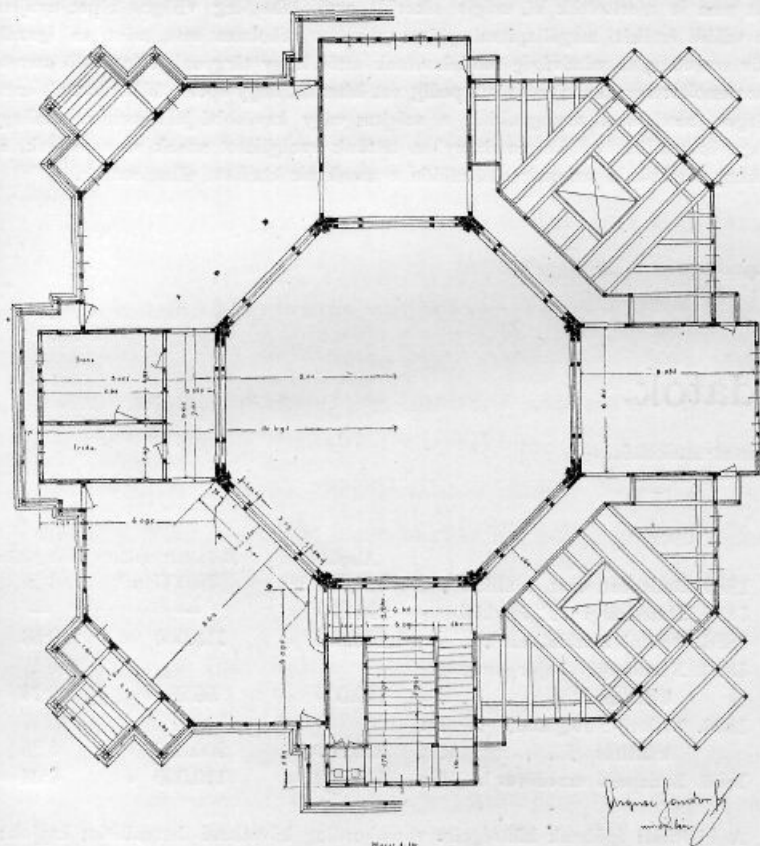
Ünnepélyek csarnoka.

mely a nagy terem körül 16 cm vastagságban ki van falazva; az épület többi részén ez a váz külső és belső deszkaborítást és nádvakolást nyert. A csarnok céljához képest vendéglővel állott kapcsolatban és belsőleg igen egyszerűen volt kiképezve. Festésére magyaros motívumokat használtak fel.

Faépítészet.

A kiállítás emlékszerű épületei között, a monumentális csarnokok szomszédságában szinte kedves nyugópontul szolgáltak a szemnek azok az építmények, amelyek a fát, mint olyant használván fel, többnyire festői, gyakran igen fantasztikus alkotásokat nyújtottak. Egy része ezeknek az épületeknek még megtartja a gyakorlati rendeltetésű építmények formáit és tagozását, és külső felépítésében azután bizonyos tipikus építményekre emlékeztet. A vadászkastélyok, világító tornyok, blokk-házak stb. ismert alakjai a kiállítások kis építészetének, és ezeknek a típusoknak néhány igen figyelemre méltó, sokszor művészi szépségű képviselőivel találkozunk az ezredéves kiállításon. Másik részük szabadabb kompozíciót és ennek megfelelőleg szabadabb részletformákat mutat. Itt már nem találjuk meg a rendes gyakorlati élet megszokott alakzatait, hanem teljesen önálló jelenségeket találunk, melyek kizárólag kiállítási céljuknak látszanak szolgálni, és e céljuknak megfelelőleg öltöttek művészi alakot.

Azok között az építmények között, amelyek e jellemzésünk szerint a fa-architektúrájú építmények első csoportjába tartoznak, előkelő helyet foglal el a kiállítás általános és horvát erdészeti csarnoka. A kiállítási erdészeti pavillont Aigner Sándor

Erdészeti csarnok.

építész tervezte meg. Alaprajzilag centrális építmény, melynek nyolcszögű közepéhez négy magasabb s négy alacsonyabb rész csatlakozik. Ez a középrész 16 méter átmérőjű és 21,2 méter belső magasságú csarnok, mely igen élénk szilhuettben toronyszerűleg végződik. Toronysúcsa 36 méternyire van a padló felett, az átlók irányába eső bejáratok architektónikus kiképzése igen szépen tagozott, a kiállításra körütra merőleges és azzal párhuzamos tengelyek irányában a kiemelkedő részek homlokoldalai kevésbé tagozottak és csak az oromzatok faragott farészei és csinos erkélye vetnek rájuk kedvesen játszó árnyékot. Finom hatásúak és különösen kedvező világítás mellett kitünően érvényesülnek a csarnoknak nagyfelületű katedrál-üveggel üvegezett ablakai, valamint magas barnából zöldbe átmenő zsindelelyel fedett festői tagozású tetői. Végtelen kár, hogy a nagyobb fedélsíkokat a kiállítás folyamán az esővíz becsöppögése miatt az igazgatóság kénytelen volt péplemezzel bevonatni s így a csarnokot egyik főszépségétől fosztotta meg.

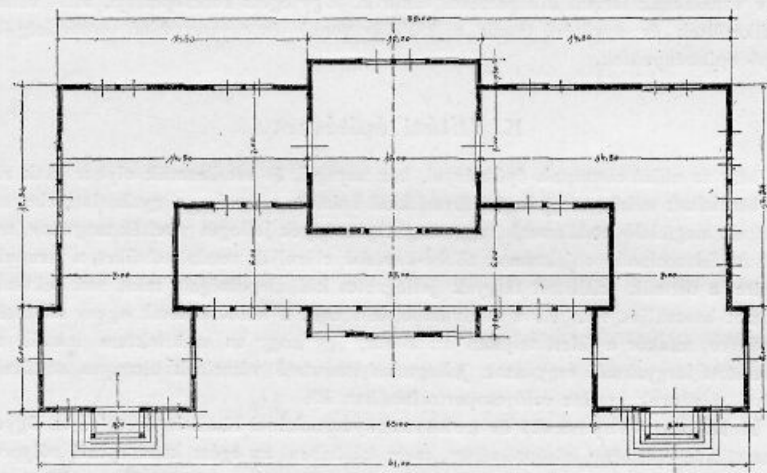
Míg ez a csarnok centrális elrendezésével a kiállítási épületek karakterét még elég láthatóan viseli magán, addig a horvát erdészeti pavillont ennél sokkal szabadabb és inkább egy pompás vadászkastély képét mutatja. A pavillont Bollé Hermann építész tervezte, kiváló előszeretettel használván fel nemzeti horvát és szláv motívumokat. Elrendezése asszimmetrikus és inkább festőiségre törekszik, amit teljes mértékben el is ér. A fának felhasználása és anyagának megfelelő kiképzése itten valóban mesteri, és úgy szerkezeti, mint stílusi szempontból mi kívánni valót sem hagy hátra.

A kisebb fa-architektúrák közül kiválik a halászlé kiállítás pavillona boronafalaival (Block-Wand) és festői zsufedelével. A kiállítás műszaki osztálya tervezte, és az első főbejárat közelében, a tó partján, fák között elhelyezett pavillon romantikus külsejével igen kedves képet nyújtott. Kevesedmagával képviselte a kiállítás épületei között az igazán poetikus elemet. A kiállítási körút mentén egy másik kis faalkotás vonja magára a figyelmet. A Mauthner-féle kiállítási pavillon ez, amely igen kedvesen utánoz kis kerti házat. A pavillont Kreuzer Károly építész tervezte, és szerkezeti deszkázott favázból áll, melyet építésze külsőleg igen ügyesen faháncscsal borított.

Bejárójának, valamint oldalain alkalmazott erkélyszerű kiugrásoknak naiv és mégis leleményes megoldása a kis építménynek változatos külsőt adott, míg a tetején alkalmazott virágokkal teli cserepek a paletta színeit és frissességét kölcsönözték neki.

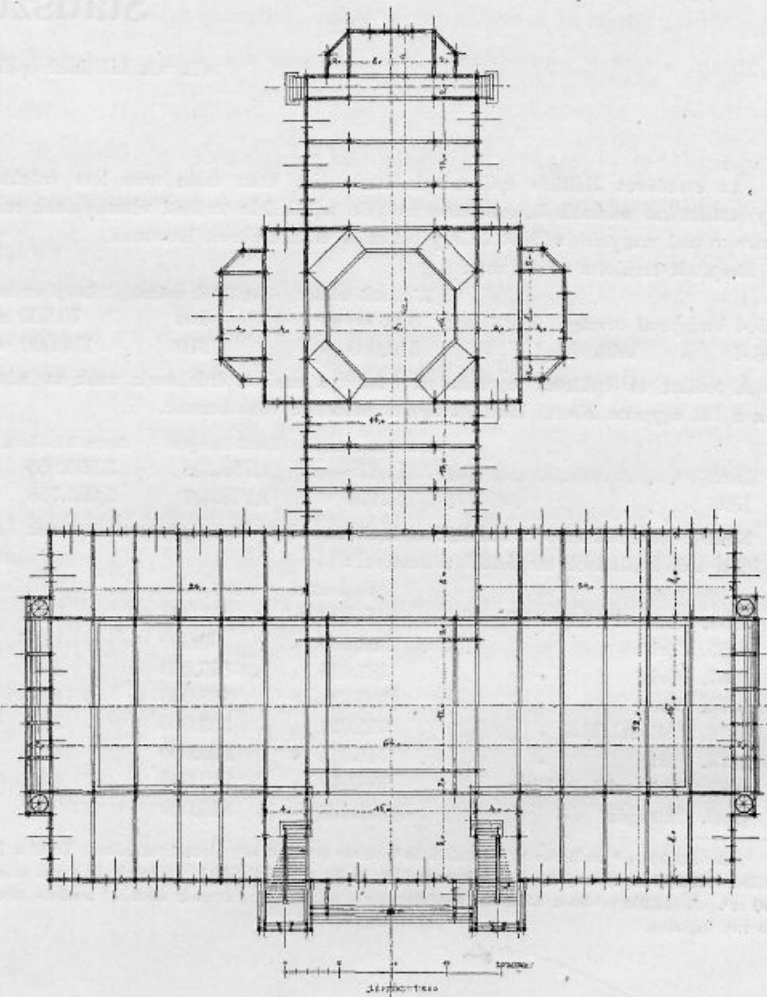
A Quittner Zsigmond által tervezett József kir. herceg pavillonja villaszerű építmény, és mint ilyen igen sikerültnek mondható.

A faszervezetű nagyobb csarnokok közül a kiállítás műszaki osztálya által tervezett mezőgazdasági csarnok méretei és jellegéhez képest szerencsés alkotás.

Selyemtenyésztési csarnok.

Háromhajós csarnok ez, melynek középhajója 20 m fesztáv mellett 14 m magas, míg oldalhajói 8-8 m szélesek. Az egésznek alapterülete 4500 m², s belsőleg látható faszervezettel bír. Szerkezete könnyű és egyszerű, külső architektúrája az aránylag nagy tömeg daczára szépen feloldott, s változatos és sok tekintetben eredetinek mondható toronyszerű építményei s végződéseivel vannak. Ezzel a csarnokkal keskeny átjáró köti össze a földművelésügyi minisztérium igazgatósági épületét, mely mint favázas, kifalazott épület tulajdonképpen nem tartoznék közvetlenül ebbe a csoportba, és hogy mégis ide sorozzuk, annak oka éppen architektónikus farészeinek igen szép kiképzése és

Bányászati és kohászati csarnok.

megmunkálása. Az épületet Jakab Dezső építész tervezte, és egyszerű, de mindenképpen harmonikus megjelenésében, szép részleteivel egyike a kiállítás kitünőbb építményeinek. Ugyancsak Jakab tervezte a földművelésügyi kiállítási iroda kebelében a selyemtenyésztési csarnokot, mely érdekes külsejével, a bambusz nád utánzású léccel, hajlított tetőn festett tarka cserepeivel, ügyes végződéseivel mindig nagyobb érdeklődés tárgya volt.

Érdekes és az eddigiektől elütő formákat mutat a fiumei rizshántoló világítótoronyszerű pavillonja, melynek látható farészei az amerikai pietschpine fájából készültek.

Merészebb és már teljesen kiállítási karakterű a Kolbenheyer Viktor által tervezett borkostoló csarnok. Ennek alaprajza köralakú, favázis kifelé fordított fal van, melyet nyitott verandaszerű építmény vesz körül. A magas zsindelyes sátorozott hosszú süvegben folytatódik, melyet újabb fagalléria vesz körül, tetejében pedig az egészet Bacchus élénk körvonalú alakja zárja le, amint pohárral kezében szárnyas hordón lovagol. A kiállítási fa-architektúrának legjobb példája azonban a milléniumi kiállítás II. főbejárója, melyet mint a kiállítási kapukra hirdetett tervpályázat egyik győztese, ugyan csak Kolbenheyer épített meg. A kapuzat szakít minden sablonnal, és éppen a konstruktív vonalaknak formai kiképzésével tűnik ki. Ugy egész koncepciója, mint részletei igen sikerültek és egyikévé teszik a kiállítás vonzó és egyszersmind eredetiségükkel meglepő építményeinek.

Kiállítási építészet.

Míg az előző csoportok építményei, bár anyaguk és szerkezetük olykor csak rövid életet biztosított nekik, megjelenési formáikkal inkább a rendes, a gyakorlati élet szükségleteinek megfelelő emlékszerű vagy magánépítmények jellegét viselték magukon, addig ezek az itt felsorolandó objektumok többé-kevésbé elárulják rendeltetésüket, a mennyiben többnyire a bennük kiállított tárgyak jellegzetes különlegességeit mint architektonikus motívumot használják fel. Ez a motívum olykor csak a homlokzatnak egyes részletében jut érvényre, máskor a felett teljesen uralkodik, úgy hogy az architektúra inkább csak a bemutatott tárgyaknak vagy azok jellegzetes ismertető részeinek bizonyos statikai és esztetikai törvények szerint való csoportosításában áll.

A kiállítás bányászati és kohászati csarnokánál Korb és Giergl igen ügyesen alkalmazták az építmény középrészében, mely különben az egész koncepció súlypontja volt, a tárnalejáratok motívumait és a kohókra emlékeztető architektonikus pilléreket. A malomipar (Quittner) csarnoka felett alkalmazott szímalomszerű felépítmények messziről elárulják az építmény rendeltetését, ezek a részek azonban itt korántsem tanuskodnak oly építészeti áthasonlításról, mint a bányászat és kohászat csarnokánál. A cukoripar csarnokánál (Quittner) alkalmazott cukorsüvegvegyőződések azonban már minden művészi

értéket nélkülöznek, mert nélkülözik a művészi szépnek első főtörvényét, hogy az ne magát a dolgot, hanem annak lényeges jellegét nyújtja. Jellegzetes kiállítási architektúrát különösen a bányászati kiállítási pavillonnál találunk, miután a tárnák maguk kínálják érdekes építészeti formáikat felhasználásra. A salgó-tarjáni kőszénbánya-részvénytársaság pavillonja (Fleischl Róbert), az urikán-zsilvölgyi kőszénbánya kiállítási épülete stb. nyújtanak példát ezekre az építményekre.

Tovább megy ezeknél a haditengerészeti pavillonja (tervezte a kiállítás műszaki irodája), a mely egészében kicsinyített hadihajót ábrázol, természetesen csak nagy formáiban. A magyar petroleumpar-részvénytársaság saját hordóinak felhasználásával és élénk színezésével keleties jellegű kiállítási objektumot készített, sikerültebb volt ennél az Apolló kőolajfinomító ugyancsak hordókból épült toronyszerű építménye, mely már határozott és igen ügyes architektonikus formákat mutat.

Itt kell megemlékeznünk a kiállításnak kicsinyben igen érdekes építményéről, az aranykönyv pavillonjáról. A pavillont Korb és Giergl építészek tervezték és arra a célra épült, hogy benne egy értékes, arannyal és zománczsal díszített emlékkönyvbe a kiállítás látogatói nevüket jegyezzék be. A könyv maga az ezredév emlékére a nemzeti muzeumnak szánt ajándék volt. A pavillon maga igen érdekes példája a kiállítások reklámépítészetének. Maurikus formái gazdag aranyozást nyertek, lábazata fehér porcellánlapokkal volt kirakva, melyek között kis csillogó tűkördarabokat alkalmaztak. A pavillont rafinált világítása apró színes izzólámpák segítségével még hatásosabbá tette, elépítésében nyilvánuló szép arányai és gazdag részletei pedig kiváló építészeti értéket kölcsönöztek neki.

Ezzel a vázlatos áttekintéssel, azt hisszük, hogy ha a kiállítás építészetének egész anyagát nem is merítettük ki, mégis sikerült arról lehetőleg világos képet nyújtani és annak valódi értékét megállapítani. Nem vezetett sehohsem más, mint az igazságnak objektív szeretete, és mindvégig tartózkodtunk attól, hogy tárgyunk iránt való szeretetből dicshimnuszokat zengjünk; másrészt pedig azt hisszük, hogy éppen a kiállítás építészetének tárgyilagossá birálataival, anyagunkból a selejtes vagy kevésbé jellegzetesnek kihagyásával vagy összeállításával helyes irányban tettünk szolgálatot annak az eszmének, a melyet akkor tüztünk ki magunk elé, midőn e munkánk kiadását elhatároztuk.

Statisztikai adatok.

(L. »A kiállítási építkezések táblázatos áttekintése«-t.)

Az ezredéves kiállítás épületeinek áttekintése után talán nem lesz érdektelen néhány statisztikai adatnak összeállítása, melyek a kiállítás területi viszonyainak relatív méreteire vetnek nagyobb világot és egyébként is érdekeseknek látszanak.

Beépített területre nézve volt:

	Kiállítási terület	épületek száma	beépített terület
1885.-i budapesti országos kiállításon	300.000 m ²	102	70.000 m ²
1896.-i „ milléniumi „	510.000 „	210	114.000 „ *)

A terület és épületek egymáshoz viszonyított méreteire az adatok, melyek a két egymást követő kiállítás egyéb méreteire vonatkoznak.

	Kiállítók száma	fizető látogató	összes kiadások
1885	11.879	1,759.368	3,598.955
1896	24.174	2,978.027	5,305.758

Nem lehet érdektelen a milléniumi kiállítás alap- és beépített területének összehasonlítása más kiállítások megfelelő méreteivel:

	Alapterület	Beépített terület	Arányszám
1851. Londoni világkiállítás	95.800 m ²	84.000 m ²	1:14
1855. Párisi „	123.360 „	99.000 „	1:24
1867. Párisi „	687.835 „	149.000 „	4:61
1873. Bécsi „	2,330.631 „	162.000 „	14:38
1876. Philadelphiai „	955.021 „	303.000 „	3:15
1878. Párisi „	745.535 „	225.000 „	3:31
1889. Párisi világkiállítás	958.572 „	212.000 „	4:52
1893. Chicagói „	2,781.493 „	810.000 „	3:43

*) Az 510.000 m² területbe az állatkiállítás területe (130.000 m²) nincs beszámítva. Ezzel a kiállítás területe 640.000 m²-re terjed, a beépített terület pedig az állatkiállítás épületeit is hozzá számítva 124.000 m². A 114.000 m²-be a kiállítási területen kívül épült műcsarnok 4000 m² területe azonban már be van foglalva.

	Alapterület	Beépített terület	Arányszám
1885. Budapesti orsz. kiállítás	300.000 m ²	70.000 m ²	4:28
1895. Strassburgi i. E. iparkiállítás	220.000 „	—	—
1896. Berlini iparkiállítás	1,100.000 „	115.000 „	9:56
1896. Nürnbergi bajor országos kiállítás	160.000 „	58.280 „	2:74
1896. Nishnij-Nowgorodi nemzeti kiállítás	850.000 „	200.000 „	4:25
1896. Budapesti ezredéves kiállítás	510.000 „	110.000 „	4:64

A kiállítási épületek költségeire vonatkozólag következő összeállítást kapjuk:

	Beépített terület	egy m ² építési költsége
1876. Philadelphia	303.000 m ²	43:46 frt.
1878. Páris	225.075 „	29:10 „
1889. Páris	212.664 „	29:27 „
1893. Chicagó	810.000 „	64:46 „
1885. Budapest	70.000 „	30:44 „ *)
1896. Budapest	124.000 „	39:67 „ **)

*) 30.44 frt a hivatalos építkezések statisztikájának eredménye, mivel a magánpavilonok költségei nem voltak minden kétséget kizárólag megállapíthatók. Ha csak az ideiglenes épületek (31 épület) területének és költségeinek viszonyát állapítjuk meg, úgy ez 22:38 frtos arányszámot ad.

**) Az összes építmények költségei circa 4,920.000 frtot képviseltek; ebből 48.305 frt kapukra és kerítésre esik, ha a megmaradó 4,871.695 frtból az állandó épületek (iparcsarnok, műcsarnok, egészségügyi és Gerbaud-pavillon) költségeit (1,042.900 frtot) levonjuk, és az általányszámításnál az azoknak megfelelő beépített területet (19.442 m²), valamint a folyamhajózás és szabályozás pavillonjának (korcsolyázó csarnok) alapterületét (820 m²) is mellőzzük, egy m² beépített területre átlag 36:82 frt egységár esik.

VÉGSZÓ.

Az ezredéves kiállítást 1896. november hó 3.-án rekesztették be. A borus idő daczára az időnkint permetező vékonyzáú esőben, melyen csak a déli órákban tudott a nap keresztültörni, a közönség tizezrei sűrögtek-mozogtak hangyabolyként a kiállítás területén, hogy búcsút vegyenek a halálra ítélt tündérvárostól. Még egyszer bejártuk ezt a területet, hogy búcsút mondjunk azoknak a helyeknek, a melyeken egy félév alatt oly gyakran és szívesen időztünk; hogy mielőtt visszatérünk a jelenhez, még egyszer búcsút mondjunk a történelmi kiállítás csarnokaiban magunk elé varázsolt multnak. És itt, különösen a történelmi kiállítás épületei előtt, tagadhatatlanul fájó érzés fogott el. A multnak dicsőségére emlékeztető kövek utánzataiból megkomponált építmények önkénytelenül is arra indítottak, hogy elgondolkozzunk a felett, mily kevés az, a mit ezeréves multunk építészeti emlékeiből megőrizhattunk. Ismét eszünkbe jutottak nemzeti történetünknek azok a lapjai, a melyek arról tanuskodnak, hogy e gazdag istenáldotta ország hányszor esett barbár hordák romboló dühének áldozatul. Hogy ezt az országot a tatárok pusztítása után úgyszólván másodszor kellett megalapítani, és mikor a gazdasági és kulturális jólétnek már legnagyobb fokára emelkedett, Mohácsnál a nemzet »színe-virága« hullott el a hódító török ellen a csatamezőn, és a nemzet másfél századon át hordozta a barbár iga terhét. Magyarország, a mely Nagy Lajos idejében mai területének kétszeresére terjedt, darabokra lett szétszaggatva, de Európa, a melynek védpajzsa volt, megmenekült az izlam dühétől. A művelt nemzetek tudják, hogy az egész keresztény világon ötödfél század óta a déli harangszó a magyarok törökverő fegyvertényét hirdeti ma is. *)

Lehet-e csodálkozni ily nemzeti szerencsétlenségek után azon, hogy egykori kulturánk emlékeinek nagy része elpusztult?

*) A déli harangozást III. Calixtus pápa rendelte el Hunyadi János 1456. évi nádor-fehérvári fényes győzelme emlékére (id. Czobor).

De a kiállításnak a történelmi mellett jelenkori része is volt, és ha szeretettel tünődünk el történelmi emlékeinken, jelenkori haladásunk képéből öntudatot és bizalmat merítettünk. Ugyanezt mondhatjuk modern architektúráról is. A kiállítás architektúráját egy fiatalabb építész generáció alkotta meg. Ezekből az építészeti objektumokból, de modern hazai építészettünk fejlődéséből is bizvást következtethetünk a jövőre is. Hazánk fővárosának óriásilag fellendült építészete a legszebb reményekre jogosít, és bár még egy messze jövőben késik, igen sikeres törekvéseket látunk arra, hogy egy nemzeties építészet teremtsék meg. Építészeti műemlékeinknek mind intenzívebb felkutatása, a felvételek és restaurációk, népies díszítő motívumaink szorgalmasabb gyűjtése, és végre egy mind erősebben kifejezésre jutó irányzat, mely úgy az építészetben, mint műiparban a nemzeti izlést igyekszik megteremteni, azt hisszük, előbb-utóbb meg fogja hozni gyümölcseit.

A törekvés, nemzeti architektúrát teremteni, szép tehetségű, de a korán elhunyt Feszli Frigyes után, aki a budapesti vigadóban a magyaros stilben való tervezésre tett, talán téves irányban, kísérletet, hosszú ideig követők nélkül állott. Az ő szellemi örökét Lechner Ödön vette át, a ki, azt hisszük, ezuttal helyesen, a magyaros díszítményből indul ki, és azt olyan architektonikus formákkal alkalmazza, amilyenek a mi díszítő stílünkhöz legközelebb álló indus dekorációnak megfelelnek. Az ő finom művészi érzéke, fiatalos lelkesedése máris sok kiváló dolgot alkotott ezen a téren, és azt hisszük, lelkesítő példája nem fog követők nélkül maradni. A testvérművészetek terén is ébredező törekvés egy nemzeties művészet után az építészetre sem maradhat hatástalan, és ha a magyar stílt megteremteni, a dolog természete miatt, nem is lehet, egy nemzeties jellegű építészeti keletkezése talán már nincs olyan messze

A kiállítási építkezések táblázatos áttekintése.

Sorszám	Helyszínrajzi szám	Az építmény megnevezése	Tervezte	Építette	Alapterület m ²	Építési költség: frt	Egy m ² ára: frt
I. Történelmi főcsoport épületei.							
1	51	Román csoport	Alpár Ignác	Neuschloss Ödön és Marcell	4.580,00	510.000	111,35
2	52	Góth csoport	Alpár Ignác	Neuschloss Ödön és Marcell			
3	53	Reneszánsz csoport	Alpár Ignác	Neuschloss Ödön és Marcell			
4	55	Történeti vadászat	Alpár Ignác	Neuschloss Ödön és Marcell	375,00	25.000	66,66
5	57	Történeti halászat	Alpár Ignác	Neuschloss Ödön és Marcell			
6	204	Bástyafalak	Alpár Ignác	Neuschloss Ödön és Marcell	200,00	6.000	30,00
7	203	Történelmi főcsoport épületeinek belső díszítése	Schickedanz Albert	Schickedanz Albert		77.000	
II. Jelenkori főcsoport.							
8	110	Iparcsarnok (1885-i)	Ulrich K.	Holzspach A. és fiai	12.472,00	586.000	46,97
9	110	Iparcsarnok kibővítése, a régi festése és javítása	A kiállítás műszaki osztálya	Gregersen G. és fiai	1.320,00	31.100	25,36
10	178	Ünnepélyek csarnoka	A kiállítás műszaki osztálya	Neuschloss K. és fia	2.530,00	110.000	43,47
11	173	Sajtó-pavillon	Kármán és Ullmann	Lemberger S. és fia	500,00	25.000	50,00
12	155	Angol biblia-társulat pavillonja			12,00		
13	158	Oktatásügyi csarnok	A kiállítás műszaki osztálya	Löwy D. és fia	2.520,00	52.150	20,69
14	124	Tornacsarnok	A kiállítás műszaki osztálya	Neuschloss Ödön és Marcell	300,00	8.530	28,43
15	157	Emberbaráti intézetek pavillonja			150,00	3.346	22,30
16	156	Igazságügyi csarnok	Birbauer és Kommer	Gregersen G. és fiai	400,00	17.500	43,75
17	164	Gyermek-nevelésügy	A kiállítás műszaki osztálya	Gregersen G. és fiai	625,00	16.600	26,71
18	165	Mentők	A kiállítás műszaki osztálya	Gregersen G. és fiai	205,00	6.500	31,70
19	166	Balneológiai csarnok	A kiállítás műszaki osztálya	Neuschloss K. és fia	870,00	28.600	32,87
20	163	Egészségügyi pavillon	Pfaff Ferencz	Pfaff Ferencz	1.250,00	105.800	84,64
21	48	Kereskedelem, pénz- és hitelügy-csarnok	Quittner Zsigmond	Neuschloss Ödön és Marcell	1.214,00	71.800	59,14
22	76	Mezőgazdasági csarnok	A kiállítás műszaki osztálya	Löwy D. és fia	4.500,00	59.000	13,11
23	73	Földmívelésügyi kiállítási iroda	Jakab Dezső	Löwy D. és fia	130,00	10.000	76,92
24	78	Borászat	Kolbenheyer Viktor	Löwy D. és fia	960,00	21.000	21,87
25	93	Szőllőszet	A kiállítás műszaki osztálya	Löwy D. és fia	240,00	8.400	35,00
26	96	Dohányjövődék	Zobel Lajos	Gregersen G. és fiai	740,00	24.000	32,43
27	79	Kertészet	A kiállítás műszaki osztálya	Neuschloss K. és fia	500,00	15.400	30,80
28	80	Tejgazdaság	A kiállítás műszaki osztálya	Antony Tamás	265,00	11.680	44,00
29	92	Ménes-birtokok	Jakab Dezső (A földmívelésügyi miniszt. kiáll. ir. műsz. oszt.)	Neuschloss K. és fia	275,00	14.850	54,70
30	81	Vízépítéset	A kiállítás műszaki osztálya	Löwy D. és fia	1.050,00	25.300	24,09
31	59	Selyemtenyészési kiállítási csarnok	Jakab Dezső	Neuschloss K. és fia	725,00	25.000	34,48
32	63	Selyemtenyészési kiállítási iroda	Jakab Dezső	Neuschloss K. és fia	50,00		
33	198	Halászat	A kiállítás műszaki osztálya	Löwy D. és fia	300,00	8.400	28,00
34	69	Meteorológiai pavillon	Jakab Dezső	Lemberger S. és fia	90,00	4.000	44,44
35	91	Időleges kiállítási csarnok	A kiállítás műszaki osztálya	Löwy D. és fia	980,00	21.000	21,53
36	50	József főherceg pavillonja	Quittner Zsigmond	Neuschloss Ödön és Marcell	300,00	15.000	50,00
37	72	Torontálvármegye pavillonja	Jakab Dezső	Neuschloss Ödön és Marcell	160,00	7.500	46,87
38	71	Hevesvármegye pavillonja	Rumbold B.		144,00		
39	74	Pasteur-Chamberland pavillonja	Fellner Sándor	Neuschloss Ödön és Marcell	60,00	1.000	16,66
40	70	Mauthner Ödön pavillonja	Kreuzer Károly	Lemberger S. és fia	110,00	1.500	13,63
41	94	Földvár László minta-szőllőszete	Neuschloss K. és fia	Neuschloss K. és fia	275,00	7.500	27,27
42	87	Sátori testvérek pavillonja	Czigler Győző		60,00		
43	84	Erdészeti pavillon	Aigner Sándor	Löwy D. és fia	1.025,00	51.460	50,20
44	84	Erdészeti pótcarnok	A kiáll. műszaki oszt. (S. Nr. 40)	Gregersen G. és fiai	325,00	11.000	33,84
45	90	Frigyes főherceg ő fenségének pavillonja	A főhercegi uradalom	A főhercegi uradalom	250,00	12.000	48,00
46	85	Coburg kir. herceg ő fenségének pavillonja			200,00	8.000	40,00
47	88	Gróf Batthyány pavillonja	Jakab Dezső	Löwy D. és fia	75,00	3.500	46,66
48	83	Lord és társa pavillonja		Maguk a kiállítók	50,00	1.500	30,00
49	137	Bányászat és kohászati csarnok	Korb és Giergl	Neuschloss Ödön és Marcell	2.900,00	75.800	26,13
50	145	Rimamurány-Salgótarjáni vasmű-részvénytársaság	Korb és Giergl	Neuschloss K. és fia	800,00	28.000	35,00
51	136	Nobel dynamitgyár-részvénytársaság pavillonja	Marmorek Oszkár		230,00	8.000	34,78
52	146	Salgótarjáni kőszénbánya-részv.-társaság pavillonja	Fleischl Róbert	Szvoboda Gyula	180,00	6.000	33,33
53	126	Szab. osztr.-magyar államvasut.-társaság bányái és hutái	A társulat építési osztálya	Gregersen G. és fiai	480,00	50.000	104,16
54	135	Magyar ált. kőszénbánya-részv.-társaság pavillonja	Szvoboda Gyula		160,00	6.000	37,50
55	129	»Unio« vas- és lemezgyár-társaság pavillonja			100,00	5.000	50,00
56	128	Észak-magyar egyesített kőszénbánya-részvénytársaság pavillonja			60,00	5.000	83,33

Sorszám	Helyszínrajzi szám	Az építmény megnevezése	Tervezte	Építette	Alapterület m ²	Építési költség: frt	Egy m ² ára: frt
57	142	Urikány-Zsilvölgyi kőszénbánya-részvénytársaság pavillonja			100·00	3.000	30·00
58	148	Gépesarnok	Korb és Giergl	Neuschloss K. és fia és »Danubius«	10.000·00	310.000	31·00
59	116	Kazánház	A kiállítás műszaki osztálya	Neuschloss K. és fia	550·00	25.000	45·45
60	116	Kazánház kéménye		Aggenberger Szilveszter	60·00 mgs.	4.180	69·66
61	188	Szivattyú-telep	A kiállítás műszaki osztálya	Neuschloss Ödön és Marcell	280·00	6.000	21·42
62	115	Ganz-gyár	Ray Rezső	Neuschloss K. és fia	2.200·00	95.000	43·18
63	149	Magyar államvasut gépgyára	Ray Rezső	Neuschloss K. és fia	1.650·00	70.000	42·42
64	118	Magyar államvasuti és közlekedésügyi csarnok	Pfaff Ferencz	Lemberger S. és fiai	3.550·00	280.000	78·87
65	117	Központi váltó-állító			36·00	.	.
66	103	Vasúti megálló és lerakó			300·00	10.000	33·33
67	131	Posta és távirda	Kovrig Tivadar	Neuschloss Ödön és Marcell	750·00	41.000	54·66
68	121	Járművek csarnoka	A kiállítás műszaki osztálya	Antony Tamás	810·00	19.440	24·00
69	122	Járművek pótcarnoka	Antony Tamás	Antony Tamás	404·00	6.000	14·85
70	195	Folyamhajtás és szabályozás	Francsek Imre		820·00	.	.
71	197	Kereskedelmi tengerészeti	A kiállítás műszaki osztálya	Antony Tamás	500·00	11.500	23·00
72	99	Roessemann és Kühnemann pavillonja
73	102	Orenstein és Koppel kiállítása			30·00	.	.
74	120	Vas, fém és építő-iparcsarnok	Steinhardt és Láng	Gregersen G. és fiai	3.920·00	79.680	20·32
75	119	Lédeczi Schenk Adolf portlandcement-gyáros és Kemény Verő és társa beton-építési vállalat pavillonja	Fleischl Róbert	A kiállító maga	50·00	2.500	50·00
76	127	Redlich, Spitzer, Ohrenstein és Walla kiállítási pavillonja	Alpár Ignác	Maguk a kiállítók	150·00	5.000	33·33
77	123	Wünsch Róbert cementpavillonja	Brügemann	A kiállító maga	150·00	3.000	20·00
78	202	Magyar Monier építési vállalat Breymann G. és társa pavillonja
79	154	Mátrai és Gfrerer vasbeton építkezési vállalat pavillonja			25·00	.	.
80	143	Arad-csanádi egyesült vasutak cementgyárának pavillonja			25·00	.	.
81	144	Terenyi Henrik műkőgyáros pavillonja			16·00	500	31·25
82	133	Kramer Miksa cementgyáros pavillonja	Kármán és Ullmann		36·00	.	.
83	139	Bohn-féle téglagyár pavillonja
84	138	Hoffmann műtűkőgyáros pavillonja			8·00	.	.
85	130	Schwab Gyula cserépfedő kiállítási pavillonja		A kiállító maga	20·00	.	.
86	132	Justus Sándor görredőnygyáros pavillonja	Komor Marcell		36·00	1.000	27·77
87	147	Légszusz-társulat	Rozslosnik Lukács	Rozslosnik Lukács	480·00	24.000	50·00
88	159	Budapest általános villamossági részvénytársaság pavillonja
89	153	Thonet testvérek kiállítási pavillonja			190·00	5.000	26·31
90	140	Nedelko E. utódai faárugyáros pavillonja	Lenner		30·00	1.000	33·33
91	152	Buchwald Sándor vasbutorgyáros pavillonja	Sebestyén Artur	Maga a kiállító	120·00	4.000	33·33
92	141	Berger A. vasbutorgyáros pavillonja			80·00	.	.
93	150	Papir és sokszorosító pavillon	Baumhorn Lipót	Löwy D. és fia	2.000·00	85.000	42·50
94	7	Közös hadsereg kiállítása. — Fő-épület	A kiállítás műszaki osztálya	Gregersen G. és fiai	1.985·00	44.569	22·42
95	5	Közös hadsereg közegészségügyi pavillon	A kiállítás műszaki osztálya	Gregersen G. és fiai	170·00	4.600	27·05
96	8	Közös hadsereg tűzvédelmi pavillon	A kiállítás műszaki osztálya	Gregersen G. és fiai	65·00	5.000	76·92
97	4	A ballon captif gépháza			20·00	.	.
98	6	Iroda	A kiállítás műszaki osztálya	Gregersen G. és fiai	86·00	2.350	27·25
99	9	Hadi tengerészeti	A kiállítás műszaki osztálya	Horváth József	500·00	17.450	34·90
100	9	Hadi tengerészeti moló		Brunner Ferencz	80·00	1.000	12·50
101	3	M. kir. honvédség	A kiállítás műszaki osztálya	Antony Tamás	940·00	26.150	27·71
102	2	Iroda
103	1	Hadfelszerelési szállítók	Quittner Zsigmond	Neuschloss Ödön és Marcell	500·00	40.000	80·00
104	98	Vegyszereti csarnok
105	194	Fiumei rizshántoló-részvénytársaság pavillonja			60·00	3.000	50·00
106	106	Fiumei kőolajfinomító-részvénytársaság pavillonja			200·00	10.000	50·00
107	111	Magyar petroleumipar-részvénytársaság pavillonja			250·00	10.000	40·00
108	112	Apolló kőolajfinomító-gyár-részv.-társ. pavillonja	Ray Rezső	Neuschloss K. és fia	80·00	9.000	112·50
109	113	Budapesti ásványolaj-gyár-részv.-társ. pavillonja	Klinger József	Klinger József	100·00	7.000	70·00
110	114	Bihar-szilágyi olaj-ipar-részvénytársaság			45·00	3.000	66·66
111	105	Malomipar	Quittner Zsigmond	Neuschloss Ödön és Marcell	1.400·00	53.000	37·85
112	101	Czúkoripar	Quittner Zsigmond	Neuschloss K. és fia	1.760·00	35.000	19·88
113	107	Szeszipar kiállítási pavillon	Fellner Sándor	Brunner Ferencz	60·00	15.000	250·00

Sorszám	Helyszínrégió szám	Az építmény megnevezése	Tervezte	Építette	Alapterület m ²	Építési költség: frt	Egy m ² ára: frt
114	46	Házi ipar	Huberth József	Gregersen G. és fiai	500·00	26.000	52·00
115	37	Község háza	A kiállítás műszaki osztálya . .	Neuschloss Ödön és Marczell .	200·00	6.600	33·00
116	36	Községi tűzoltóminta-szertár	A kiállítás műszaki osztálya . .	Horváth József
117	45	Népiskola	A kiállítás műszaki osztálya . .	Antony Tamás	240·00	4.465	18·60
118	38	Községi minta-kórház	A kiállítás műszaki osztálya . .	Löwy D. és fia	210·00	4.500	21·42
119	39	A községi kórház jégverme

III. Néprajzi kiállítás.

120	43	Templom	A kiállítás műszaki osztálya . .	Neuschloss Ödön és Marczell .	390·00	11.000	28·20
121	44	Templom körüli vásárbódék	A kiállítás műszaki osztálya . .	Neuschloss Ödön és Marczell
122	12	Sárosmegyei tót ház	A vármegyei kir. építészeti hivatal	Ottani iparosok	140·00	2.000	14·28
123	13	Vas megyei vend ház	A vármegyei kir. építészeti hivatal	Kerékkjártó József	120·00	2.500	20·83
124	14	Temesmegyei bolgárház	A vármegyei kir. építészeti hivatal	Minnich Pál	120·00	2.040	17·00
125	15	Torontálmegyei crepajai szerbház	A vármegyei kir. építészeti hivatal	Ottani iparosok	110·00	3.000	27·27
126	16	Krassó-szörénymegyei oláh ház	A vármegyei kir. építészeti hivatal	Ottani iparosok	120·00	2.000	16·66
127	17	Hunyadmegyei román ház	A vármegyei kir. építészeti hivatal	Ottani iparosok	140·00	2.500	17·86
128	18	Nyitramegyei handlovai ház	A vármegyei kir. építészeti hivatal	Odaváló vállalkozók	120·00	2.000	16·66
129	19	Torontálmegyei német ház	A vármegyei kir. építészeti hivatal	Odaváló vállalkozók	130·00	3.800	29·23
130	20	Abauj-tornamegyey metzenzéfi ház	A vármegyei kir. építészeti hivatal	Minnich Pál	150·00	1.750	11·66
131	21	Szebenmegyei szásház	Eder B.	Odaváló vállalkozók	110·00	3.000	27·27
132	22	Fehérmegyei cigányátor	Odaváló vállalkozók
133	23	Brassómegyei csángóház	Odaváló iparosok
134	24	Veszprémmegyei szt.-gaáli ház	Horváth József	Kerékkjártó József	130·00	2.500	19·23
135	25	Borsodmegyei matyóház	A vármegyei kir. építészeti hivatal	Lázár János	120·00	2.500	20·83
136	26	Szabolcsmegyei búd-szent-mihályi magyar ház	A vármegyei kir. építészeti hivatal	Vármegyei iparosok	120·00	3.000	25·00
137	27	Zalamegyei zebeczi ház	A vármegyei kir. építészeti hivatal	Kerékkjártó József	140·00	2.800	20·00
138	28	Nógrádmegyei palóczház	A vármegyei kir. építészeti hivatal	Kovlik János	120·00	1.865	15·54
139	29	Somogy megyei csökölyi ház	A vármegyei kir. építészeti hivatal	Minnich Pál	120·00	2.400	20·00
140	30	Csikmegyei székelház	A vármegyei kir. építészeti hivatal	Ottani iparosok	120·00	2.800	23·33
141	32	Tordaaranyosmegyei toroczkoí ház	A vármegyei kir. építészeti hivatal	Neuschloss Ödön és Marczell .	130 00	2.000	15·38
142	33	Kolozsmegyei kalotaszegi ház	A vármegyei kir. építészeti hivatal	Kerékkjártó József	150·00	2.000	13·33
143	34	Csongrádmegyei mindszei ház	A vármegyei kir. építészeti hivatal	Psybilla és társa	110·00	.	.
144	35	Jásznagykunszolnokmegyei jászapáthi ház	A vármegyei kir. építészeti hivatal	Antony Tamás	120·00	2.150	17·75
145	40	Bereghmegyei ruthén-ház	150·00	1.800	12·00
146	41	Bács-bodrogmegyei sokáczház	A vármegyei kir. építészeti hivatal	Minnich Pál és ottani iparosok .	150·00	2.800	18·66
147	61	Breznóbányai havasi juhászkunyhó
148	62	Juhászkunyhók

IV. Kollektív kiállítási csarnokok.

149	10	Budapest fő- és székváros pavillonja	A fővárosi mérnöki hivatal . .	Wellisch Sándor és Gyula . . .	1.900·00	120.000	63·15
150	180	Horvátok iparcsarnoka	ifj. Heinzel Alajos	ifj. Heinzel Alajos	1.800·00	62.500	34·72
151	179	Horvátok műcsarnoka	Korb és Giergl	»Danubius« vasgyár	800·00	50.000	62·50
152	182	Horvátok erdészeti pavillonja	Bollé Hermann	Deutsch Fülöp	550·00	22.000	40·00
153	181	Horvátok borkostolója	Hönigsberg és Deutsch	Hönigsberg és Deutsch	200·00	6.000	30·00
154	67	Bosznia iparcsarnoka	A cs. és kir. tartományi kormány- záság építési igazgatósága . .	Neuschloss K. és fia	1.450·00	50.000	34·48
155	68	Boszniai erdészeti pavillon (házi ipar)	A cs. és kir. tartományi kormány- záság építési igazgatósága . .	Neuschloss K. és fia	266·00	8.000	30·07
156	65	Boszniai lakóház	A cs. és kir. tartományi kormány- záság építési igazgatósága . .	Neuschloss K. és fia	185·00	5.000	27·02
157	66	Boszniai kávéház	A cs. és kir. tartományi kormány- záság építési igazgatósága . .	Neuschloss K. és fia	125·00	1.500	12·00
158	64	Boszniai közlekedési csarnok	A cs. és kir. tartományi kormány- záság építési igazgatósága . .	Neuschloss K. és fia	700·00	17.000	24·28

V. Látványosságok építményei.

159	200	Arany könyv pavillonja	Korb és Giergl	Steiner Ármín és Ferencz . . .	25·00	12.000	480·00
160	191	Pusztaszeri emléktárgyak kiállítási pavillonja	Bálint Zoltán	Daringer József	80·00	5.000	62·50
161	109	Tengeri Aquarium	Gerster Kálmán	240·00	13.000	54·16
162	108	Telefon hirmondó	Wehle Gustav	75·00	2.500	33·33
163	201	Millió fillér pavillonja	36·00	.	.
164	171	Edison-féle kinetokop fonográf pavillon	Alpár Ignác	Neuschloss Ödön és Marczell .	50·00	6.000	120·00
165	11	Oculoscop (Camera obscura)	20·00	.	.

Sorszám	Helyszínrajzi szám	Az építmény megnevezése	Tervezte	Építette	Alapterület m ²	Építési költség: frt	Egy m ² ára: frt
VI. Adminisztráció és kezelési épületek.							
166	189	Igazgatósági épület	A kiállítás műszaki osztálya . .	Antony, Schneider és Lux . . .	900·00	60.000	66·66
167	190	Rendőrkapitányság	A kiállítás műszaki osztálya . .	Horváth József	300·00	9.000	30·00
168	100	Felügyelőház	A kiállítás műszaki osztálya . .	Brunner Ferencz	41·00	2.950	71·95
169	56	Tűzország és katonai őrház	A kiállítás műszaki osztálya . .	Volkmer Rajmond	180·00	7.360	40·88
170	199	Katonai őrházak (4 drb.)	A kiállítás műszaki osztálya . .	Brunner Ferencz	70·00	1.050	15·00
VII. Pezsgő, vendéglő és kávéházi csarnokok, cukrászboltok.							
171	176	Zenepavillon	Schlick-féle vasöntőde	Schlick-féle vasöntőde
172	186	Tudakozódó és tolmácsvivatal
173	187	Ruhatárak
174	193	Jegykezelési csarnok
175	174	Virágelárusító pavillon	A kiállítás műszaki osztálya . .	Gregersen G. és fiai	16·00	2.500	156·24
176	175	Szivarelárusító pavillonok	A kiállítás műszaki osztálya . .	Gregersen G. és fiai	16·00	2.500	156·24
177	49	Sorsjegyelárusító pavillon
178	82	Raktár
179	167	Jégverem
180	185	Törley József pezsgőpavillonja	Ray Rezső	Horváth József	86·00	5.000	58·13
181	172	Littke pezsgőpavillonja	Jaumann Benedek	Meszner és Arndt	90·00	10.000	111·11
182	177	Hubert J. E. pezsgőpavillonja	Huberth József	Gregersen G. és fiai	65·00	6.500	100·00
183	77	Braun testvérek pezsgőpavillonja	Jakab Dezső	70·00	12.000	171·42
184	75	François pezsgőpavillon	Cseh Lajos	Gregersen G. és fiai	100·00	8.000	80·00
185	161	Willibald Lajos pezsgőpavillonja	65·00	.	.
186	169	Hölle pezsgőpavillonja	Ruppert Vilmos	90·00	6.000	66·66
187	170	Első magyar részvény söröződe	Korb és Giergl	Neuschloss K. és fia	800·00	26.000	32·50
188	168	Királysöröződe	Czigler Győző	Antony Tamás	600·00	22.000	36·66
189	183	Kőbányai polgári söröződe	Czigler Győző	Neuschloss K. és fia	650·00	25.900	39·84
190	47	Haggenmacher-féle sörcsarnok	Neuschloss K. és fia	Neuschloss K. és fia	400·00	15.000	37·50
191	160	Sörkóstoló	A kiállítás műszaki osztálya . .	Neuschloss K. és fia	490·00	15.000	30·61
192	162	Gerbaud cukrászdája	Ray Rezső	400·00	20.000	50·00
193	95	Francia vendéglő	Kármán és Ullmann	Löwy D. és fia	700·00	26·000	37·14
194	86	Drexler vendéglő	Kármán és Ullmann	Löwy D. és fia	270·00	15·000	55·55
195	31	Debreczeni csárda	Berger Jenő	Löwy D. és fia	1.000·00	13·000	13·00
196	58	Szegedi csárda	Szybilla Gyula	Szybilla Gyula	140·00	8.000	57·14
197	125	Trattner K. balatoni csárdája	Alpár Ignác	Neuschloss Ödön és Marcell . .	180·00	4.000	22·22
198	192	Singhoffer A. halászcárdája	Schöner Ferencz	Neuschloss Ödön és Marcell . .	180·00	5.000	27·77
199	134	Karikás Mihály csárdája	110·00	6.500	59·59
200	60	Rendőrségi minta-őrszoba
201	184	Steuer kávéház	Pfann és Gaál	Fridmann J.	230·00	12.000	52·16
202	151	Kávéház (Schowanetz)	Neuschloss Ödön és Marcell . .	Neuschloss Ödön és Marcell . .	230·00	8.500	36·96
203	54	Müller cukrászda	Alpár Ignác	Neuschloss Ödön és Marcell . .	200·00	6.000	30·00
204	42	Kávéház (Nérey)	Czigler Géza	Löwy D. és fia	350·00	15.000	42·86
205	104	Speck testvérek tejcsarnoka	Broghammer Szevér	320·00	6.000	19·89
206	97	Gazdák tejgyesületének csarnoka	80·00	2.000	25·00
VIII. Kapuk és kerítés.							
207	.	I. főbejáró	Frommer Lajos	Neuschloss Ödön és Marcell . .	65·00 fm.	17.600	270·76
208	.	II. főbejáró	Kolbenheyer Viktor	Gregersen G. és fiai	25·00 fm.	7.500	300·00
209	.	III. főbejáró (Stefánia-út)	Huszka József	Antony Tamás	14·00 fm.	2.330	166·42
210	.	IV. főbejáró (Hermína-út)	A kiállítás műszaki osztálya . .	Kerékjártó József	875	.
211	.	Kerítés	A kiállítás műszaki osztálya . .	Pollatsek Miksa	3460 fm.	20.000	5·78
IX. Állatkiállítás (külön területen).							
212	.	Istállók, kocsiszin, vendéglő stb.	Jakab Dezső	Neuschloss K. és fia	11.154·00	85.000	7·51
X. A kiállítási területen kívül.							
213	.	Műcsarnok	Schickedanz és Herzog	Havel Lipót	4.000·00	300.000	75·00

TARTALOM.

	Oldal		Oldal
Bevezetés. A kiállítás célja és eszméje. — Az építmények művészi értéke. — Előszó Alpár Ignácztól	5	— Vélemények. — A csoport enteriőrjei. — A vadász-kastély. — A halászkunyhó. — Egyéb történeti és néprajzi jellegű építmények. — (A kereskedelem-, pénz- és hitelügyi csarnok. — A házi ipari csarnok. — A néprajzi kiállítás.) —	
A kiállítás előkészületei, terve és építkezései általában. A kiállítás története. — Az 1892: II. t.-cikk. — Világkiállítás vagy országos? — A helykérdés. — A kiállítás idejének elhalasztása 1896-ra (1893: III. t.-cikk.) — Az első költségvetés. — A kiállítás szervezése. — Az igazgatóság. — Daniel Ernő br. miniszter, az orsz. bizottság elnöke. — A kiállítás elhelyezésének megoldására hirdetett pályázat. — Eredménye és a bíráló bizottság javaslata. — A történelmi csarnok terveire kiírt pályázat és annak eredménye. — A városliget, mint kiállítási terület. — Bírálata. — A történelmi kiállítás épületeire hirdetett II. pályázat és annak eredménye. — Az építkezés megkezdése. — A király-pavillon . . .	8	B. Modern jellegű építmények. Emlékszerű építész. — (Az iparcsarnok. — Egészségügyi csarnok. — Gerbaud-pavillon. — Folyamhajózás és szabályozás. — A székesfőváros pavillonja. — Gépcsarnok. — Közlekedésügyi csarnok. — A kiállítási igazgatóság épülete. — I. főkapu. — Vas-, fém- és építőipar pavillonja. — Pusztaszeri emléktárgyak pavillonja. — Papir- és sokszorosítóipari csarnok. — Sajtó és közművelődés. — Egyéb építmények. — Horvátországi iparcsarnok. — Ünnepek csarnoka.) — Faépítész. — (Erdészeti pavillon. — Horvát erdész. — Halászati kiállítás. — Mauthner-pavillon. — József kir. herceg pavillonja. — Mezőgazdasági csarnok. — Földművelésügyi minisztérium igazgatósági épülete. — Selyemtenyészési csarnok. — Fiumei rizshántoló. — Borkostoló csarnok. — II. főbejáró.) — Kiállítási építész. — (Bányászati és kohászati csarnok. — Malom-, cukoripari csarnokok. — Hadi tengerészeti pavillonja. — Apolló kőolajfinomító. — Aranykönyv-pavillon) . . .	32
A kiállítási építkezések áttekintése. A kiállítási terület. — Az épületek elhelyezésének rendszere. — A kiállítás individuális jellege. — Jelenkori és történeti kiállítás eszméje. — Más kiállítások központi épülete. — Az ezredéves kiállítás látszólagos decentralizációja. — Az összhátás. — A kiállítási építmények művészi értéke. — Osztályozásuk	20	Statisztikai adatok	42
Az épületek leírása. Felosztás. — A. Történeti jellegű építmények. — Általános jellemzésük. — A történelmi főcsoport építkezései. — (Híd és kapu. — Román csoport. — Csúcsíves csoport. — Reneszánsz csoport. — Szerkezetek.		Végző	43
		A kiállítási építkezések táblázatos áttekintése	44

Arch. FROMMER LAJOS, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & Co., Wien.

I. FŐBEJÁRÓ.

I. HAUPTPORTAL. — LA PORTE I.

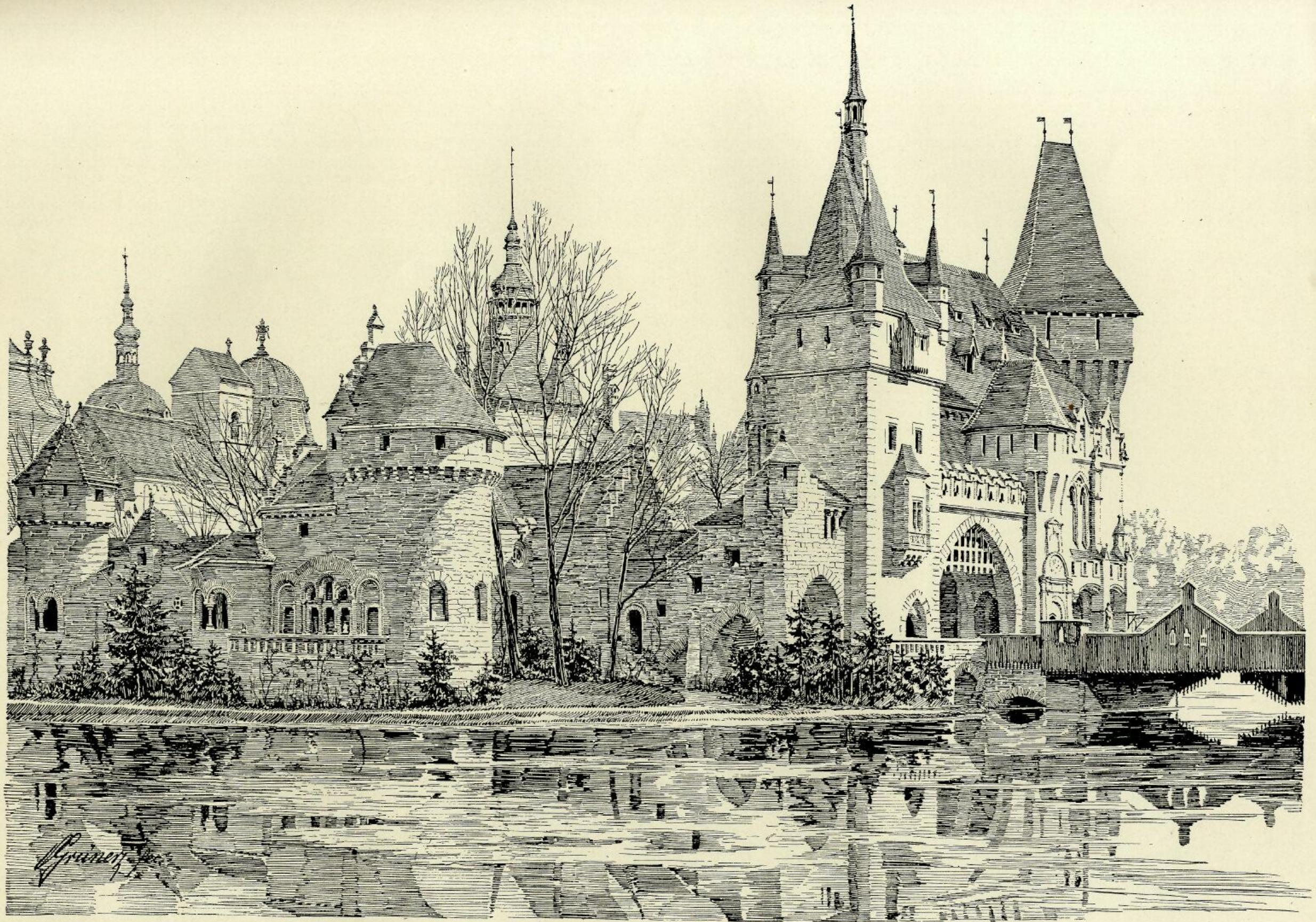

Arch. KOLBENHEYER VIKTOR, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & Co., Wien.

II. FŐBEJÁRÓ.

II. HAUPTPORTAL. — LA PORTE II.

Arch. ALPÁR IGNÁ CZ, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & Co., Wien.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

Román és csúcsíves csoport: a Palas tőfelőli képe, a főbejárá.

HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Romanische und gothische Gruppe: Ansicht des Palas vom Teiche aus, Haupteingang.

SECTION HISTORIQUE.

Groupe romane et ogivale: Le Palas du côté du lac, entrée principale.

Arch. ALPÁR IGNÁCZ, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & Co., Wien.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

Román csoport: Palas, keresztfolyósó, kápolna a jaáki portálával.

HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Romanische Gruppe: Palas, Kreuzgang, Kapelle mit dem Portale zu Jaák.

SECTION HISTORIQUE.

Groupe romane: Le Palas, le cloître, la chapelle avec le portail de Jaák.

Arch. ALPÁR IGNÁCZ, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & Co., Wien.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

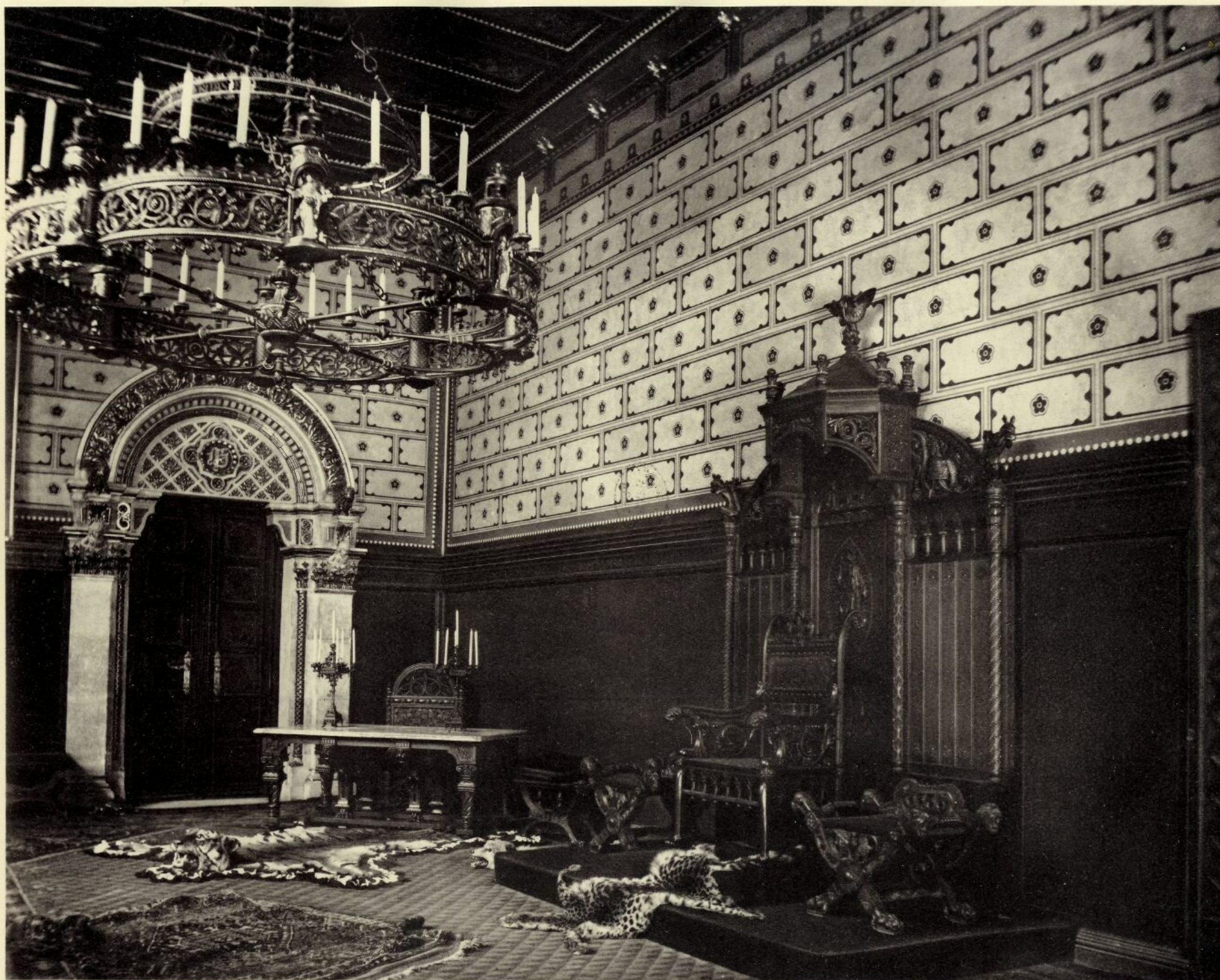
Román csoport: Kolostorudvar keresztfolyosóval.

HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Romanische Gruppe: Klosterhof mit Kreuzgang.

SECTION HISTORIQUE.

Groupe romane: Le cloître.

Arch. ALPÁR IGNÁCZ, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & Co., Wien

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

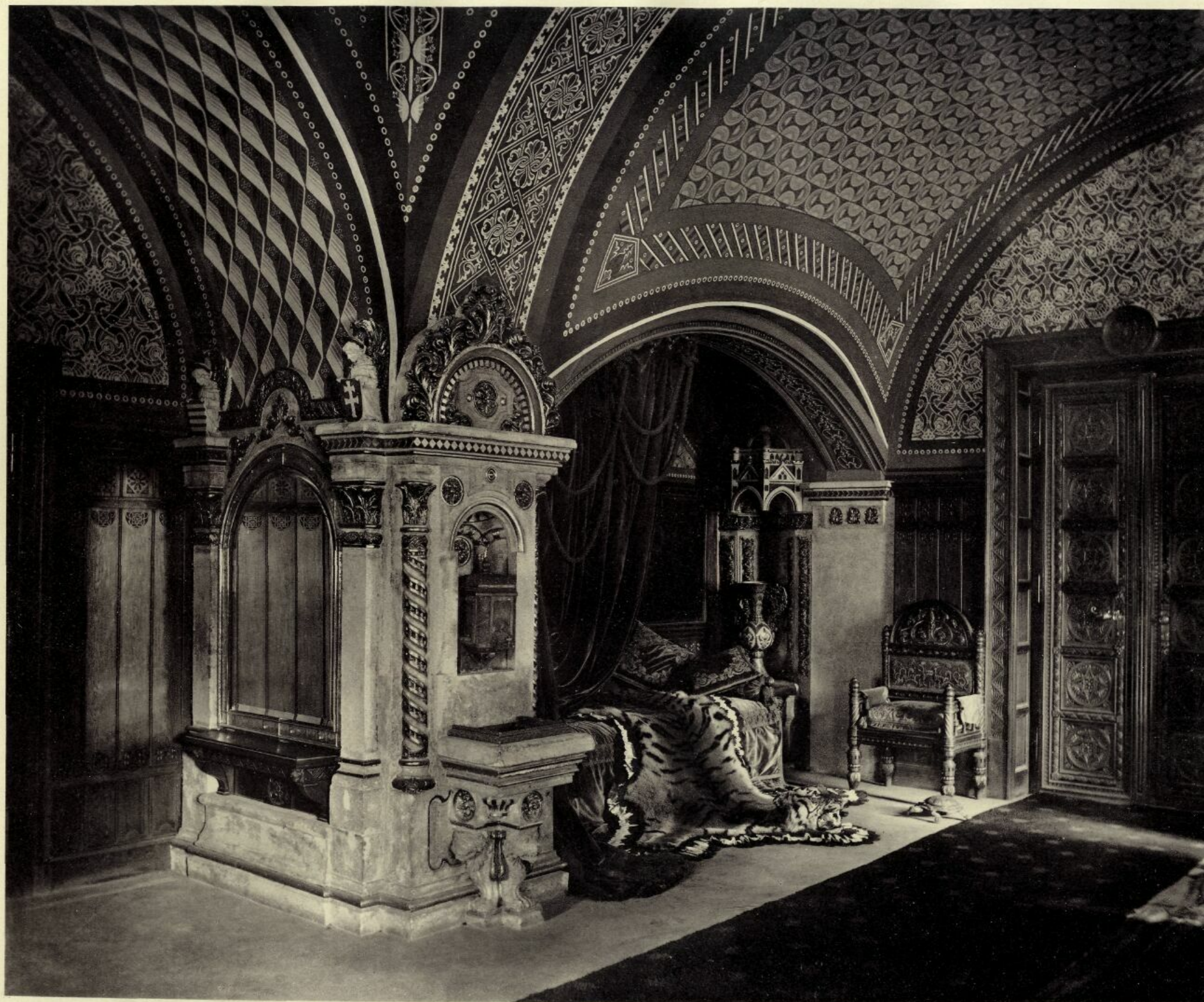
Román csoport: Palas, váróterem Ő Felsége a király szobáihoz.

HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Romanische Gruppe: Palas, Wartesaal zu den Gemächern Sr. Majestät des Königs.

SECTION HISTORIQUE.

Groupe romane: Palas, salle d'attente des appartements de Sa Majesté le Roi.

Arch. ALPÁR IGNÁ CZ, építész

Verlag von ANTON SCHROLL & Co., Wien.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

Román csoport: Palas, Ő Felsége a király fogadó szobája. I.

HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Romanische Gruppe: Palas, Empfangszimmer Sr. Majestät des Königs. I.

SECTION HISTORIQUE.

Groupe romane: Palas, salon de réception de Sa Majesté le Roi. I.

Arch. ALPÁR IGNÁCZ, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & Co., Wien.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

Román csoport: Palas, Ő Felsége a király fogadó szobája. II.

HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Romanische Gruppe: Palas, Empfangszimmer Sr. Majestät des Königs. II.

SECTION HISTORIQUE.

Groupe romane: Palas, salon de réception de Sa Majesté le Roi. II.

Arch. ALPÁR IGNÁCZ, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & Co., Wien.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

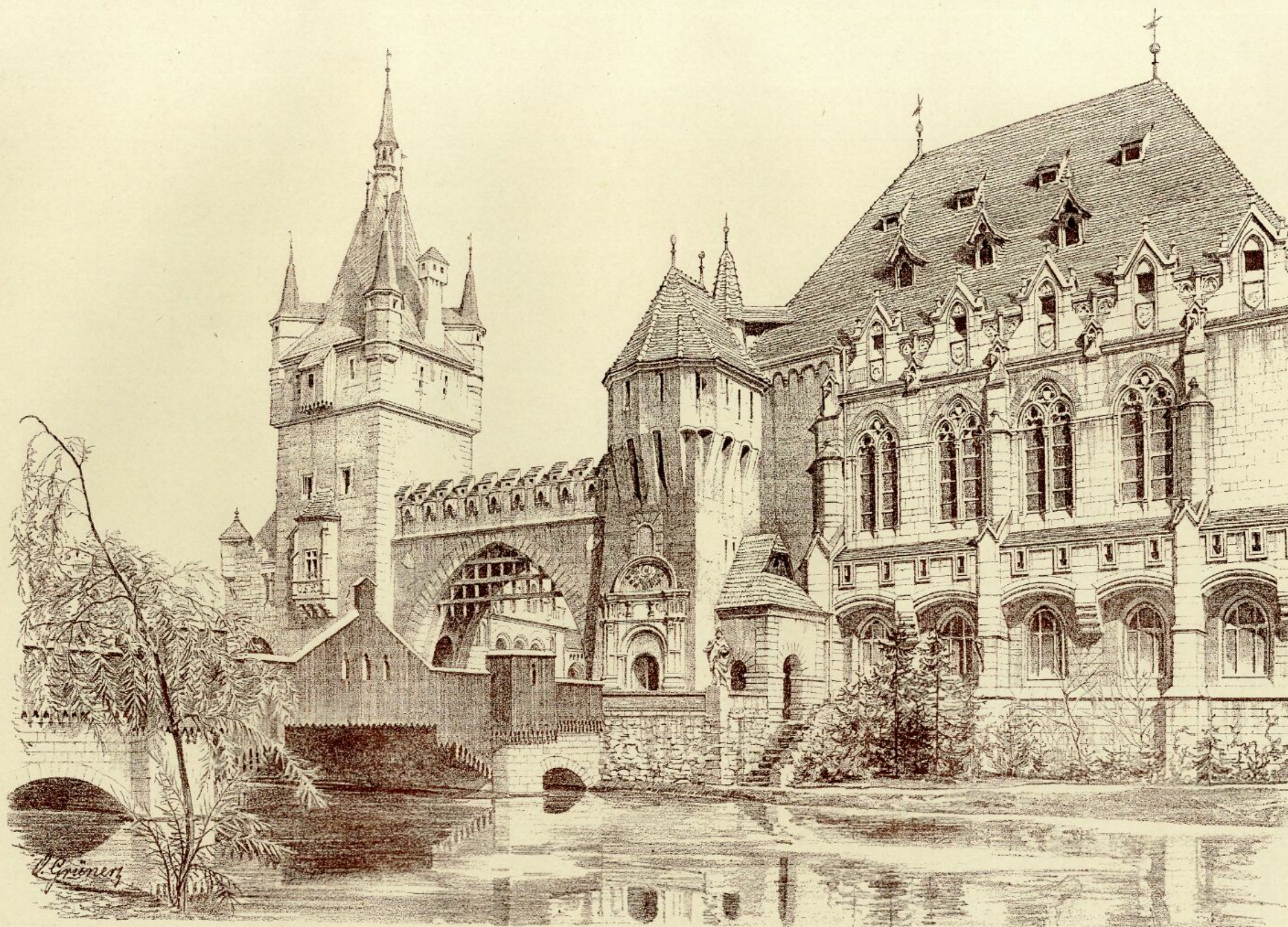
Román csoport: Palas, ő Felsége a király dolgozó szobája.

HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Romanische Gruppe: Palas, Arbeitszimmer Sr. Majestät des Königs.

SECTION HISTORIQUE.

Groupe romane: Palas, le cabinet de travail de Sa Majesté le Roi.

Arch. ALPÁR IGNÁCZ, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & Co., Wien.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

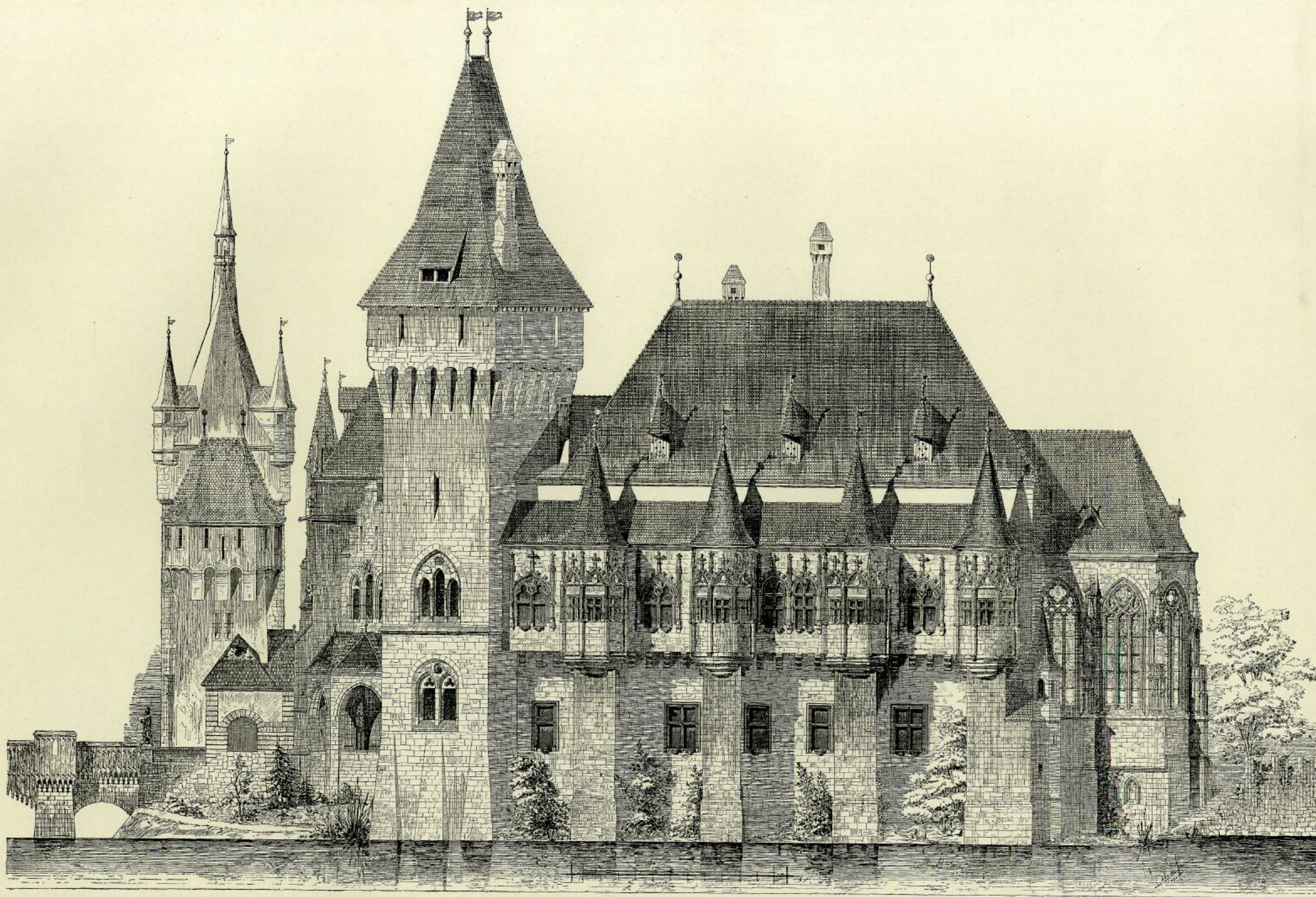
Csúcsíves csoport: Vajda-Hunyadi fohid, várkapu, segesvári bástya torony, koraigóth várkastély.

HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Gothische Gruppe: Hölzerne Burgbrücke zu Vajda-Hunyad, Burgthor, Basteithurm zu Segesvár, frühgothische Burgfaçade.

SECTION HISTORIQUE.

Groupe ogivale: Pont de bois du château de Vajda-Hunyad, entrée principale, tour du bastion de Segesvár, façade gothique (XIIIe siècle).

Arch. ALPÁR IGNÁ CZ, építész.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

Verlag von ANTON SCHROLL & Co., Wien.

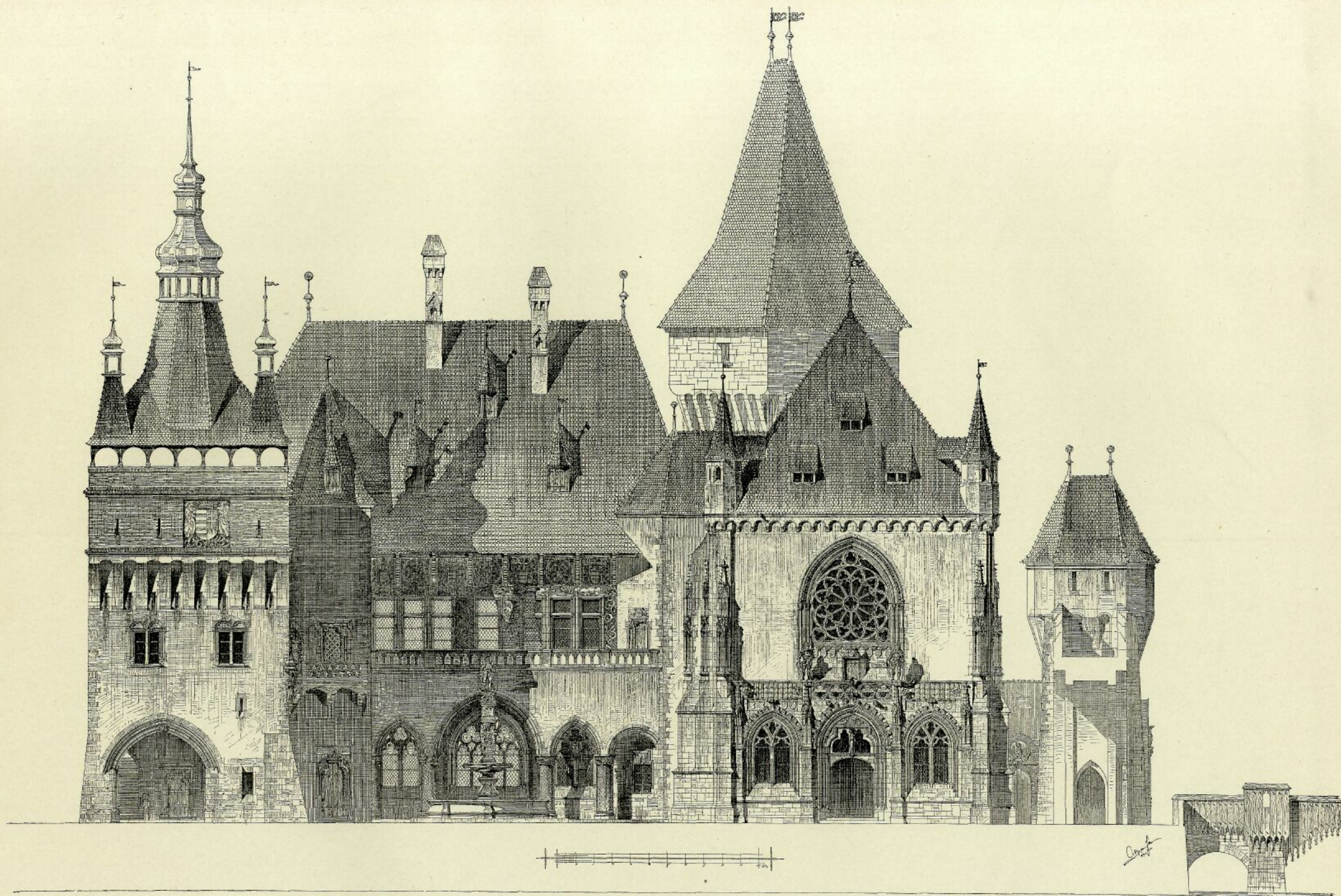
HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Gothische Gruppe: »Nebojsza«-Thurm und Rittersaal zu Vajda-Hunyad, Kapelle zu Csütörtökhely.

Csúcsíves csoport: Vajda-Hunyadi »Nebojsza«-torony és lovagterem, csütörtökhelyi kápolna.

SECTION HISTORIQUE.

Groupe ogivale: La tour »Nebojsza« et la salle des chevaliers à Vajda-Hunyad, la chapelle à Csütörtökhely.

Arch. ALPÁR IGNÁCZ, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & Co, Wien.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

Csúcsíves csoport: Segesvári Apostolok tornya, lovagudvar, góth homlokzat (XIV. század)
várkapu metszete.

HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Gothische Gruppe: Apostelthurm zu Segesvár, Ritterhof, gothische Façade (XIV. Jahrh.),
Schnitt durch das Burgthor.

SECTION HISTORIQUE.

Groupe ogivale: Tour des Apôtres à Segesvár, cour des chevaliers, façade gothique (XIVe siècle),
coupe de l'entrée principale.

Arch. ALPÁR IGNÁ CZ, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & Co., Wien.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

Csúcsíves csoport: Homlokzat részlet (XIV. század).

HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Gothische Gruppe: Façade (XIV. Jahrh.).

SECTION HISTORIQUE.

Groupe ogivale: Façade (XIVe siècle).

Arch. ALPÁR IGNÁCZ, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & Co., Wien.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

Csúcsíves csoport: Lovagudvar. I.

HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Gothische Gruppe: Ritterhof. I.

SECTION HISTORIQUE.

Groupe ogivale: Cour des chevaliers. I.

Arch. ALPÁR IGNÁCZ, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & CO., Wien.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

Csúcsíves csoport: Lovagudvar (II.) a pozsonyi szökőkúttal.

HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Gothische Gruppe: Ritterhof (II.) mit dem Brunnen zu Pressburg.

SECTION HISTORIQUE.

Groupe ogivale: Cour des chevaliers (II.) avec la fontaine de Presbourg.

Arch. ALPÁR IGNÁCZ, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & Co., Wien.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

Csúcsíves csoport: Vajda-Hunyad vára a »Nebojsza« toronnyal
és a csütörtökhelyi kápolna.

HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Gothische Gruppe: Burg Vajda-Hunyad mit dem »Nebojsza«-Thurm und die
Kapelle zu Csütörtökhely.

SECTION HISTORIQUE.

Groupe ogivale: Château de Vajda-Hunyad avec la tour »Nebojsza« et la
chapelle de Csütörtökhely.

Arch. ALPÁR IGNÁCZ, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & Co., Wien.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

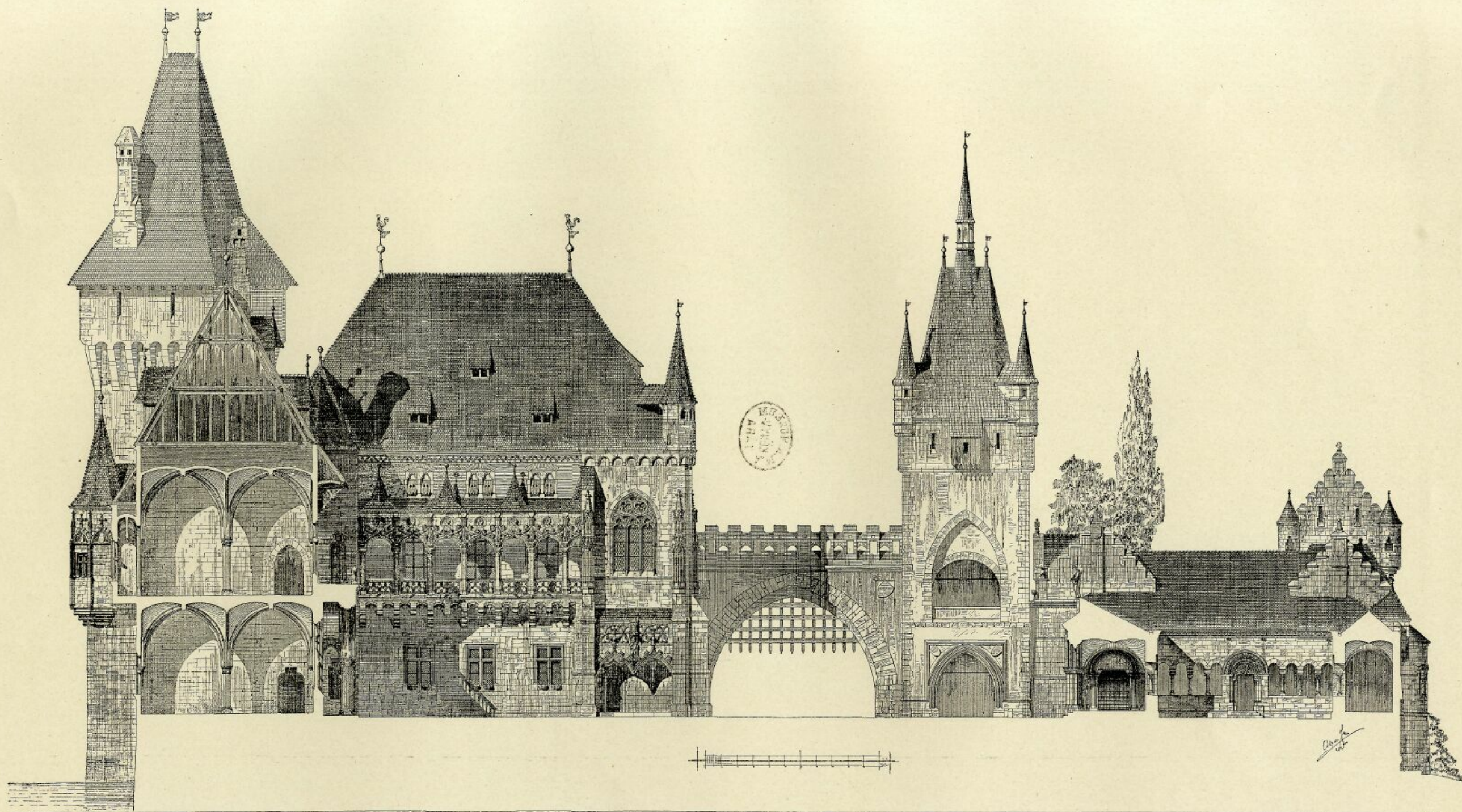
Csúcsíves csoport: Csütörtökhelyi kápolna és keresdi várlepcső.

HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Gothische Gruppe: Kapelle zu Csütörtökhely und offene Treppe des Castells zu Keresd.

SECTION HISTORIQUE.

Groupe ogivale: Chapelle de Csütörtökhely et l'escalier du château de Keresd.

Arch. ALPÁR IGNÁCZ, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & Co., Wien.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

Csúcsíves és román csoport: Metszet a lovagudvaron és keresztfolyósón keresztül.

HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Gothische und romanische Gruppe: Schnitt durch den Ritterhof und den Kreuzgang.

SECTION HISTORIQUE.

Groupe ogivale et romane: Coup de la cour des chevaliers et du cloître.

Arch. ALPÁR IGNÁ CZ, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & Co., Wien.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

Renaissance csoport: Szepességi sgraffitós homlokzat a brassói bástya-toronnyal.

HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Renaissance-Gruppe: Sgraffito-Façade aus der Zips mit dem Basteithurm zu Brasso.

SECTION HISTORIQUE.

Groupe renaissance: Façade en sgraffito avec le donjon du bastion à Brasso.

Arch. ALPÁR IGNÁCZ, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & Co., Wien.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

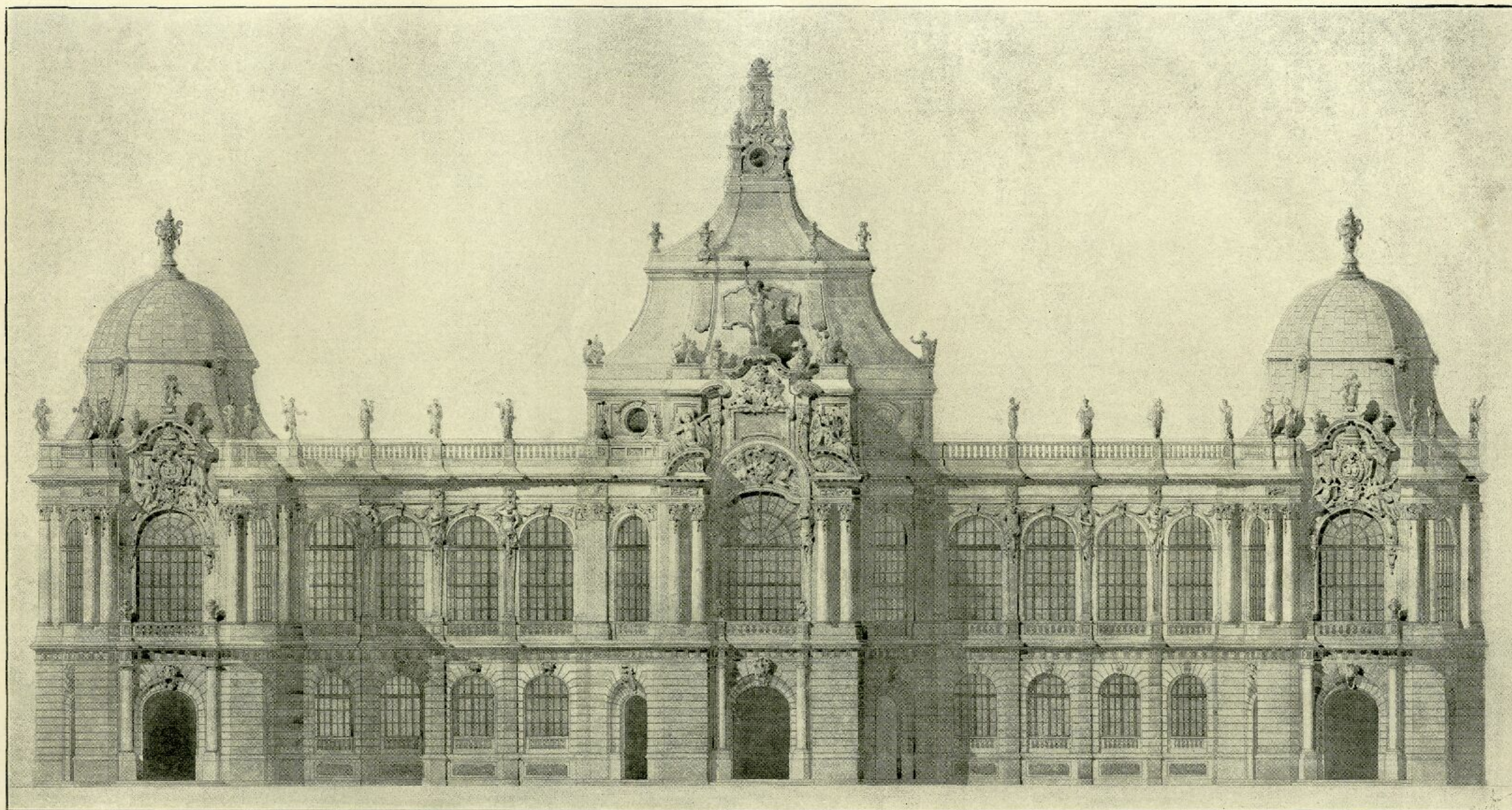
Renaissance csoport: Barok homlokzat (XVIII. század közepe).

HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Renaissance-Gruppe: Barockfaçade (Mitte des XVIII. Jahrh.).

SECTION HISTORIQUE.

Groupe renaissance: Façade en style baroque (du milieu du XVIIIe siècle).

Arch. ALPAR IGNACZ, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & Co, Wien.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

Renaissance csoport: Barok homlokzat (XVII. század vége).

HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Renaissance-Gruppe: Barockfaçade (XVII. Jahrh.).

SECTION HISTORIQUE.

Groupe renaissance: Façade en style baroque.

Arch. ALPÁR IGNÁ CZ, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & Co., Wien.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

Renaissance csoport: Barok homlokzat (XVII. század vége).

HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Renaissance-Gruppe: Barockfaçade (Ende des XVII. Jahrh.)

SECTION HISTORIQUE.

Groupe renaissance: Façade en style baroque (fin du XVIIe siècle).

Arch. ALPÁR IGNÁCZ, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & Co., Wien.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

Renaissance csoport: Eperjesi Rákóczy-ház, löcsei torony és városház, francia
korai renaissance pavillon.

HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Renaissance-Gruppe: Das Rákóczy-Haus zu Eperjes, Rathhausturm und
Loggien zu Lőcse, Eckpavillon in französischer Frührenaissance.

SECTION HISTORIQUE.

Groupe renaissance: Maison de Rákóczy à Eperjes, la tour et les loges de
l'hôtel de ville à Lőcse, pavillon style François I.

Arch. ALPÁR IGNÁCZ, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & Co., Wien.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

Renaissance csoport: Sarok pavillon François I. izlésében.

HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Renaissance-Gruppe: Eckpavillon im Style François I.

SECTION HISTORIQUE.

Groupe renaissance: Pavillon style François I.

Arch. ALPÁR IGNÁCZ, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & Co., Wien.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

Ős foglalkozások pavillonja.

HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Pavillon der Urbeschäftigungen.

SECTION HISTORIQUE.

Pavillon de la chasse historique.

Arch. BÁLINT ZOLTÁN, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & Co., Wien.

PUSZTASZERI EMLÉKTÁRGYAK PAVILLONJA.

PAVILLON DER ERINNERUNGSGEGENSTÄNDE AN PUSZTASZER. — PAVILLON DES SOUVENIRS DE PUSZTASZER.

Arch. LANG & STEINHARDT, építészek.

Verlag von ANTON SCHROLL & Co., Wien.

VAS-, FÉM- ÉS ÉPÍTŐ-IPARI CSARNOK.

HALLE DER EISEN-, METALL- UND BAU-INDUSTRIE.

PALAIS DE L'INDUSTRIE DU BÂTIMENT.

Arch. BAUMHORN LIPÓT, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & Co., Wien.

PAPIR- ÉS SOKSZOROSÍTÓ-IPAR CSARNOK.

HALLE DER PAPIER- UND VERVIELFÄLTIGUNGS-INDUSTRIE. — PALAIS DE L'IMPRIMERIE.

Arch. PFAPF FERENCZ, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & Co, Wien.

KÖZLEKEDÉSÜGYI CSARNOK.

HALLE FÜR VERKEHRSWESEN. — GALERIE DES CHEMINS DE FER.

Arch. JAKAB DEZSŐ, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & Co., Wien.

A FÖLDMÍVELÉSÜGYI M. KIR. MINISZTERIUM IGAZGATÓSÁGI ÉPÜLETE.

DIRECTIONSGEBAUDE DES KÖN. UNG. MINISTERIUMS FÜR ACKERBAU. — BUREAU DE LA DIRECTION DU MINISTÈRE DE L'AGRICULTURE.

A kiállítási igazgatóság műszaki osztálya.
Technisches Bureau der Ausstellungs-Direction. — Bureau de construction de la direction.

Verlag von ANTON SCHROLL & Co., Wien.

MEZŐGAZDASÁGI CSARNOK.

HALLE FÜR LANDWIRTHSCHAFT. — PALAIS DE L'AGRICULTURE.

Arch. AIGNER SÁNDOR, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & Co., Wien.

ERDÉSZETI PAVILLON.

FORSTPAVILLON. — PAVILLON FORESTIER.

Arch. BOLLÉ HERMANN, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & Co., Wien.

HORVÁT ERDÉSZETI PAVILLON.

KROATISCHER FORSTPAVILLON. — CROATIE: PAVILLON FORESTIER.

Arch. KORB & GIERGL, építészek.

Verlag von ANTON SCHROLL & Co., Wien.

AZ ARANY-KÖNYV PAVILLONJA.

PAVILLON DES GOLDENEN BUCHES. — PAVILLON DU LIVRE D'OR.

Arch. KÁRMÁN & ULLMANN, építészek.

Verlag von ANTON SCHROLL & Co., Wien.

FRANCZIA VENDÉGLŐ.

FRANZÖSISCHES RESTAURANT.

RESTAURANT FRANÇAIS.